

מרחב נופי אורבני בתל אביב-יפו

בין שנות ה-50 ל-70

תמצית עבודת המחקר

גן שושני (הוקם 1959), צילום יוסף ליאור, עיריית תל אביב-יפו, שנת 1972

טל אלון מוזס ויעל סופר

קיץ 2024

המסלול לאדריכלות נוף
הפקולטה
לארכיטקטורה ובינוי ערים

הטכניון
מכון טכנולוגי
לישראל

תוכן עניינים

חלק א: מבוא

1. הקדמה.....5
- 1.1 מטרת המחקר.....6
- 1.2 שאלות המחקר.....6
- 1.3 מבנה המחקר.....6

חלק ב: הרקע התיאורטי למחקר

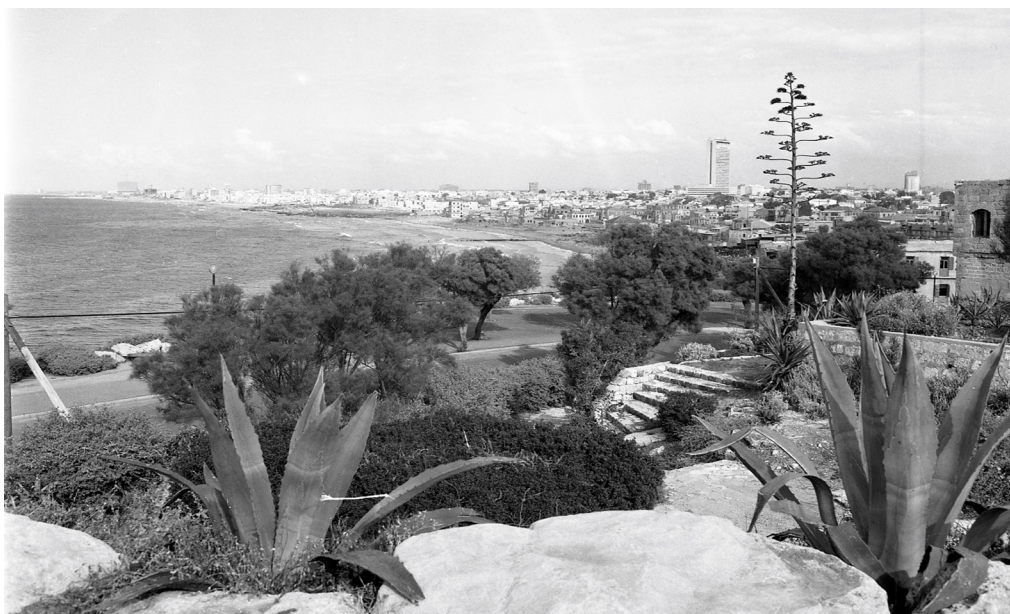
2. היסטוריה של תכנון שטחים פתוחים עירוניים.....8
- 2.1 תכנון שטחים פתוחים עירוניים באירופה.....8-9
- 2.2 תכנון שטחים פתוחים עירוניים בארצות הברית.....10-11
- 2.3 תכנון שטחים פתוחים בישראל.....11-15
- 2.4 תכנון שטחים פתוחים בתל אביב.....15-28
3. אדריכלות הנוף בעולם ובישראל.....29
- 3.1 אדריכלות הנוף במחצית המאה ה-20.....29
- 3.2 ברוטליזם ושטחים פתוחים עירוניים.....30
4. טיפולוגיות של שטחים פתוחים.....31-33
5. הערכת שטחים פתוחים עירוניים.....34
6. נוף עירוני היסטורי.....35
- 6.1 האבולוציה של גישות שימור שטחים פתוחים ונוף עירוני היסטורי.....36-37
- 6.2 גישת הנוף העירוני ההיסטורי (Historic Urban Landscape-HUL) ומושג ההמשכיות.....38-39
- 6.3 המשכיות כמושג אדריכלי.....39-40
- 6.4 מרכיבי המורשת המוחשית והלא מוחשית בנוף עירוני היסטורי.....40-41
- 6.5 כלי תכנון, יישום ושילוב נע"ה ברקמה עירונית מתחדשת.....40-41
- 6.6 גישת נע"ה בתיאוריה ובפרקטיקה.....42-43
- 6.7 מקומה של גישת נע"ה ביחס למגמות תכנון עולמיות במאה ה-21.....43
- 6.8 גישת הנע"ה בישראל.....44

חלק ג: המחקר

7. רשימת מרחבי החקירה.....46
- 7.1 גן יהודה.....47
- 7.2 גן שושני.....48
- 7.3 גן ברלין.....49
- 7.4 לב קמפוס אוניברסיטת תל אביב.....50
- 7.5 שיכון לדוגמה.....51
- 7.6 גן הופיין.....52
- 7.7 גן ברודצקי - קרן ICRF.....53
- 7.8 חורשת רידינג.....54

55.....	7.9 רחבת מרכז מסחרי ברודצקי.....
56.....	7.10 שדרות אבנר.....
57.....	7.11 לב פארק הירקון.....
58.....	7.12 האגם בפארק הירקון.....
59.....	7.13 הגן הטרופי בפארק הירקון.....
60.....	7.14 גן בית יד לבנים.....
61.....	7.15 גן העצמאות.....
62.....	7.16 רחבת מוזיאון תל-אביב.....
63.....	7.17 גן הכובשים ושדרות הגיבורים.....
64.....	7.18 פארק צ'רלס קלור.....
65.....	7.19 פארק אדית וולפסון.....
66.....	7.20 לב יד אליהו.....
67.....	7.21 כיכר בת ציון.....
68.....	7.22 גן ההרפתקאות.....
69.....	7.23 שדרות יד לבנים.....
70.....	7.24 גן לה גרדיה.....
71.....	7.25 חורשת יגור.....
72.....	7.26 שדרות החי"ל.....
73.....	7.27 גן גונדה.....
74.....	7.28 גן התקווה.....
75.....	7.29 גן השוטר קוממיו.....
76.....	7.30 גן קתרין לואיס.....
77.....	7.31 גן המדרון.....
78.....	7.32 גן המוזיאון.....
79.....	7.33 גן הפסגה.....
80.....	8. סיכום ממצאי המחקר.....
80-84.....	8.1 מאפיינים כלליים של מרחבי החקירה.....
84.....	8.2 התפתחות סגנונית.....
85-88.....	8.3 אפיון סגנון המתכננים.....
89-90.....	8.4 מרכיבים היסטוריים מוחשיים ולא מוחשיים לשמירה ושילוב ברקמה העירונית המתחדשת.....
91.....	8.5 אתגרים.....
	9. המלצות
92.....	9.1 יישום המחקר, אגפי תכנון העיר.....
92.....	9.2 המלצות גיבוש מדיניות למרחבים אורבניים היסטוריים.....

חלק א: מבוא

מבט מגן הפסגה לתל אביב, שנות ה-70, צילום: יוסף ליאור, מתוך: אוסף יוסף ליאור, ארכיון עיריית תל אביב-יפו

מרחב נופי אורבני או שטחים פתוחים עירוניים הם חלק בלתי נפרד מכל רקמה עירונית: הם הרווחים שבין בנייני המגורים, חלל הרחוב, הכיכר, הגינה הציבורית והפארק השכונתי והעירוני. שטחים פתוחים עירוניים הם כל מה שאיננו מסה בנויה, מכוסה בגג במרחב העירוני. חלקם עירוניים, פתוחים לשימוש הציבור הרחב, וחלקם פרטיים ובלתי נגישים. שטחים פתוחים ציבוריים הם לפיכך חלק מהמערכת העירונית, חלק בלתי נפרד מהגדרת העירוניות ומהשיח הפוליטי, החברתי והכלכלי אודות העיר. ככלל, בעשורים האחרונים השיח אודות המרחב הנופי העירוני עסק בעיקר בתרומתו ובהשפעתו של המרחב על בני האדם. על השפעתם של שטחים פתוחים על בריאות הציבור ושלומותו (WELLBEING), על הפוטנציאל הטמון בהם ליחסים חברתיים בין אוכלוסיות שונות, על היותם מרחבים להפגנת עוצמתו של השלטון מחד גיסא ושל מחאה עממית מאידך גיסא. לאחרונה, מקיף השיח אודות המרחב הנופי האורבני גם אוכלוסיות נוספות. טבע עירוני ואקולוגיה עירונית הפכו לחלק בלתי נפרד מהדיון בעיר המקיימת (sustainable). שטחים פתוחים עירוניים הם תוצר של תכנון מלמעלה של גופים לאומיים ועירוניים, אך גם של פעולות מלמטה של יחידים וקהילות המעצבים מחדש את הזירה העירונית. ככלל, שטחים פתוחים עירוניים מהווים סמל לחיוניות העירונית, ומרכיב בלתי נפרד מכל דיון עכשווי על העיר, בעיקר מאז תחילת המאה ה-21 בה מרבית אוכלוסיית העולם מתגוררת בערים, ובעיקר בישראל, בה מגיע היקף האוכלוסייה העירונית ל-92% מכלל האוכלוסייה.

דו"ח המחקר מורכב משלושה חלקים: מבוא, רקע תיאורטי והמחקר.

המבוא מציג את מטרת המחקר, שאלות המחקר ואת מהלך החקירה.

הרקע התיאורטי למחקר מציג את תחומי הידע הרלוונטיים לעבודה זו וענינם תכנון שטחים פתוחים עירוניים בפרספקטיבה היסטורית וגיאוגרפית. חלקה השני של הסקירה מתמקד בדיסציפלינה של אדריכלות הנוף בעולם ובישראל ומתמקד בתקופה של מחצית המאה ה-20. שני נושאים נוספים המובאים בסקירה ענינם בטיפולוגיות השונות של השטחים הפתוחים ובגישות שונות להערכתם. לסיכום, הפרק מביא את גישת התכנון לנוף העירוני ההיסטורי כפי שפותחה על ידי אונסק"ו. גישה זו משמשת כמסגרת תיאורטית להערכת מרחבי החקירה בתל אביב.

החלק השלישי מתמקד בממצאי המחקר ומציג תיאור תמציתי של 33 המרחבים שנחקרו הפרושים מצפונה של תל אביב ועד ליפו. מרחבים אלו שהוקמו בין השנים 1950-1970 כוללים פארקים, רחבות עירוניות, מרקמי מגורים ורחבות עירוניות. כל תאור מביא את הייחוד של המרחב ואת המרכיבים בו הראויים לשימור. סיכום הפרק מציג תובנות לגבי סגנונות הפיתוח של מרחבים אלו, המתכננים העיקריים שתכננו אותם והמלצות לגבי עתידם.

מחקר זה מבוסס על חומרים ראשוניים שנאספו מארכיון עיריית תל אביב יפו, ארכיון מחלקת שיפור פני העיר, מחלקת תצלומי האוויר של העיריה וארכיונים של אדריכלי נוף שפעלו במהלך תקופת המחקר בעיר. בנוסף, מבוסס המחקר על סיורים במרחבים השונים, ותיעוד המצב הקיים.

1.1 מטרת המחקר

אפיון הזהות הנופית של המרחבים האורבניים הפתוחים שפותחו בין שנות ה-50 לשנות ה-70, ככלי עזר עבור מקבלי החלטות ואנשי מקצוע עירוניים ופרטיים לקראת התערבות, התחדשות ושימור מרחבים אלו.

באמצעות:

- הכרת הרקע, ועקרונות התכנון של התקופה.
- אפיון, ניתוח, ומיפוי מרחבים נופיים וחללים אורבניים שנוצרו בין השנים הללו.

ברושור הגן

1.2 שאלות המחקר

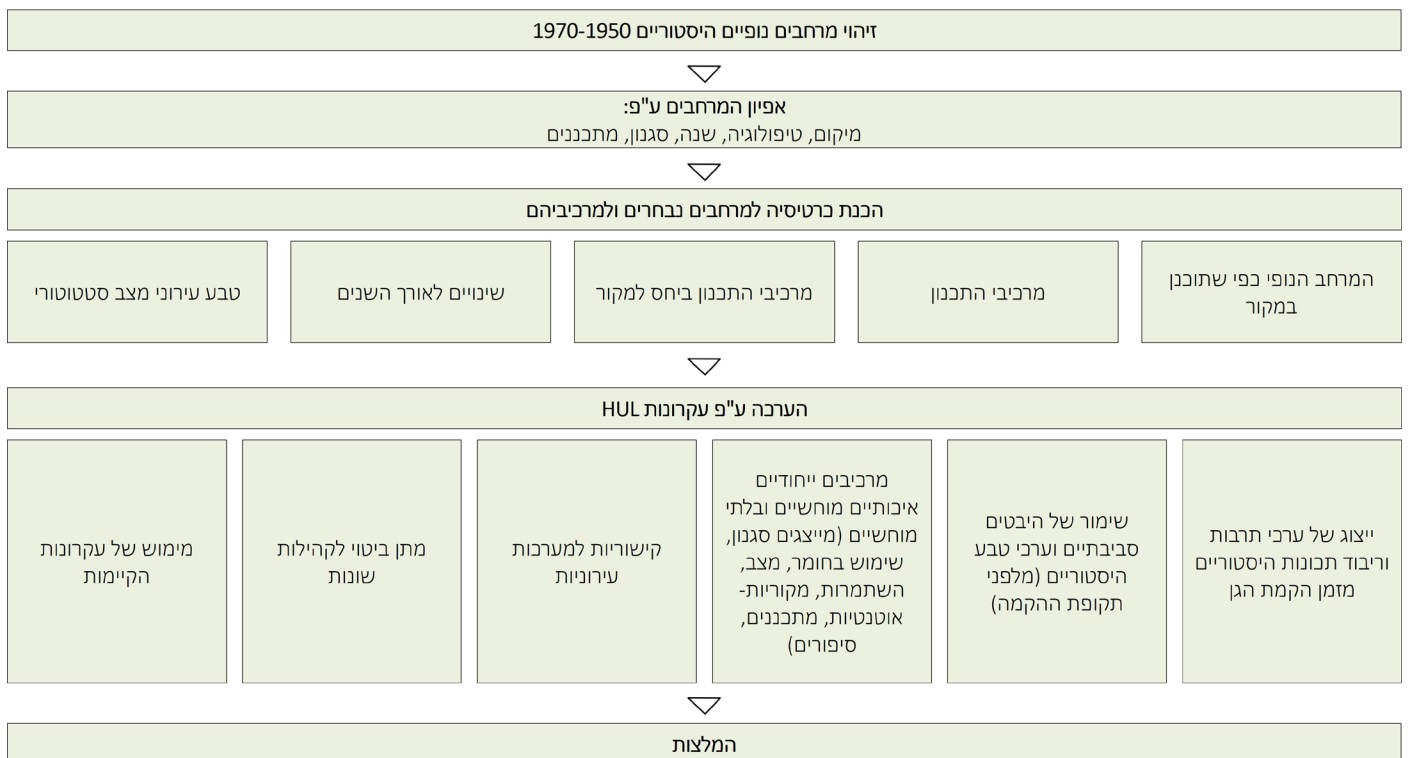
פרק המבוא יסקור בקצרה את ההיסטוריה של יצירת שטחים פתוחים עירוניים ובעיקר בתקופה המודרנית. חלקו השני של הפרק יעסוק בטיפולוגיות השונות של שטחים פתוחים עירוניים, והשלישי יעסוק בשיח העכשווי אודות חשיבותם של שטחים פתוחים עירוניים ולא דווקא מתוך הגישה החברתית. לסיום, נדון בהיסטוריה של תכנון שטחים פתוחים בישראל ובתל אביב עד למחצית המאה ה-20.

- מה היתה פרישת המרחבים הנופיים בתל אביב בין שנות ה-50 ושנות ה-70.
- מה היו עקרונות התכנון שהביאו לפרישה זו, וכיצד שיקפו את מחשבת התכנון המערבית של התקופה.
- מה מאפיין את המרחבים מבחינה סגנונית.
- מי היו המתכננים הבולטים של התקופה.
- מה ראוי לשמר ממורשת תכנון זו.

תכנית שיקום צבי דקל

1.3 מבנה המחקר

חלק ב: הרקע התיאורטי למחקר

תושבים חוגגים את פתיחת גן הכובשים, סטילס מתוך סרטון טקס פתיחת גן הכובשים בתל אביב (1952), ארכיון הסרטים הישראלי, סינמטק ירושלים

2. היסטוריה של תכנון שטחים פתוחים עירוניים

פארקים עירוניים ירוקים המהווים כיום חלק בלתי נפרד מכל פיתוח עירוני הם המצאה של מאתיים השנים האחרונות. את המונח שטח עירוני פתוח טבעה כפי הנראה הוועדה לשבילים ציבוריים בלונדון בשנת 1833. אמנם, בערים עתיקות היו שטחים פתוחים בלתי מבוזבזים אך הלל היו על פי רוב משוללי ירק, ונוצרו ללא תכנון מוקדם. יחד עם זאת, שטחים פתוחים אלו - האגורה היוונית, הכיכר הרומאית, כיכר השוק ורחבת הכנסייה הימי-בינימיות ומרחבים פתוחים אחרים בתוך ובשולי ערים - תפסו מקום חשוב ביצירת החוויה העירונית של מפגש בין תושבי העיר ובין תושביה לזרים. מרחבים אלו גם חיברו בין הערים והמרחב הפתוח שמחוץ לעיר.

שרידי האגורה הרומית שנבנתה באתונה בתקופה הרומית, ויקפדיה

2.1 תכנון שטחים פתוחים עירוניים באירופה

מערכת השטחים הפתוחים העירוניים, כפי שאנו מכירים אותה כיום, היא בעיקרה תוצר של המהפכה התעשייתית בת המאה ה-19 והרפורמות החברתיות שבאו בעקבותיה. בתקופה זו, לראשונה, היה תכנון השטחים הפתוחים והתכנון לנופש חלק מהתכנון העירוני המודרני. אך בטרם נתמקד בתכנון המודרני, חשוב לציין את מורשת העבר ובעיקר זו שהתפתחה באירופה מימי הרנסנס ואילך כמקור השראה לתכנון השטחים הפתוחים העירוניים בימינו. אליבא וילקנסון, התכנון המודרני של שטחים פתוחים שאב את השראתו משלושה מקורות:

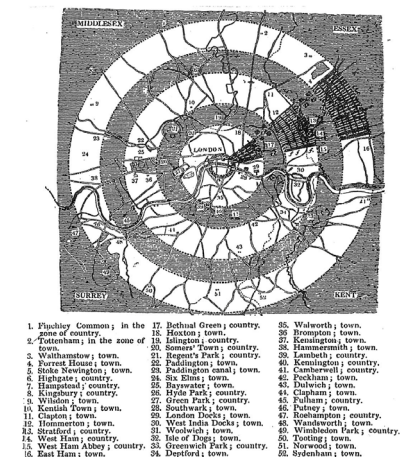
- תכנון הגן האיטלקי תרם להתייחסות לטופוגרפיה ולנוף סביב כנקודת מוצא לתכנון.
- אנדרה לה נוטרה אבי הגן הצרפתי בימי של לואי ה-14 (אמצע המאה ה-17) מיסד את חשיבות הנוף כסוכן של עוצמה והדגיש את חשיבות המרחב הפתוח על פני זה של הארמון ביצירת מרחבים מונומנטליים הרואים בבנוי ובלא בנוי מכלול אחד שלם.
- אנגליה תרמה לעיצוב המרחב העירוני הפתוח את הכיכרות העירוניות המגוננות ואלו החשופות ובעיקר את גני האחוזות והגנים המלכותיים שנפתחו לשימוש הציבור, בתחילה לימים ספורים בשנה ולאחר מכן באופן קבוע. כך הפכו St James park, Kensington park, Green park and Greenwich park, למרחבים לטובתו של הציבור ולא רק של בני האצולה ומקורביהם. בנוסף, אנגליה תרמה את הסגנון הפסטורלי, שבתחילה איפין אחוזות פרטיות, לסגנון המקובל בתכנון פארקים עירוניים ברחבי אירופה ובארצות הברית, מגמה הרווחת עד עצם היום הזה. והחשוב מכל, אנגליה היתה הראשונה להקים פארקים עירוניים באמצעות כספי הציבור אם על שטחי ה-COMMON או על שטחים שנרכשו לצורך כך מלכתחילה. האדריכל האנגלי ג'וזף פקסטון הקים בליברפול את בירקנהד פארק בעקבות חוק פרלמנטרי וכספי ציבור. הפארק נעדר כל מבנה מרכזי ועודד שיטוט ללא מטרה וניצול המרחבים למשחק ולפעילות נופש. יחד עם זאת, גדרות, שעות פעילות מוגבלות, איסור שימוש במדשאות ובשטחים שונים, מנעו את הפיכתו לציבורי במשמעות העכשווית של המושג. היתה זו סנונית ראשונה שהשפיעה על יצירת פארקים דומים ברחבי אירופה ובארצות ברית החל ממחצית המאה ה-19.

פיאצה דלה קמפו, סיינה, 1348, ויקפדיה

רחבת סט ג'ימס, לונדון, 1752, ויקפדיה

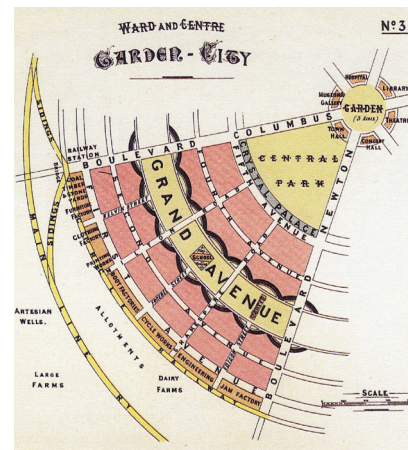

הסכמה של לאודון לשטחים פתוחים ומבונים בלונדון, 1829, ויקפדיה

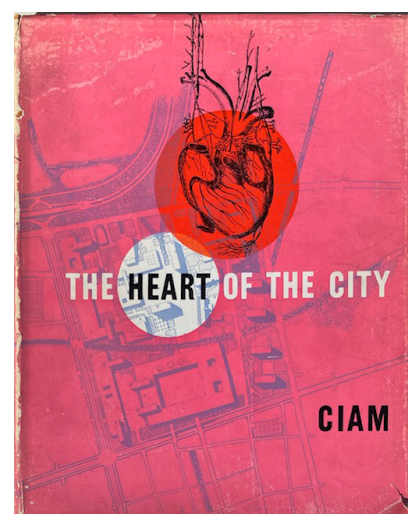
במקביל, סכמות רעיוניות שונות שהופיעו ממחצית המאה ה-19 שינו את מעמדם של השטחים הפתוחים מאלמנטים בדידים במרחב הבנוי למערכת שוות ערך בחשיבותה לזו המבונה. כבר בשנת 1829 הציע מתכנן הערים לאודון את תכנונה של לונדון כמערכת קונצנטרית של רצועות מבונות ובלתי מבונות המאפשרות נגישות מהירה לשטחים פתוחים. 70 שנה לאחר מכן הציג הווארד סכמה דומה לעיר גנים המשלבת את יתרונות העיר ויתרונות הכפר ליציר כלאיים עבור 32,000 איש.

המודל הקונצנטרי הציב במרכז העיר גן שסביבו מבני ציבור וטבעות ירוקות. רעיון עיר הגנים זכה למימוש חלקי בערים וולין ולייטצ'ורט והתגלגל בעיקר להקמתן של שכונות גנים שבהם המרכיב הירוק היה דומיננטי בתכנון אך שאר מרכיבי עיר הגנים נעלמו. בביקורת על עיר הגנים, טענה אדריכלית הנוף האנגלית הנודעת סילביה קראו כנגד הטשטוש בין העיר והכפר במודל. לדבריה, שפורסמו במחצית שנות ה-50, מרכז העיר וולין אינו אלא חלל ירוק אשר איננו מתייחס לארכיטקטורה.

גם בגרמניה התפתחה בראשית המאה ה-20 תנועת ערי גנים ופרברי גנים. בין המתכננים שאימצו את האסכולה, היה גם האדריכל ריכארד קאופמן שהיה אחראי לתכנון עשרות ישובים, פרברי גנים וכמה ערי גנים בפלשתינה החל משנות ה-20. (בין השאר קאופמן תכנן בירושלים, בחיפה, בעפולה, בהרצליה ברמת גן ובערים נוספות).

הווארד אבנער, "To-morrow: A Peaceful Path to Real Reform", 1898, ויקפדיה

כריכת הספר
The Heart of the City: Towards the Humanisation of Urban Life, CIAM 8

סילביה קראו, "Tomorrow's Landscape", 1956

שנים ספורות לאחר תום מלה"ע ה-2, פנה ה-Congrès International d'Architecture Moderne (CIAM) השכונות או לב העיר. המניפסט של CIAM משנת 1952, שפורסם בספר *The Heart of the City: Towards the Humanisation of Urban Life*, קרא ליצירת חלל עירוני להתרחשויות ספונטניות, יצירתיות וכוללניות. הספר שיקף את בקורתם של האדריכלים על פרברי השינה האמריקאים, לצד אימוץ התאוריות הסוציולוגיות של אסכולת שיקגו ובעיקר את רעיון העיר האורגנית. הוא קרא ליצירת מרכז עירוני או שכונתי תוסס, ולצידו מערכת של אלמנטים נופיים הקושרת את הפונקציות הארכיטקטוניות. המטפורה האורגנית שללה את העצמאות של כל אחד ממרכיבי העיר כעומדים בפני עצמם וקראה לגידול עירוני השואב השראתו מחוקי הטבע, עיר הבנויה מאברים שונים הקשורים זה בזה כמו בגוף האדם, והכוח המניע אותם הוא הלב, מרכז העיר או השכונה. בניגוד לתקופה שלפני המלחמה בה הבית היה היחידה החברתית המרכזית, השכונה תפסה את מקומו וליבה הירוק שסביבו מוסדות מסחר, תרבות, חינוך, דת וחברה.

תפיסת עולם דומה לזו של אדריכלי ה-CIAM הציגה אדריכלות הנוף המודרנית, שעוד טרם מלה"ע ה-2 ראתה בשיתוף פעולה עם האדריכלות את ליבתו של המקצוע החדש. בקונגרס האיגוד הבינלאומי לאדריכלי הנוף המודרניסטים, Association Internationale des Architectes Jardinistes Modernistes (AIJM), שהוקם בפריז בשנת 1937, אימצו חברי הקבוצה תאוריות מתוך תחומי הארכיטקטורה והאמנות, אך גם ביקשו לפתח באופן ייחודי את אדריכלות הנוף. האיגוד קבע לעצמו חמש מטרות: להפיץ את רעיונות הגן כמענה לצרכים פסיכולוגיים, לחזק את הקשר בין תכנון הערים, האדריכלות והגנים, לקדם את הקשר עם דיסציפלינות מקבילות, להכיר את התחום למקצועות האמנותיים, המדעים והטכנולוגיה, ולשמור על תכנון רציונלי. במניפסט של התנועה נקבעו מספר עקרונות מנחים:

- אדריכלות הגנים צריכה לתת מענה לבעיות מגורים.
- התפקיד קובע את הצורה.
- יש לכבד את הטבע, אך לא להעתיק אותו.
- הגיאומטריה היא הבסיס לתכנון.
- העיצוב חייב להיות מחובר למקום.
- ההבעה צריכה להיות פשוטה ויש ליצור צורות טהורות ללא חיקוי (שם: 223-224).

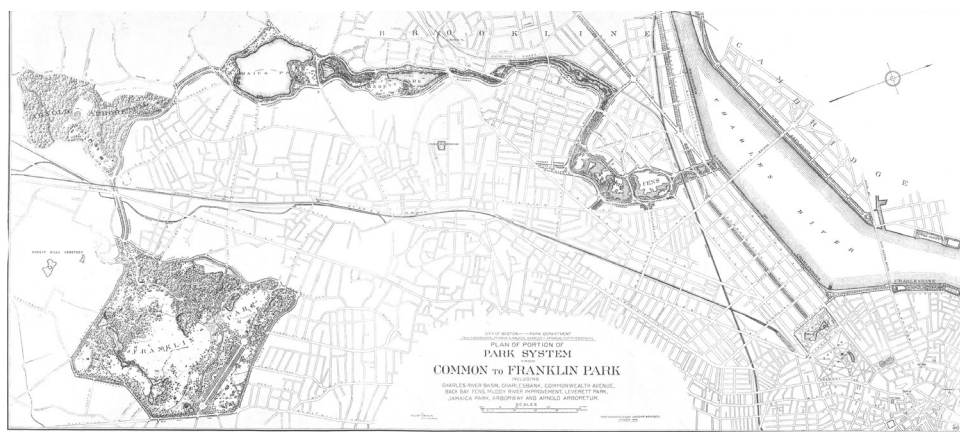
לאחר המלחמה, הדדה אדריכלית הנוף האנגליה הנודעת סילביה קראו את רעיונות CIAM בספרה *Tomorrow's Landscape* היא קראה לטיפול הנוף בזיקה לארכיטקטורה, להדגשת הפעילות האנושית באוויר הפתוח ותוך זיקה לאדמה ולעיבוד הקרקע, על פני האסתטיקה המסורתית ולהתחשבות בתנאים המקומיים הגיאוגרפיים כמו גם התרבותיים כבסיס לתכנון.

2.2 תכנון שטחים פתוחים עירוניים בארצות הברית

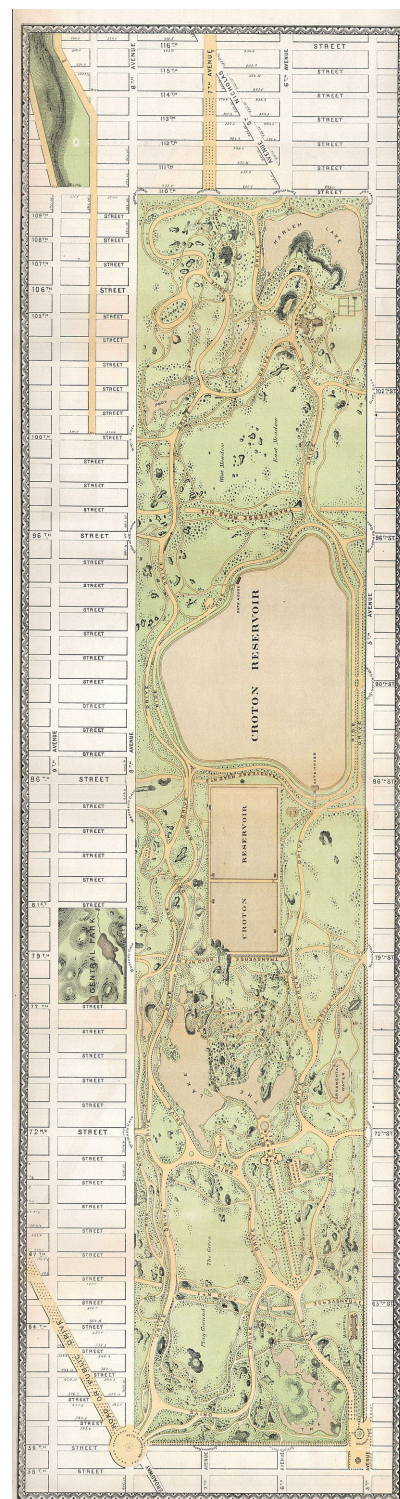
ראשית תכנון השטחים הפתוחים העירוניים בארצות הברית במחצית המאה ה-17 כאשר בבוסטון זכה ה-COMMON השטח שבבעלות הציבור, להגנה מפני פיתוח עתידי. בפילדלפיה יועד שטח של 40 דונם במרכז העיר לשימוש ציבורי כאשר בכל פינה שלו מבנה ציבור. המודל אומץ גם ברובעי העיר ובו לצד שטחים פתוחים מבני ציבור בשולי המרחב. יותר מכל אדם אחר, היה זה פרדריק לואי אולמסטרד שהשפיע על תכנון השטחים העירוניים הפתוחים בארצות הברית. כבר במחצית המאה ה-19 הוא תכנן את הסנטרל פארק כפיסה של טבע בלבה של ניו יורק ושנים ספורות לאחר מכן את מערכת הפארקים והדרכים הנופיות שחצתה את העיר בבוסטון, מיתנה את ההצפות בעיר ויצרה מרחבי נופש ומגוון של מקומות מפגש במערכת פארקים שנקראה בשם שרשרת האיזמרגדים (THE EMERALD NECKLACE). במקביל ליצירת פארקים ומערכות ירוקות דומות בערים נוספות, תכנן אולמסטרד גם שכונות מגורים כמו RIVERSIDE או את העיר BUFFALO בה תכנן מערכת של שטחים פתוחים.

סנטרל פארק, ניו יורק, ויקיפדיה

אולמסטרד, שרשרת האיזמרגדים, בוסטון, 1894, ויקיפדיה

סנטרל פארק, ניו יורק, 1868

את ההיסטוריה של השטחים הפתוחים העירוניים בארצות הברית עד לשנות ה-70 חילקו גלן קרץ ומייקל בולנד לחמישה שלבים. כל שלב מאופיין במטרות, טיפולוגיות נופיות, שימושים ובעלי עניין שונים. הטבלה הבאה מסכמת את עבודתם.

מטרת שטחים פתוחים	שירותי נופש 1965-1930	פארקים של רפורמה 1930-1900	גני שעשועים 1900-1850	מטרות חברתיות
השתתפות, התחדשות עירונית, מניעת התפרעויות	שירותי נופש	רפורמה חברתית, משחק לילדים, היטמעות בחברה	בריאות הציבור & רפורמות חברתיות	
הפוגה נפשית, משחק חופשי, מוסיקה, אמנות משתפת	נופש פעיל: כדורסל, טניס, משחקי קבוצה, משחקי ראווה, שחייה	משחק ממוקד, התעמלות, מלאכות יד, שעורים באזרחות, ריקוד	שיטוט, נסיעה בכרכרות ובאופניים, פיקניקים, חתירה, האזנה למוסיקה, השכלה לא פורמלית	פעילויות
משתנה, בדרך כלל קטן, אתרים לא רגולריים	קטן עד בינוני לפי סטנדרטים	קטן, בלוק עירוני	גדולים מאוד 4000 דונם ויותר	גודל
העיר כאומנות, רשת	פרברי	בכפוף לדגמים עירוניים	ניגודיות	יחס לעיר
שניהם	קוים ישרים	קוים ישרים	קוים מעוגלים	סדר
עצים, דשא, שיחים, שבילים שונים, גופי מים להנאה ויזואלית, מתקני משחק לא מוסדרים	משטחי אספלט או דשא למשחק, בריכות, שבילים ישרים, מתקני משחק סטנדרטים	משטחי חול, גני משחק, שבילים ישרים, בריכות, שחיה, בניי שרות	חורשות & כרי דשא, שבילים עקלתוניים, גופי מים פלסטיים, מבנים בסגנון כפרי, מעט צמחיה פורחת	מרכיבים
פוליטיקאים סביבתיים, אומנים ומעצבים	פוליטיקאים, פקידים, מתכננים	מתקנים חברתיים, עובדים סוציאליים, בעלי ענין בנופש	אנשי בריאות, הציבור, טרנסצנדנליסטים	בעלי עניין, יזמים
תושבים, עובדים, נוער, מעמד בינים ומטה	משפחות מהפרברים	ילדים, מהגרים, פועלים	ברעיון כל תושבי העיר, למעשה רק בני המעמד הבינוני ומעלה	בעלי עניין, נהנים

גן שעשועים, שיקגו, 1893

מתקני משחק, פארקי רפורמה, טורונטו, 1916, ויקיפדיה

שירותי נופש

פילי פארק, גן כיס, ניו יורק, 1967, ויקיפדיה

טבלה 1: סוגי שטחים פתוחים עירוניים, מתוך קרנץ ובולנד

החל משנות ה-90 הבחינו קרנץ ובולנד במודל חדש, זה של הפארק המקיים שהוא מחוץ לטווח המחקר הנוכחי.

2.3 תכנון שטחים פתוחים בישראל

יצירתה של דיסציפלינת אדריכלות הנוף

גננים ומתכנני גנים פעלו בארץ החל מראשית ההתיישבות הציונית ואף עוד קודם לכן אך לכלל גיבוש קהילה מקצועית לא הגיעו עד למחצית שנות ה-20. בארץ הם פגשו מגוון של גנים ומרחבים מעוצבים אשר שימשו להם כמקור השראה לעיצוב וחומר צמחי לנטיעות. ביניהם היו גני מוסדות הדת הנוצריים, גני מושבות הטמפלרים, גני הבהאים וחצרות בעלי הממון המוסלמים בערים יפו, חיפה וירושלים. גם סביב ההתיישבות היהודית התרחשה פעילות גננית. במושבות הברון רוטשילד הועסקו גננים צרפתיים שהדריכו את המתיישבים בחקלאות, טיפוח גינות נוי בחצרותיהם והשפיעו על הקמת גינות על ידי שאר המתיישבים. בבית הספר מקווה ישראל שהוקם בשנת 1870 על מנת להכשיר את היהודים לעבודה חקלאית, למדו גננות, אשר באותם הימים כללה לא רק גננות נוי אלא גם הוראת המקצועות החקלאיים בכלל.

דחיפה משמעותית ביותר ליצירתה של הקהילה המקומית היתה עלייתם ארצה של בוגרי בית הספר העברי לגננות אשר באהלם - גרמניה (Israelitische Gartenbauschule Ahlem). בית הספר שנוסד בשנת 1893 במטרה לחנך בני נוער יהודים לעבודות הגננות, הכשיר עד 1932 יותר מ-400 נערים. בוגריו הראשונים וביניהם יחיאל סגל, (1886-1962) שלמה וינברג-אורן (1891-1955) וחיים לטה (1902-1988) עלו ארצה מיד לאחר מלח"ע ה-1. תרומתם של השלושה לעיצוב הנוף המקומי היתה מכרעת. בתל אביב פעל יחיאל סגל ועליו אפרט בהמשך. בשנות ה-20 וה-30 עלו ארצה גם בוגרים של בתי ספר אירופיים מקצועיים נוספים כמו יצחק קוטנר שלמד בשווייץ, אלפרד וייס ומאיר ויקטור שלמדו בברלין, ויחיאל פלדי שלמד בבולגיה. בתום שנת 1933 נוסד בתל אביב ארגון הגננים בתל אביב והסביבה. הארגון שם לו למטרה לחזק את הצד המקצועי של עבודות הגננות, להסדיר את השאלות הטכניות - כלכליות - מקצועיות של הגננות וכן להפיץ את החיבה לצומח בקרב שדרות העם הרחבות ובעיקר בקרב הנוער. במרץ 1943 נערך הכינוס הראשון של ארגון הגננים בהתיישבות העובדת במקווה ישראל בהשתתפות 100 חברים: 80 מהם אנשי משקים ו-20 מהעיר ומהמושבות.

בשנת 1951 נוסד אירגון אדריכלי הנוף ובו חברים בעלי רקע מגוון, פעילים במגזר החקלאי כמו גם העירוני.

תכנון שטחים פתוחים עירוניים בארץ ישראל

הן במושבות הטמפלרים והן באלו שתמך ופיתח הברון רוטשילד, ניכר דגש על תכנון המרחב העירוני הפתוח. תכנון זה כלל את חתר הרחוב (שכלל לעיתים גם צמחיה), מיקום הבתים בתחום המגרש והקצאת גינות חזית וגינות אחוריות, תכנון המרחב הציבורי במושבה כולל גני טיול, וביכרות עירוניות. החל משנות ה-20, עם הקמת המשרד הארצישראלי, ומינויו של ריכארד קאופמן כמתכנן הראשי של המשרד, הוכנו עשרות תכניות להקמת שכונות גנים ואף עיר גנים (עפולה) שבהן לשלד הירוק היתה חשיבות בלתי מבוטלת. את תרומתו של השלטון הבריטי לתכנון המרחב העירוני ניתן לזהות בחיפה, וברושלים. בשתי ערים אלו אומצה "חגורת הירק" על מנת להגביל את הפיתוח העירוני ולהדגיש (בירושלים) את העיר העתיקה שנועדה לשימור. על תל אביב, העיר העברית הראשונה אשר נוסדה בשנת 1909 ראו בפרק הבא.

הקמת המדינה ובריחת האוכלוסיה הערבית מהערים המעורבות לצד גלי העליה שבאו לאחר המלחמה הביאו לתכנון שטחים פתוחים עירוניים על השטחים שננטשו במסגרות תכנון ארציות ועירוניות. במקביל, חלה בשנים אלו גם תנופת פיתוח בפועל. תכנית שרון משנת 1952 קבעה שטחי ירק - שטחים ציבוריים פתוחים בכל אחת מהתכניות לערים החדשות ולפיתוח הערים הוותיקות. שטחי הירק הקיפו את השכונות החדשות וברושלים לדוגמה מוקמו בואדיות כשהם קושרים בין העיר ובין אזורים שמחוץ לעיר. בהתווית השטחים הפתוחים הודגשו תפקודיהם כשטחים לנופש, למנוחה ולהחלמה. בשנות ה-60, היה המרחב הנופי העירוני נושא לשיח ער בקרב אדריכלים ואדריכלי נוף. באיזו מידה התכנון היה תוצאה של ניצול הזדמנויות, תפיסה תכנונית כוללת או שילוב בין הגישות יש עדיין לבחון לעומק.

את עמדת האדריכלים מייצגים אריה שרון ויעקב רכטר שהשתתפו בדיונים ציבוריים בנושא. בשנת 1963 התקיים בחיפה סימפוזיון שכותרתו "עיר ונוף לאדם". ראשון הדוברים היה האדריכל אריה שרון שהדגיש את חשיבותו של הנוף הפנימי בחיפה לעומת זה שמחוץ לעיר וכולל את ההר והים.

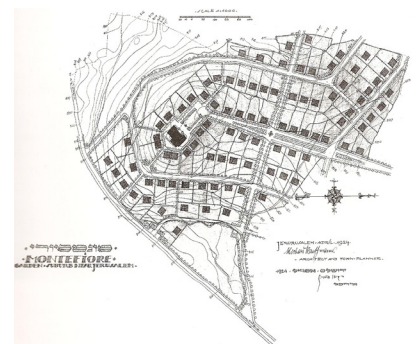
המושבה הגרמנית, חיפה (טמפלרים), 1880, ויקיפדיה

חצרות מגוננות לאורך הרחוב הראשי, זכרון יעקב, 1912, מוזיאון העליה הראשונה

יוסף סגל, גינת בית ביאליק, אמצע שנות ה-20, ויקיפדיה

ריכארד קאופמן, קרית משה, ירושלים, 1924, ויקיפדיה

משה כבשני, הפארק הלאומי, רמת גן, 1952
 "גנים ציבוריים בשביל תושבי העיר המצופים
 בין חומות הבתים ברחובות העיר הוא צורך חיוני.
 בימי שלטון זרים לא יכלו בוני הערים שלנו לדאוג
 לגנים, כי היה מחסור בקרקע. עיכוב זה סולק
 עם הקמת המדינה". ואמר "נשיב לארץ את
 יופייה והודה הקדום על ידי נטיעת גנים ויערות"
 (בן גוריון 9.6.50)

"אבל, אם אני אומר "נוף העיר" אז נדמה לי שעוד יותר חשוב הנוף הפנימי של העיר, מכיוון שהנוף הרחוק שאתם מרגישים כל כך טוב בחיפה מכל דרכי הכרמל, הנוף הרחוק הנהדר הזה, אין לו אותה המשמעות ואותה השפעה יומיומית כמו של הנוף הפנימי של העיר. הנוף של הרחוב שבו אנו מתהלכים כשאנחנו יוצאים מביתנו, הנוף של שבילי הירק המובילים לבית הספר, שבו הילדים מבלים את רוב שנותיהם, ושהנוף הזה יש לו אולי השפעה מכריעה מבחינת תרבותית על הילדים שמתחנכים בבית ספר זה, הנוף של הכיכר, כיכר השעשועים וכיכר של המרכז המסחרי, שבו אנשים מתפרקים מעול של עבודה יומיומית, הנוף של הכיכר האזרחית שבה מתכנסים לאסיפות וחגיגות".

שרון הדגיש בדבריו את חשיבות תכנון חלל הרחוב, ואת יחסי הגומלין בין המרכיבים השונים של העיר. הוא דן בצורך לקנה מידה אנושי בערים דוגמת עכו ובכשלי התכנון של העיר תל אביב בה חסרות כיכרות מרכזיות, מרכזי קניות ומרכזי שעשועים.

אדריכל נוסף אשר התייחס לעיצוב הנוף היה יעקב רכטר שבשנת 1966 הציג את עמדתו בכנס אירגון הגננים. רכטר הגדיר את אדריכלות הנוף כענף מתוך המקצועות היוצרים סביבה פיסיית עבור האדם בן זמננו ובהם מקצועות מדעיים לצד מקצועות אומנותיים. הוא קרא לסגנון המנצל את האלמנטים הטבעיים ואך גם מעשיר אותם לטובתו של האדם. בחלוקת נופי הארץ הגדיר רכטר 4 סוגי נופים: הנוף ההררי הפתוח, הנוף העירוני ההררי, הנוף העירוני במישור והנוף המדברי. לדבריו אין לבנות לגובה בראשי ההרים, ואילו באזורים מישוריים יש לצרור נוף חדש. הכביש, הפרומנדה, והכיכר הם בעלי חשיבות רבה לנוף ההולם את החיים העירוניים על פני ערכי הטבע והזכרון הדל של שארית העבר. פיתוח חוף ים שונה בעיר מאשר בטבע. באזורים מדבריים יש לצופף את הבינוי וליצור שטחים מגונים מצומצמים. ככלל על התכנון להתייחס בכבוד לנוף, לא להתעלם ממנו, אך ליצור לפעמים ניגודים. סדר גיאומטרי לעומת פראיות. בין מקורות ההשראה לעבודתו מציין רכטר את אדריכל הנוף הברזילאי בורלא מרקס הפסל האמריקאי-יפני גוגוצ'י. רכטר מדגיש כי עבודותיהם משלבות פונקציונליות וויזואליות, התייחסות למקום ולאומנות בת זמננו וחיפוש אחר צורות ומינים מהטבע. לדברי רכטר, תכנון הוא פתרון בעיה והתייחסות לכלל סוגי הפונקציות שיש לפתור וביניהם: שימוש, תנועה, חוויה, ויזואליה: "כבר בשלבים הראשונים של התכנון יש לחשוב כיצד לנצל כל אלמנט פונקציונלי בצורה שתהיה לו משמעות בקומפוזיציה הכוללת שתיצור אווירה הולמת את התפקיד, ויחד עם זאת תת ייחס בצורה ברורה אל הנוף הסובב" (עמ' 313).

החל ממחצית שנות ה-60 החל משרד השיכון, בשיתוף משרד הפנים, ואגודת האינג'נרים והארכיטקטים בתרגום המדדים האיכותיים לתקנים מחייבים. מדדים אלו הופיעו בשיח התכנון העירוני כבר בשנות ה-40 אך לא היו בגדר הוראה מחייבת. במסמך משנת 1964 וכותרתו *מכסות לבנינים ולשטחים ציבוריים*, נקבע הסטנדרט של 9 מ"ר שטח פתוח לכל תושב לפי החשבון הבא: 35% מכלל כל תכנית ייעדו לגנים ציבוריים כאשר לכל יחידת דיור קרי 4 נפשות: 10 מ"ר ספורט, 7 מ"ר משחק, 18 מ"ר גנים ציבוריים סך הכל 35 מ"ר ל-4 אנשים שהם 9 מ"ר לאדם.

עשור לאחר מכן פרסם משרד הפנים את המסמך: *מכסות קרקע לשטחים פתוחים*. המסמך, התייחס לשטחים פתוחים בעיקר לטובת הציבור והגדיר את מטרותם הראשוניות לעודד גוף ונפש בריאים. הטבלה הבאה מתארת את המטרות, התפקידים והפעילויות המומלצות בשטחים הציבוריים הפתוחים.

קידום המצב הכלכלי	קידום החינוך והתבונה		קידום החינוך והתבונה		שיוצר אוכלוס הסכנה		קידום בריאות הגוף והנפש		יעד על
לחזק בסיס כלכלי של העיר	אינטראקציה חברתית	לאפשר חינוך קשור וחלופי בשטחים פתוחים	מיקור אקלים: הורדת טמפרטורות, מתן תנאי אורח, הפחתת זיהום, הגדלת לחות, מתן צל, מאגרי מים	הכונה הגדול האורבני, הדממות זולה ונחה לפיתוח	לספק שטחים ברדבות לעתיד	להוות מרכז במערך האורבני	להפג תחושת ציפיות, להגדיל פרטיות ולהוות מפלט מקלחת העיר	להינפש למתן לחצים פסיכולוגיים בעיר	יעד אופרטיבי
לאפשר שינויים כלכליים חזריים בשטחים סמוכים לשטחים פתוחים	ליצור נתבים למפגשים חברתיים	להחדיר עצמאות ותושבים, אהבת הטבע, גילוי יכולת אישית	מיקור אקלים: הורדת טמפרטורות, מתן תנאי אורח, הפחתת זיהום, הגדלת לחות, מתן צל, מאגרי מים	הכונה הגדול האורבני, הדממות זולה ונחה לפיתוח	לספק שטחים ברדבות לעתיד	להוות מרכז במערך האורבני	להפג תחושת ציפיות, להגדיל פרטיות ולהוות מפלט מקלחת העיר	להינפש למתן לחצים פסיכולוגיים בעיר	תפקודים כלליים
לאפשר עליה בערך הכלכלי של שטחים סמוכים לשטחים פתוחים	ליצור נתבים למפגשים חברתיים	להחדיר עצמאות ותושבים, אהבת הטבע, גילוי יכולת אישית	מיקור אקלים: הורדת טמפרטורות, מתן תנאי אורח, הפחתת זיהום, הגדלת לחות, מתן צל, מאגרי מים	הכונה הגדול האורבני, הדממות זולה ונחה לפיתוח	לספק שטחים ברדבות לעתיד	להוות מרכז במערך האורבני	להפג תחושת ציפיות, להגדיל פרטיות ולהוות מפלט מקלחת העיר	להינפש למתן לחצים פסיכולוגיים בעיר	תפקודים ספציפיים
לשטחים פתוחים	אירוע חזקה ומגעים חברתיים	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	פעילויות כלליות
	חגיגות, אסיפות, פעילויות קבוצתיות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	לימוד ספציפי, סורים צופות	פעילויות ספציפיות

טבלה 2: שטחים פתוחים עירוניים היל ואלתרמן 1977

לאישור המסמכים קדמה עבודת הכנה יסודית שבחנה את תפקידי השטחים הפתוחים באזור העירוני תוך התייחסות לקבוצות גיל שונות ותוך התייחסות לקנה המידה של המרחב מיחידת המגורים ועד לכלל הישוב.

שאלת הצמחיה הראויה לגן הישראלי לוותה את הגננים ואדריכלי הגנים המקומיים החל מראשית ההתיישבות הציונית. כבר בסוף המאה ה-19 ייבאו גנני הברון רוטשילד מיני צמחית תועלת ונוי למושבות, ובקרב הקהילה המקומית נסוב ויכוח מתמשך אודות סוגיה זו שלה היבטים אידיאולוגיים כמו פרקטיים. הבחירה בצמחיה המקומית לגן הוותה הצהרה תרבותית, קשר לעבר וניסיון ליצור פרטואר גנני ייחודי לישראל בדומה למגמות לאומיות דומות בעולם. בשנת 1953 פרסם אירגון הגננים רשימה בת 61 מיני עצים ושיחים מקומיים לשימוש בגן הנוי. לצד מינים אלו, שימשו עשרות מינים נוספים את הגננים המקומיים, ובכמה מהקיבוצים שקמו החל משנות ה-30 שימשה צמחיית הארץ מרכיב מרכזי בעיצוב הגן. אך במגוון זה לא היה די כדי ליצור שלד יציב לגן, כפי שביטא זאת אדריכל הנוף שלמה וינברג אורן, אשר טען כי העצים המקומיים הינם איטיי צימוח וגם בבגרותם אין הם יוצרים את הצל הדרוש בשטחי החוץ, שהוא יסוד לקיומו של הגן המקומי. כתוצאה מכך התפתחה בישראל מערכת מימסדית תומכת לאיקולום מינים שונים מכל רחבי תבל שראשיתה בגננים הצרפתיים של מושבות הברון רוטשילד והמשכה ביתר אינטנסיביות על ידי האגרונומים שפעלו בשורות המנדט הבריטי. הללו ייבאו עצים לצרכי שימור חולות, תעשיית עיבוד העץ, רעיה, ולצרכים נוספים, כולל העשרת צמחיית הנוי. צמחי נוי יובאו על ידי עיריית תל אביב שתרה אחר מינים מתאימים באוסטרליה, במזרח אסיה, באירופה ובאמריקה. חוות הנוי (חוות רופין) שקמה בעמק חפר בשנת 1949 הפכה את תהליך איקולום הצמחים למפעל רב רושם. בדו"ח שפורסם בשנת 1962 צוינו למעלה מ-150 מינים חשובים ביותר שאוקלמו במשך 13 שנות פעילותה של החווה. היחס לאיקולום הצמחים לא נבע אך ורק מתוך מניעים כלכליים או גנניים גרידא אלא ביטא גם עמדה אידיאולוגית שראתה באימוץ הצמחים מקבילה לאימוץ העולים החדשים לארץ. בשנת 1956 פרסם היערן ישראל גינדל את הספר אימוץ צמחים. את המושג אימוץ ולא איקולום טבע בעקבות הפסוק מישעיהו: "ויקח תרזה ואלון ויאמץ לו בעצי יער, נטע אורן וגשם יגדל" (ישעיהו מ"ז י"ד) בהקדמה לספר כתב יוסף וייץ "אכן ארצנו שנתברכה מאז ומתמיד בקיבוץ גויים וגלויות שעלו אליה מארצות שונות ומאקלימים שונים - נתברכה גם בקיבוץ צמחים שונים ומגוונים" (יוסף וייץ עמ' 15) למעלה מ-600 עצים ושיחים מתוארים בספרו של גינדל. מרביתם תדירי ירק והם פורחים לאורך תקופה ממושכת יותר מהצמחייה המקומית ובצבעים עזים יותר. השפעתם על הנוף היתה מכרעת.

2.4 תכנון שטחים פתוחים בתל אביב

תל אביב קמה כפרבר גנים ליפו הצפופה שהיתה חסרה שטחי ירק למעט הפרדסים שהקיפו אותה ממזרח והים כמרחב פתוח במערב. בחזונו, ראו מקימי העיר את תל אביב כעיר מודרנית שהגנים מהווים חלק בלתי נפרד ממנה. הגן הווה ביטוי לקדמה, וביטוי לסביבת חיים בריאה ובטוחה. הגנים סמלו את התנתקותה של אחוזת בית מיפו הצפופה והמזוהמת (רעה חולה שאפיינה אף את השכונות היהודיות שמחוץ ליפו, נווה צדק ונווה שלום) וכן את הקשר של אחוזת בית הצעירה שבפרובינציה עם פריס, וינה ובירות העולם המודרניות. עבור בני הישוב הישן סמלו הגנים את ההתקרבות למושבות או לשכונות החדשות בירושלים בהם באה לידי ביטוי רוח הקדמה. עקיבא אריה וייס, מהפעילים המרכזיים בהקמת אחוזת בית ראה בגנים חלק מהמרכיבים של העיר המודרנית.

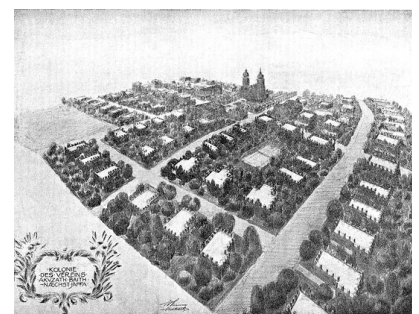
"בערים אלה שנבנה, תהיה רווחה בתוך גבולות יישובן. הרחובות יהיו רחבים, מים יהיו בתוך הבתים, גנים סביב הבתים, מאור חשמל ברחובות ובבתים וכוח חשמל לתעשייה ביום ובלילה. יסודר ביוב כללי ויוותקן כל הדרוש לעיר מודרנית".

גן טיול זכרון יעקב, 1920, מוזיאון העליה הראשונה

"אכן, ארצנו שנתברכה מאז ומתמיד בקיבוץ גויים וגלויות שעלו אליה מארצות שונות ומאקלימים שונים - נתברכה גם בקיבוץ צמחים שונים ומגוונים..." יוסף וייץ בהקדמה לספר שיצא לאור בשנת 1956

תכנית סטסיאני

התכניות הראשונות שיקפו מגמות אלו כמו לדוגמה תכניתו של המהנדס היוניאי סטסיאני שראה בתל אביב פרבר גנים מוריק. בפועל, תל אביב נבנתה כשכונות בדידות, ללא תכנית אב מחייבת וגם השדרה המרכזית שבה (שד' רוטשילד) ניטעה כגן מאחר ולא ניתן היה לבנות בשקע הקרקע שמולא בחול. ראשוני העיר בקשו להטיל את הורקתה של העיר בידי תושביה ולחייב אותם בנטיעת עצים במגרשיהם הפרטיים.

בשנת 1921 תחת שלטון המנדט הבריטי, קיבלה תל אביב מעמד מוניציפאלי נפרד מיפו ונדרשה להכין תוכנית כוללת. ריכארד קאופמן קיבל את מלאכת התכנון, ותכניתו הידועה בשם "אחוזת אמין-נסיף ומטרי" על שם בעלי הקרקע בעבר, נועדה להסדיר מגורים, מבני ציבור ומסחר בשטח בן 350 דונם. קאופמן ראה בחוף הים את השטח הפתוח העקרי בעיר, ותאר את עתידו:

"לאורך החוף מדרום לצפון יש טיילת רחבה. ממערב החוף השטוח ובמזרח מהתחלת השוק עם רצועת פארק המשתרעת על הדיונות. נוסף לפארק צריך עוד כמה מגרשי משחק לילדים. המקור הבלתי נלאה של אור ואוויר מן הים הופך כל השקעת שטחים פתוחים נוספת מיותרת, והפארק לאורך הים מבטיח את הניצול לשעות הפנאי".

קאופמן היה מודע למעוט השטחים הפתוחים בעיר, (כ-20%) וראה בחוף הים פיצוי. בנוסף, כללה תכניתו של קאופמן סכמה לטבעת ירוקה שהקיפה את תל אביב מכל עבריה כגירסה מקומית של רעיון החגורות הירוקות. תכניתו אלו של קאופמן לא מומשו, אבל החגורה הירוקה נשמרה בתכניות של שרון (1952) ושל הורוביץ (1954) כפי שיתואר בהמשך.

חמש שנים מאוחר יותר הוזמן מתכנן הערים הסקוטי פטריק גס לתכנן את התפשטותה של תל אביב צפונה. תכנית גס העניקה משקל רב לשטחים הפתוחים של העיר העתידי. ככלל ראה גס בתל אביב עיר ירוקה המקיימת את תפיסתו האורגנית.

"This is a green world, with animals comparatively few and small, and all dependent on the leaves. By leaves we live. Some people have strange ideas that they live by money. They think energy is generated by the circulation of coins. Whereas the world is mainly a vast leaf colony, growing on and forming a leafy soil, not a mere mineral mass: and we live not by the jingling of our coins, but by the fullness of our harvest" (Geddes last lecture 1919).

בטקסט שלווה את התשריט התייחס גס לשטחים הפתוחים העירוניים במגוון קני מידה ושימושים. הוא הציע להקים גינות בלבן של כל בלוק מגורים ואליהן מובילים שבילים עם פרגולות, פארקים בינוניים בגדל של כ-20 דונם, שדרות רחבות, מרחב אזרחי פתוח ופארק מרכזי בן כ-45 דונם לאורך הירקון. גס התחשב בטופוגרפיה ובתנאי הקרקע במיקום הפארקים, אם ביצירת גינות בנקודות נמוכות המנקזות את הנגר העירוני ואם ביצירת שמורת טבע על רכס הכורכר החופי. בנוסף הציע להקים חלקות לגנות עירונית (ALLOTMENTS) לטעת עצי תות עבור גידול תולעי משי ופיתוח תעשיית אריגים.

ובכלל טען כי "הטיעונים למדיניות עירונית מתקדמת שכזו הם רבים ומשכנעים ומבחינות שונות כלכליות ובריאותיות... ועד קידום תרבות הפרי המקושרת לחכמה היהודית... כתרבות הנאורה ביותר" (48).

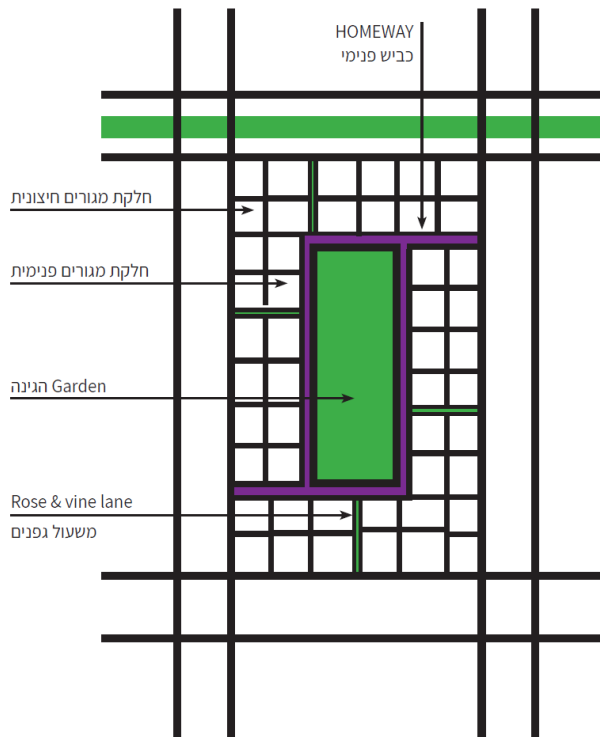
בהעדר תשריט, תכנית גס הפכה למפת דרכים כללית לפיתוח העיר אשר יושמה בהתאם לתנאים המקומיים. מבין מרכיבי התכנית של גס, גינות הבלוקים יושמו ככל שהעיר התפתחה צפונה.

שדרות רוטשילד, שנות ה-40, ויקיפדיה

תכנית קאופמן לאחוזת אמין נסיף ומטרי ושכונת נחלת יצחק - מפת שמושי הקרקע קב"מ 1:6000, שנת 1921 מקור: אצ"מ/פניגר 2009

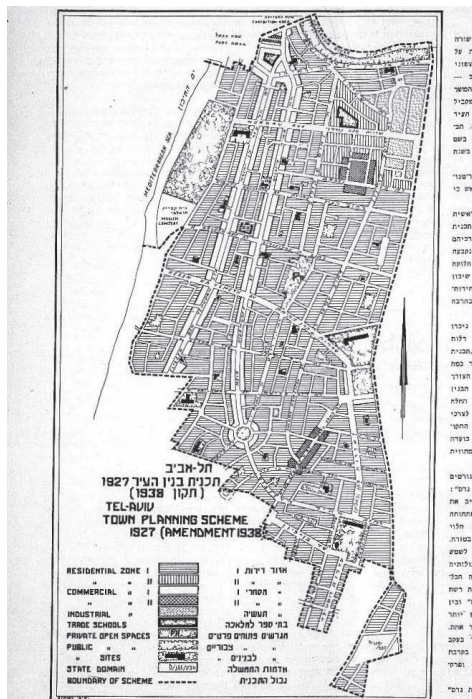

סכמת הבולוק של גס, מתוך ליברטי-שלו והר-נוי עמ' 49

במרץ 1933 הציע מהנדס העיר דאז, יעקב שיפמן תכנית להרחבת גבולותיה של תל אביב על פי תנאיה הטבעיים: בצפון הירקון, במזרח נחל מוסררה, ובמערב הים. במאמר בידיעות עיריית תל אביב הוא דן בשטחים הפתוחים העירוניים וטען כי בעיר הבנויה יש מעט שטחים. תכנית גס אמנם היטיבה את המצב בהקצות שטחים סמוך לירקון, אבל יש להפקיע שטחים נוספים ולהסיר את הבינוי מאחרים. שיפמן זיהה את חוף הים כפוטנציאל לשעשועים ולספורט.

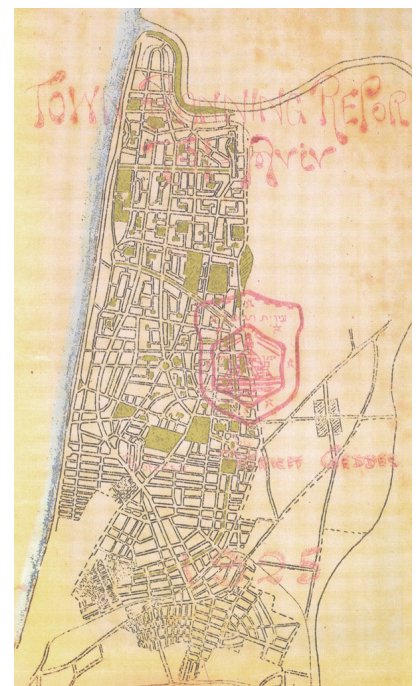
תכנית קאופמן, 1921, הארכיון הציוני
A175m/12/11

תכנית גס (תיקון 1938), 1940, פברואר 15, עמ' 25, ידיעות עיריית תל אביב

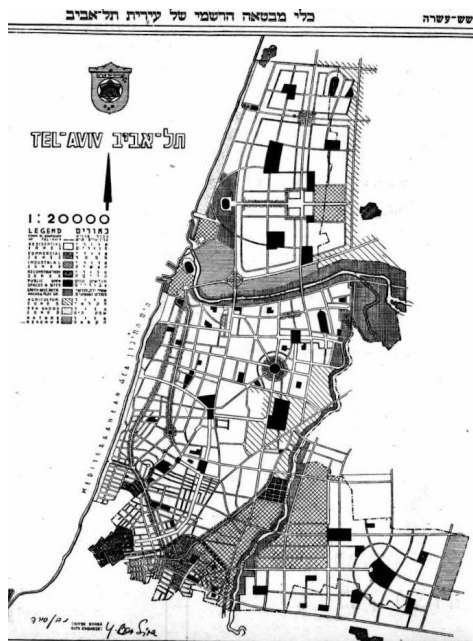
תכנית שיפמן, 1933, מרץ 15, עמ' 3, ידיעות עיריית תל אביב

תכנית גס בשער דו"ח גס, 1925, ארכיון העיר תל אביב-יפו

ככלל שטחים פתוחים כמעט ולא נכללו בתוכניות העירוניות. בתוכנית האזורים הכללית משנת 1937 מופיעים שימושי קרקע כמו מגורים מסוגים שונים ומסחר ותעשייה אך לא שטחים פתוחים. מאידך בתכניות עתידיות כמו אלו שנגזרו מתכנית גדס בצפונה של העיר נוכחותם של שטחים פתוחים נכרת. מופיעים בה שטחים פתוחים פרטיים ושטחים פתוחים ציבוריים (תכנית בניין עיר 1827, תיקון 1938 מימין).

בתכנית הכללית למזרח תל אביב (תכנית כללית לבנין עיר מס' 50), מופיעות גינות ציבוריות ושטחים טבעיים פתוחים במפגש הירקון ונחל מוסררה.

תכנית תל אביב רבתי, 1946, אוגוסט 15, עמ' 1, ידיעות עיריית תל אביב

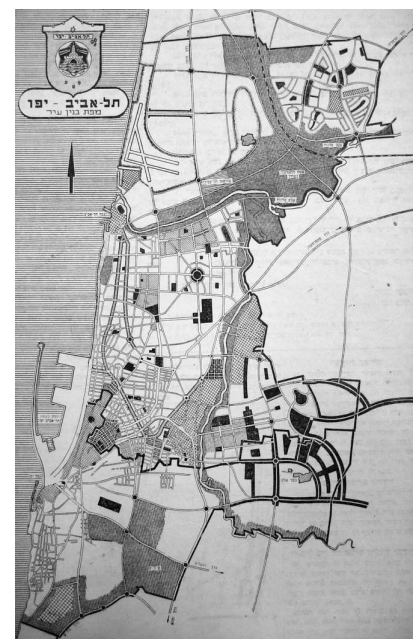

תכנית כללית למזרח תל אביב, 1942, אפריל 15, עמ' 105, ידיעות עיריית תל אביב

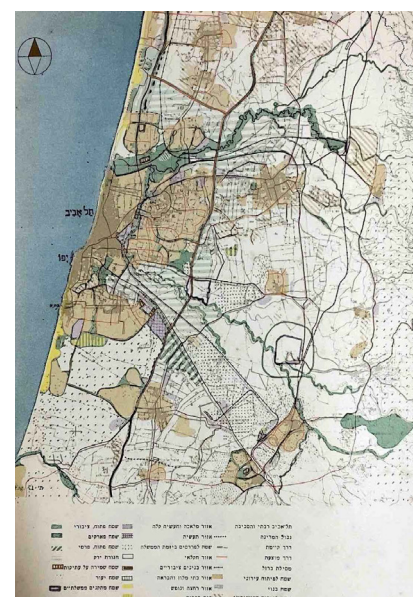
בתכנית תל אביב רבתי משנת 1947 מופיעות גינות רובעיות (במתכונת גינות גדס) גם ברבעים שמצפון לירקון.

בתכניתו, הניח הורוביץ כי העיר לא תגדל יותר בשטחה, וכי יש לשמור על הפרדה פיזית ככל האפשר משכנותיה. כמו בתכניתו של אריה שרון משנת 1952 שמר הורוביץ על רצועת חוף, ירק ומשחקים בין תל אביב להרצליה, וגם על השטחים החקלאיים בצפון-מזרח העיר ובדרום-מערבה.

תכנית שרון לאזור תל אביב שהוכנה על ידי האדריכל פרלשטיין, שימרה את חגורת הירק באזור הפרדה בין הרשויות השונות וכמרחב בעל שימושים שונים כמו אספקת מזון לעיר, ובמרכז במערכת שלמה של שטחים ציבוריים פתוחים בתוך העיר וסביב לה. מערכת זו כללה פארקים, גנים ציבוריים שבילים, גדות נהר ועוד. התכנית התבססה על שטחי נפקדים והדגישה את הצורך בקניית שטחים הללו על מנת שימשכו לשרת את הציבור גם בעתיד.

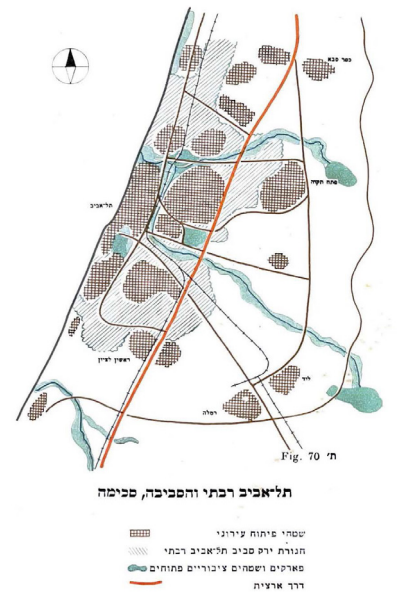

מפת בניין עיר, ספטמבר 1950, עמ' 7, ידיעות עיריית תל אביב

אריה שרון, תכנית לתל אביב רבתי והסביבה מתוך הספר "תכנון פיסה בישראל"

ועדת הגננות היתה אחד מהמוסדות הראשונים שקמו לתל אביב. מטרתה היתה לדאוג לחזות השכונה הן בפועל והן על ידי סיוע בידי בעלי הבתים המקומיים בטיפול גינותיהם. נטיעות ציבוריות התקיימו בתל אביב כבר בשנת 1910 עם יצירתן של שדרות רוטשילד. בנטיעות אלו טיפל גנן אשר טיפל גם בגינות הפרטיות שבשכונה. פרוטוקול ועדת הגננות משנת 1914, פירט את חובותיו של הגנן ושל בעלי המגרשים בשכונה.

אריה שרון, תכנית לתל אביב רבתי והסביבה מתוך הספר "תכנון פיסי בישראל"

- גנן משגיח יעבוד כל השנה יתחזק את הגינות הפרטיות לפי בקשת בעליהם, יטפח משתלה וימכור עצים לחצרות הבתים ולרחובות.
- האספה החליטה כי כל תושב מחויב להוסיף 10 עצים במגרשו לפי עצת הגנן.
- יש לקנות ספרים ועיתון מיוחד לנושאים אלו.
- יש לסדר הרצאות פעם בחודש.
- יש להוסיף אנשים לועדה.

מתוך החלטות אלו ניתן להסיק על החשיבות שראה ועד השכונה בטיפול הגינה הפרטית ולא דווקא הציבורית ועל כך שהועד ראה עצמו כאחראי על חינוך הציבור בהגשמת מטרה זו. שטחי הירק המצומצמים שבתל אביב נפגעו קשות בזמן גלות מלה"ע ה-1. עם שובם לבתיהם החלו תושבי העיר בפעולה נמרצת להשבת הירק לעיר כביטוי לנורמליזציה. נקבע לעיר גנן ראשי ולצידו צוות פועלים קבוע, פועלים זמניים, וועדת גננות אשר עסקה לא רק בנטיעות בתחום העירוני אלא גם בגינות הפרטיות. בועדה היו חברים חברי מועצת העיר כמו יו"ר העירייה מאיר דיזנגוף הגנן העירוני מר משל, ולצידם אישי ציבור שונים בעלי נגיעה בתחום. בשנת 1920 נטעו גינות ציבוריות ברחובות נחלת בנימין וגרוזנברג ומאוחר יותר המשיכו בנטיעות לאורך שדרות רוטשילד.

שטחי הירק המצומצמים שבתל אביב נפגעו קשות בזמן גלות מלה"ע ה-1. עם שובם לבתיהם החלו תושבי העיר בפעולה נמרצת להשבת הירק לעיר כביטוי לנורמליזציה. נקבע לעיר גנן ראשי ולצידו צוות פועלים קבוע, פועלים זמניים, וועדת גננות אשר עסקה לא רק בנטיעות בתחום העירוני אלא גם בגינות הפרטיות. בועדה היו חברים חברי מועצת העיר כמו יו"ר העירייה מאיר דיזנגוף הגנן העירוני מר משל, ולצידם אישי ציבור שונים בעלי נגיעה בתחום. בשנת 1920 נטעו גינות ציבוריות ברחובות נחלת בנימין וגרוזנברג ומאוחר יותר המשיכו בנטיעות לאורך שדרות רוטשילד.

הגינה הראשונה בעיר הוקמה ברחוב נחלת בנימין (גינת גרוזנברג) על ידי יחיאל סגל שהיה אדריכל הגנים של העיר בשנות ה-20. את גן מאיר יזמה העירייה בראשית שנות ה-30 ואף הכריזה על תחרות לתכנון הגן. ההצעה שזכתה בפרס היתה של הצייר אהרון הלוי שביקש לצור מוזיאון של נופי הארץ בתחום 25 הדונם של הגן. תוכניתו לא מומשה בהעדר אמצעים ובלחץ קהילת אדריכלי הגנים שפסלה את התוכנית. רק עשור מאוחר יותר, ובתמיכת השלטון הבריטי שהסדיר את בעלויות הקרקע שסביב הגן, נפתח הגן בטקס רב רושם לאחר שעל מלאכת נטיעתו הופקד הגנן הראשי של העירייה אברהם קרוון.

בפועל דווח הגנן הראשי אביגדור משל כי עד יום 10.2.1925 חלקה העירייה בחינם 3200 עצים ובהם דקלי ושינגטוניה, ברושים, קזואריות, פסוידו-אקציות, אקציה צינופיליה, אקציה מלנוקסילון, גלליציה, פלפל ואקליפטוס. מקור העצים היה במשתלות הממשלה, מקווה ישראל, ובקבוצת הפועלות בבורכוב ובנחלת יהודה.

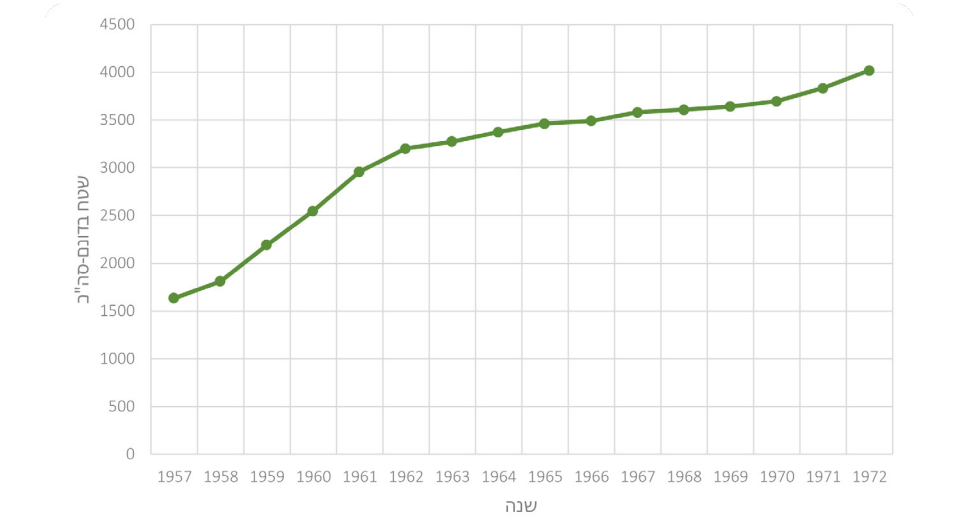
עד הקמת המדינה הסתכמו נכסי הירק בתל אביב ב-325 דונם של שטחים נטועים. בשנת היובל לתל אביב (1959) פרסם סעדיה שושני ראש מחלקת הגנים וסגן ראש העיר את נתוני הנטיעות בחמישים שנות העיר. בסוף שנת 1970 הציג הרצל גולן, מנהל מחלקת הנטיעות של העיריה את הישגי הגינון מאז הקמת המדינה ובהם גידול שטחי הנטיעות פי 10 (3670 דונם) הטבלה מציגה נתונים אלו.

פארקים וחורשות גנים ושדירות	אפריל 1948 (גולן)	1959 (שושני)	דצמבר 1970 (גולן)
מסדות חינוך	125 דונם	1,130 דונם (192,000 עצים)	1,500 דונם
איי תנועה וכיכרות	150 דונם	350 דונם (9,000 עצים) לא כולל שדירות	1,615 דונם
סה"כ	50 דונם	190 דונם (5,000 עצים) כולל מוסדות אחרים	415 דונם
עצים ברחובות	325 דונם	1,800 דונם	3,670 דונם
סה"כ עצים	2,100	9,000	11,000
	38,000	220,000	310,000

טבלה 3: נכסי הירק של תל אביב, שושני 1959, גולן 1970

בראשית שנות ה-70 נקבעו קריטריונים להקמת שטחים ירוקים ובהם הקמת גנים מקומיים בשטח של 10 דונם ברדיוס שרות של 250 מ', גנים שכונתיים בשטח שבין 10-30 דונם ברדיוס שרות של 750 מ' ובשטח מינימום של 5 מ"ר שטח ירוק לנפש, ופארקים עירוניים הגדולים מ-30 דונם. במאמר הציג גולן את בעיות התחזוקה של הגנים ואת המגמות העתידיות בהעלאת רמת הגנים, רמת המיכון ויעילות התחזוקה.

על החשיבות היתרה שהעניקה עיריית תל אביב לנכסי הירק של העיר ניתן ללמוד מפירסומי העירייה בהם הופיעו היקפי הנטיעות מדי שנה בשנה. מקור נתוני הטבלאות הבאות בידיעות עיריית תל אביב כמו גם בספרי השנה שפירסמה העירייה בקביעות.

תרשים 1: סך השטחים הפתוחים בדונמים

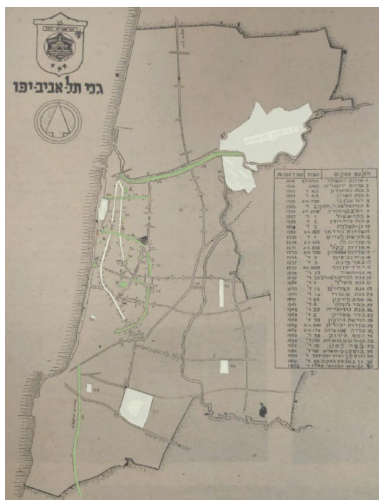
שנה	שם המקום	שטח בדונם-סה"כ	אורך במטרים	סוג
1910	שדרות רוטשילד		1,700	שדרה
1916	שדרות ירושלים		2,000	שדרה
1925	גינת נווה צדק	0.5		גינה קטנה
1925	גינת השרון	4.5		גינה קטנה
1925	רח' אלנבי		1,700	שדרה
1926	גן המלאכה	2		גינה קטנה
1926	רח' בן יהודה		2,500	שדרה
1927	כבר שאול	1		גינה קטנה
1929	גינת ברח' רופין	2		גינה קטנה
1929	גן השלכת	3		גינה קטנה
1929	שדרות נורדאו		800	שדרה
1930	חורשת לטריס	1		גינה קטנה
1930	שדרות ח"ן		600	שדרה
1931	שדרות קק"ל		850	שדרה
1932	שדרות בן ציון		350	שדרה
1934	גן הנביאים	5		גינה קטנה
1937	כבר צינה	3		גינה קטנה
1938	גן מאיר	25		גינה גדולה
1939	גינת הנריטה סולד	2.5		גינה קטנה
1940	גינת מהר"ל	1		גינה קטנה
1940	גינת הבילויים	1.5		גינה קטנה
1941	גינת צמח	1.6		גינה קטנה
1941	שפת הירקון	30		גינה גדולה
1941	גינת הנריטה סולד	4		גינה קטנה
1942	גינת גור אריה	3.5		גינה קטנה
1948	כבר מסריק	2		גינה קטנה
1948	חורשת הירקון	30		גינה גדולה

טבלה 4: נטיעות בתל אביב 1909-1948

בארבע השנים שלאחר הקמת המדינה גדלו שטחי הנטיעות באופן משמעותי בעיקר עקב נטישת האוכלוסיה הערבית וזמינות קרקעות לנטיעה.

שנה	שם המקום	שטח בדונם-סה"כ	אורך במטרים	סוג
1949	שדרות יהודית		350	שדרה
1949	שדרה (מנשיה)		170	שדרה
1950	הפס היחוק	30		גינה גדולה
1950	גן העצמאות	110		גינה גדולה
1951	בצה (בסה) (יפו)	15		גינה גדולה
1951	בוסתן קריית שלום	700		גינה גדולה
1951	הבוסתן העירוני המרכזי	500		גינה גדולה
1951	גן בשכונת התקווה	50		גינה גדולה
1952	הבוסתן הלאומי	1700		גינה גדולה

טבלה 5: נטיעות בתל אביב עד 1952

אזורי נטיעות עד 1948

גינות וחורשות

שטח בדונם 123

שדרות ורחובות

אורך במטרים 10,500

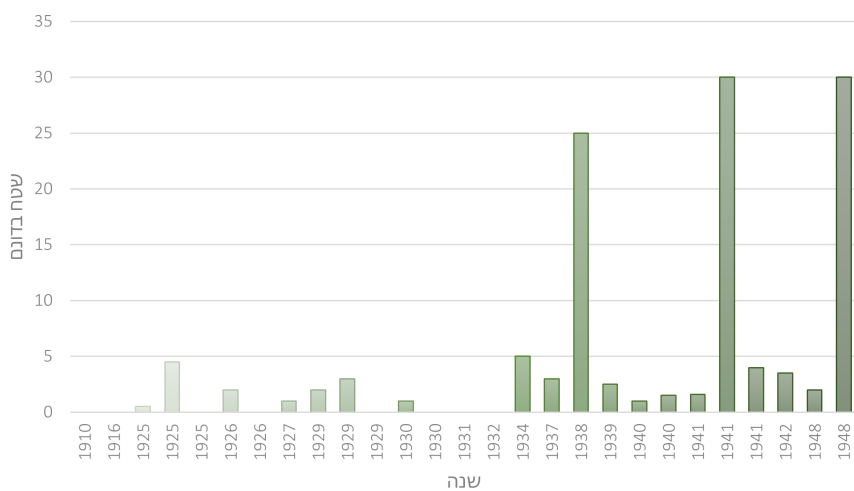
בין 48-52

דונם 3105

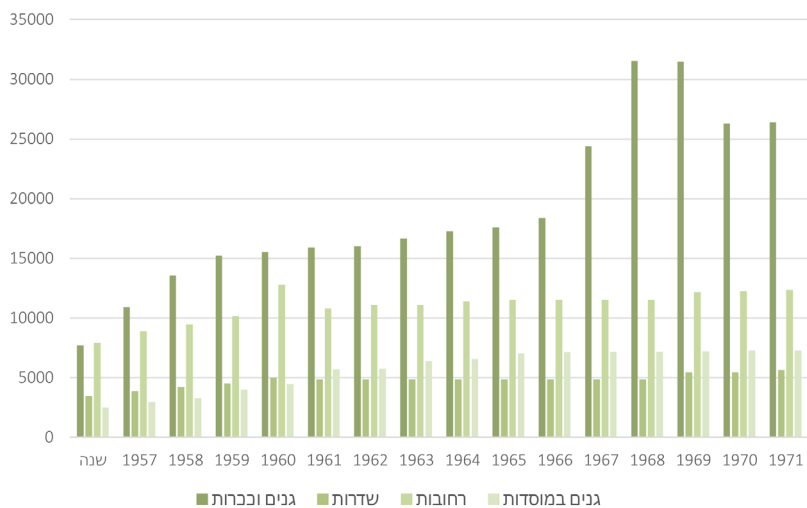
520 אורך במטרים

תל אביב הגדולה

הגרפים הבאים מתארים את התפתחות הנטיעות עד לשנת 1972.

תרשים 2: שטחי נטיעות בדונמים עד 1948

תרשים 3: נטיעת עצים לפי סוג מקומות בין השנים 1957-1972

* השטחים הכוללים פארקים חורשות גינות כבדות שדרות רחובות וגינות במוסדות

שנה	עצים-סה"כ	שטח בדונם- סה"כ	חורשות ופארקים- עצים	חורשות ופארקים- שטח	גנים וכברות- עצים	גנים וכברות- שטח	שדרות-עצים	שדרות-שטח	רחובות-עצים	גנים במוסדות- עצים	גנים במוסדות- שטח	נטיעת עצים בכל שנה
1957	203,810	1636	182,180	1155	7730	278	3460	119	7930	2510	84	
1958	210,830	1811	184,170	1186	10910	374	3880	143	8900	2970	108	7,020
1959	226,000	2191	195,440	1291	13570	606	4220	161	9470	3300	133	15,170
1960	249,440	2547	215,510	1491	15230	711	4520	169	10150	4030	176	23,440
1961	290,000	2959	250,700	1828	15500	781	5000	171	12800	4500	179	40,560
1962	295,100	3202	257,810	1880	15,920	813	4870	193	10800	5700	316	5,100
1963	296,525	3274	258,810	1904	16,010	848	4870	194	11080	5750	328	1,425
1964	298,825	3374	259,830	1922	16,670	886	4870	195	11080	6370	371	2,300
1965	301,925	3462	261,830	1949	17,270	915	4870	208	11380	6570	390	3,100
1966	302,573	3491	261,530	1941	17,610	936	4870	208	11530	7030	406	648
1967	303,663	3580	261,710	1952	18,400	1009	4870	208	11530	7150	411	1,090
1968	304,503	3607	256,510	1878	24,400	1106	4870	208	11530	7190	415	840
1969	305,610	3640	250,460	1807	31,560	1207	4870	208	11530	7190	418	1,107
1970	307,490	3696	251,190	1821	31,470	1226	5450	215	12170	7210	434	1,880
1971	311,650	3834	260,340	1923	26,310	1252	5470	215	12260	7270	444	4,160
1972	316,090	4019	264,460	2006	26,390	1350	5620	219	12350	7270	444	4,440
1973		4099		2047		1389		219			444	
1974		4152		2074		1413		219			446	
1975		4182		2074		1443		219			446	
1976		4224		2103		1455		220			446	
1977		4312		2142		1502		220			449	
1978		4391		2186		1536		220			450	
1979		4581		2364		1547		220			450	
1980		4689		2412		1607		220			450	
1981		4850		2427		1753		220				

טבלה 6: נטיעות 1957-1972

שנת הקמה	נטיעות	שיקום	שם	מיקום	שטח	אורך	טיפולוגיה	מס' עצים	מתכנן
1952		1974/1984	גן הפסגה	יפו			גן		אברהם קרוון, הלל עומר
1952	1950		גן העצמאות		110		גן		אברהם קרוון
1952			מוצקין		4				
1954	1951	1983-1984	גן התקווה	שכונת התקווה	50		גן		אברהם קרוון, חיים כהנביץ
1956			העלייה				גן		
1957			גן הכובשים		40 או 17		גן		אברהם קרוון
1957	1951		גן קרית שלום	שד' קרית שלום	12		גן		
1957			גן הפסגה	יפו	25		גן		אברהם קרוון
1958			גן נוה	ארלזורב	4		גן		
1958			גן יהודה	צהלה	5		גן		
1958	1950		גן השכלה	בצרון	30		שדרות		
1958			חכמי ישראל	אזור 1	6		גן		
1959			גן שושני	רמת החייל	80		גן		אברהם קרוון
1959			גני התערוכה	יריד המזרח	265				
1959			גן שושני	רמת החייל					
1963		2002	גן הששור				גן		קרוון, חיים כהנביץ
1964			גן יעקב	ע"י הבימה	3.5		גן		אברהם קרוון ויעקב רכטר
1966			שדרות יד לבנים יד אליהו	יד אליהו	10	1,000	שדרות	200	
1970			גן ציבורי ל	תכנית ל					יהלום צור
1972	1985		כבר הארבעה	מרכו					מחלקת גנים עת"א, חיים כהנביץ
1972			גן אמסטרדם	מרכו					עירייה
1972			גן הגת	צפון					מרדכי דוכובני עת"א
1974			גן צ'רלס קלור	דרום					הלל עומר
1974			רחבת הי"א	מרכו					אלי אילן פסל, יצחק לרר צמחיה
1975			גן קרטר	אפקה					תכנון נוף
1975			כבר אתרים	מרכו					יעקב רכטר
1976			פארק אידיט וולפסון	יד אליהו					תכנון נוף
1978	1985		גן הצומת	צפון					דוכובני, כהנביץ
1978			גן ברלין		13.5				תכנון נוף
1979			גן כרונינגן	יפו					תכנון נוף

טבלה 7: שטחים פתוחים בתל אביב 1952-1979

בין האישים שתורמו לנכסי הירק העירוניים היו אדריכלי נוף וגננים.

יחיאל סגל 1886-1962

יחיאל סגל נולד בליטא ועלה לישראל לאחר מלה"ע ה-1 לאחר שהשלים את לימודיו בבית הספר היהודי לגננות באהלם. תחילה עבד בירושלים וב-1922 הוזמן לעבוד במשרדי הכשרת הישוב ועבר לתל אביב. בין 1922-1924 עבד בעיריית תל אביב ולאחר מכן כאדריכל גנים עצמאי. בתל אביב ערך סקר מקיף בגנים ובנטיעות הקיימות. והמלצותיו כללו גם את המרחב הפרטי. בעקבותיהם הוחלט שגן העיר יכין תוכניות גנים לכל דורש במחירים זולים למען להראות לבעלי הבתים דוגמות של גינות יפות. ארבע תוכניות הוכנו במסגרת זו ואחת אף הוזמנה (בית ביאליק) בנוסף תכנן סגל את גינת גרוזנברג ואת נוף שכונת קריית מאיר והשתתף בתחרות לתכנון גן מאיר. סגל היה ביקורתי לגבי טיפוח הנוף בתל אביב וטען כי אופי הנטיעות בתל אביב לוקה בקישוטיות וחוסר פונקציונאליות ואינו מתאים לאקלים הארץ הישראלי. לטענתו, צורת הנטיעות והטיפול בעצים יוצרים חוסר בצל והבחירה ברוחב השבילים ומקומות הישיבה ביחס לעצים, אינה תואמת לגישה כי התכנון נועד לשימוש בני אדם ולא רק לשם קישוט. הוא גם ביקר את תכנון הנוף בשיכון העממי וכתב כי "כאן הסתפקו בנטיעת גדרות חיות לצד הרחוב... מטרת השיכון העממי הוא לא רק להמציא למשתכן קורת גג, אלא לקשור אותו לטבע באופן רוחני ומעשי אחרי עבודת יומו"... ומוסיף "השיכון העממי לא ימלא תפקידו הסוציאלי אם לא יכלול מראש דאגה לסידור הגינה באותה תשומת הלב".

יחיאל סגל 1886-1962

יוסף סגל 1924-2008

בנו של יחיאל סגל, למד אדריכלות נוף באוניברסיטת ורסאי והצטרף לאביו בתכנון גנים. בתל אביב זכה בתחרות לתכנון פארק הירקון (1962). עבודתו החלה עם הכנת תוכנית האב לפארק ובהמשך כללה את תכנון האגם, הגן הטרופי, אזור המופעים, והספורטק. בשנת 1979 קיבל סגל את פרס רוקח לאדריכלות על תכנון פארק הירקון. בנוסף, תכנן את פארק דרום, גן קרטר ברמת אביב, וטיילת תל ברוך.

יוסף סגל 1924-2008

אביגדור משל 1889-1941

נולד בגליציה ועלה ארצה בעליה השניה. עם הקמת מחלקת נטיעות בתל אביב בשנת 1923 החל משל לעבוד בה והיה גנן ראשי בעיר בין השנים 1924-1941 בתקופתו ניטעו גינת השרון (גן החשמל), הגינה העירונית השניה בעיר, גן הנביאים, כיכר דיזנגוף, גינת רות, גן מאיר (משל נפטר במהלך העבודות) ומרבית שדרות העיר. לצד עבודה במחלקת הנטיעות העירונית פעל וולנטרית באגודת חובבי הנטיעות בתל-אביב. עם תחילת עבודתו של משל בעיריה היו נטועים בעיר כ-200 עצים ועם מותו כ-8,000 עצים.

אביגדור משל 1889-1941

אביגדור משל, גן מאיר, שנות ה-40

איור תו הספר: הברמן א', "תווי ספר יהודיים", 1972, הוצאת מוזיאון אמנות הדפוס ומסדה

אברהם קרוון 1902-1968

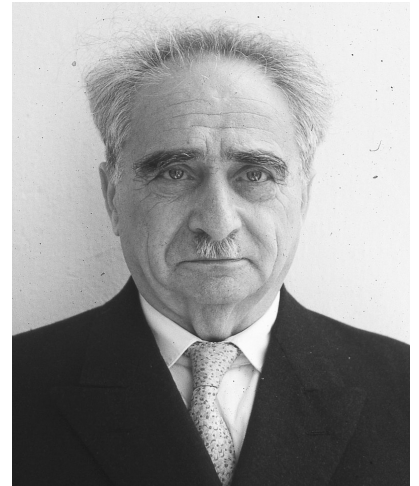
נולד בגליציה ועלה לישראל בשנת 1920. במחצית שנות ה-20 החל לעבוד כגנן בעיריית תל אביב ועם מותו של אביגדור משל התמנה לגנן ראשי, תפקיד שמילא עד סמוך למותו (1941-1967). קרוון היה מעורב בתכנון ובביצוע של עשרות גנים ומרחבים נופיים ברחבי העיר תל אביב: גן מאיר, גן יעקב, גן לונדון, גן העצמאות, גן הפיסגה, גן סעדיה שושני, גן התקווה, גן הכובשים, גן הבשור, גן בית יד לבנים ועוד רבים. בימי מלחמת העצמאות ולאחריה בתקופת הצנע הקים גינת ירק במשולש שבין דרך בגין, דרך נמיר וארלוזורוב. גינת את כיכר מלכי ישראל והיה הראשון בהענקת עצים בוגרים לגינות העיר כמו תמרים מחופי הכנרת וזיתים מקיבוץ שובל.

אברהם קרוון 1902-1968

סעדיה שושני 1889-1971

סעדיה שושני נולד ברוסיה ועלה לישראל בשנת 1907. ב-1921 נבחר שושני למועצת עיריית תל אביב בה כיהן כמעט ברציפות עד שנת 1965. עסק בגננות, בהקמת מפעל הביוב העירוני ובנושאי הגנה, זאת לצד היותו בעל בית דפוס משגשג בעיר. שושני שימש כסגן ראש העיר תל אביב בעת כהונתו של חיים לבנון, בין השנים 1953 ל-1959 והיה ראש מחלקת גנים עד 1961. ביוני 1959, כהערכה לפועלו בפיתוח נכסי הירק בעיר ולרגל יום הולדתו ה-70, נפתח ונקרא על שמו גן שושני בצפון העיר. שושני פרסם רבות בידיעות עיריית תל אביב ותרומתו לתרבות הגנים המקומית ראוייה לפרק נפרד.

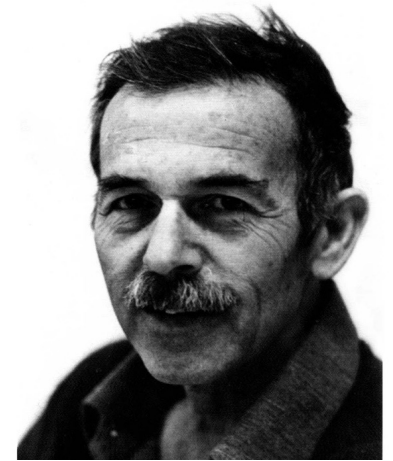

סעדיה שושני 1889-1971

הלל עומר 1926-1990

הלל עומר נולד בקיבוץ משמר העמק, למד אדריכלות נוף בצרפת ועם שובו לישראל עבד בירושלים ובתל אביב. בין הפרויקטים שתכנן הלל עומר: פארק צ'ארלס קלור, גן הפסגה ביפו, שכונת כפיר. על שתיים מעבודותיו זכה בפרס רוקח לאדריכלות: ב-1979 על שכונת כפיר (עם האדריכלים אורה ויעקב יער) וב-1987 על מוזיאון האצ"ל ופארק צ'ארלס קלור (עם האדריכלים אמנון ניב, אמנון שוורץ ודני שוורץ). עומר היה ידוע כמשורר מוערך וגם ככותב בעיתונות המקצועית בתחום אדריכלות הנוף.

בכתבה אודותיו בעיתון הארץ נכתב: "חלומי של ע. הלל היה למעשה להפוך את תל אביב לפאריס, עיר של שדרות רחבות, צמחים, עצים ואורות. היו לו תוכניות רבות וחלק מהן אף הגיש לעירייה. הוא חשב שאת משטח הכניסה לבית העירייה יש להפוך לגן פורח ואולי אף לפרדס. את כיכר ביאליק חשב שיש לעצב מחדש ולהזיז את הקיר של נחום גוטמן. בגן מאיר חלם שיוקם שוק לחיות בית וציפורים, עציצים וכלי גננות. ובפארק הירקון - אי קופים".

הלל עומר 1926-1990

עבודות נבחרות של אדריכלי נוף בתל אביב בשנות ה-50-70

אברהם קרוון

1952	גן העצמאות
1952	גן לנדון
1954	גן התקווה
1957	שדרות הגיבורים, גן המבטים
1957	גן המדרון ביפו העתיקה
1958	שכונת צהלה גנים ומעברי ציבור
1958	גן שושני
1963	גן הבשור
1964	גן יעקב
1965	גן בית יד לבנים

צבי, מילר ומשה בלום

1960	תל אביב	תחנת "פז" הטייסים
1960	תל אביב	תחנת "פז"
1971	תל אביב	משרד מילר-בלום
1973	תל אביב	בית בורמן
1971	תל אביב	פרויקט שכונ "ל"
1976	תל אביב	מלון דן, בריכת שחיה
1976	תל אביב	רמת אביב ג', רח' רשפון
1977	תל אביב	צהלה, 3 בתי מימון
1979	תל אביב	אפקה, בית קוסיוב
1966	תל אביב-לוד	כביש מהיר
1961	תל אביב	מלון דן
1962	תל אביב	הקריה, משרד הבטחון
1964	תל אביב	טלויזיה חנוכית - אולפנים
1968	תל אביב	יד אליהו, בנינים 1-16
1972	תל אביב	טלויזיה למודית שינויים
1975	תל אביב	יד אליהו, דרך הניצחון בתים 160-17-21 יח"ד

ליפא יהלום ודן צור

1952	שיכון עובדי קופת חולים
1954	רמת אביב א'
1956	בית אבות משען, רמת אביב א'
1960	קמפוס אוניברסיטת תל אביב
1960	רמת אביב ב'
1960	קריית שלום
1965	רמת אביב ג'
1965	בית אבות משען, רמת אביב ב'
1966	נווה שרת
1967	משרד הבטחון
1970	בית הלוחם
1970	מוזיאון תל אביב
1971	גן ציבורי רמת אביב ב'

סגל, דקל ומילר תכנון נוף

1974	לב פארק הירקון, האגם, גן טרופי, אמפי וואהל
1975	גן לנדון
1976	גן אדית וולפסון
1978	גן ברלין

גדעון שריג

1971	פארק הירקון
1972	גן ההרפתקאות בשכונת יד אליהו

הלל עומר

1974	גן צ'ארלס קלור
1976	גן המוזיאון ביפו העתיקה
1976	גן הפסגה ביפו העתיקה
1978	שכונת כפיר שטחים פתוחים

3. אדריכלות הנוף בעולם ובישראל

3.1 אדריכלות הנוף במחצית המאה ה-20

בחינה מפורטת יותר של אדריכלות הנוף שבין 1940-1960 מביא חוקר הדיסציפלינה מרק טרייב בספרו *The Architecture of Landscape 1940-1960*. לדבריו, היו אלו שנים בהם אדריכלות הנוף שיחקה תפקיד מרכזי בחיי אנשי התקופה, ויחד עם זאת, הגדרת המקצוע והפרקטיקה שלו נשארו עמומות. העוסקים באדריכלות הנוף לא חלקו ערכים משותפים, השכלה דומה או הגדרה מקצועית זהה.

בחלק מהמדינות עסקה הדיסציפלינה בפיוני הריסות המלחמה, בברחה מההווה העגום ובעיקר ביצירת סביבות חיים ותשתיות מתפקדות. בהעדר הגדרה אחידה למקצוע הרי שבמדינות שונות תחומי העיסוק היו שונים. ככלל, בהתחשב בעובדה שהיו אלו שנים של שיקום לאחר המלחמה ובניה אינטנסיבית, סוגיות חברתיות היו עדיפות על פני סביבתיות. בארצות הברית עסקו רבים מאדריכלי הנוף בתכנון חצר הבית הפרטי ואילו בשבדיה בפארק הציבורי. בגרמניה המערבית בעקבות המלחמה עסקו אדריכלי הנוף במגורים ובפארקים. ככלל, התאפיינה התקופה בעיסוק בחלל ובפעילות ופחות בדגש על אסתטיקה וניראות. קנה המידה של העבודות התרחב, ובאנגליה ובשבדיה עסקו אדריכלי נוף בתכנון ערים שלמות. זאת במקביל לזיקה לארכיטקטורה ולאומנות. ההתייחסות לעבר היתה שונה ממדינה למדינה ולעיתים אף באותן מדינות (יפן). ככלל, לאומנות הפלסטית היתה השפעה מוגבלת והיא נבחנה בהתאם להתאמתה לתנאים המקומיים. רק לעיתים רחוקות אימצה אדריכלות הנוף עמדה אסתטית קיצונית כאשר אדריכל הנוף הברזילאי רוברטו בורלא מרקס או גרט אקבו האמריקאים מהווים דוגמות למגמה זו. בעוד שבתקופת המלחמה לסגנון הטבעי ובכלל לעיסוק בטבע היה מימד לאומי, מימד זה נחלש במידת מה, אך המשיך להיות נפוץ לאחר המלחמה. לדוגמה, בדרום אמריקה הג'ונגל הפך לסמל תרבותי, כמו גם הבוש באוסטרליה. הדגש על צמחיה מקומית הפך לדומיננטי. לדברי טרייב, בשנים שלאחר המלחמה הגן והפארק הוו ניגוד לחומרה האדריכלית, והצמחיה ריככה את המודרניזם הבינלאומי. בניגוד לאדריכלות שדגלה באוניברסליות, אדריכלות הנוף הדגישה את המקומיות ואת שילוב הפנים והחוץ.

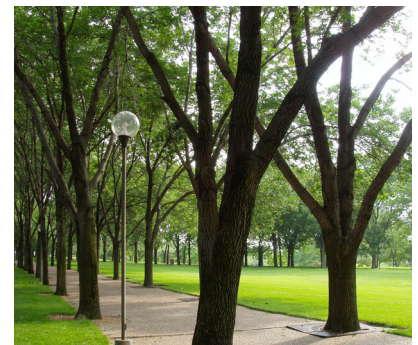
באיזו מידה משקפים המרחבים הנופיים העירוניים של תל אביב בפרט ושל ישראל בכלל את המגמות המתוארות מעלה עדיין מוקדם להעריך. ויחד עם זאת ניתן לומר כי תכנון המרחבים המקומיים הדגיש היבטים חברתיים על פני אסתטיים או סביבתיים. התכנון נמנע מנקיטת עמדות אסתטיות קיצוניות, ונתן מקום חשוב לצמחיה המקומית ובכלל לתנאים המקומיים.

גרט אקבו, Union Bank Plaza, לוס אנג'לס, 1964-68, ויקיפדיה

רוברטו בורלא מרקס, Barra de Guaratiba, ברזיל, ויקיפדיה

Dan Kiley, Gateway Arch National Park, St. Louis, 1965, Wikipedia

Grindaker and Gabrielsen, Hydro Park, Oslo, 1962, Wikipedia

Gonçalo Ribeiro Telles and Manuel de Azevedo Coutinho, Gulbenkian Garden, Lisbon, 1960

3.2 ברוטליזם ושטחים פתוחים עירוניים

הסגנון הברוטליסטי שצמח באירופה בעיקר בין 1950-1970 התמקד ביצירת בניינים החושפים את הבטון ולעיתים גם את הלבנים מהם נוצרו. הסגנון העלה על נס פונקציונליות, תיעוש, הפשטה לצד מקומיות, ואתיקה על פני אסתטיקה. מרבית הדיון האקדמי בברוטליזם עוסק במבנים בדידים או במבנים, ופחות ביצירת סביבות מגורים ומחיה. זאת למרות שמובילי הזרם כמו האנגלים פיטר ואליסון סמיטסון ביקשו לעסוק בקשרי הבנין והקהילה כמו לדוגמה בפרויקט Robin Hood Gardens. בפרויקט זה מקיפים מבני המגורים פארק מדושא רחב ידיים ובמרכזו גבעה. הפארק מהווה ניגוד לסביבות המגורים, מקום מפגש לתושבים ופעילויות בלתי פורמליות. בניגוד לפרויקט זה, עיצוב הנוף הברוטליסטי שאב את חומריו מהארכיטקטורה. בחזיתם של מבני ציבור שנבנו בסגנון הברוטליסטי נבנו לא אחת רחבות בטון או גרנוליט גיאומטריות ועל פי רוב חשופות לשמש, מהדהדות את המבנה הארכיטקטוני ולא דווקא את תנאי הסביבה. גם מתקני משחק חשופים עשויים בטון הופיעו ברבים ממתחמי המגורים שנבנו בסגנון. אדריכלי נוף שאימצו את שפת הבטון המתועש כמו לורנס הלפרין לדוגמה, נהגו לרכך את מופע החומר בעזרת שימוש אינטנסיבי במים או באמצעות צמחיה.

בישראל היתה לסגנון הברוטליסטי עדנה בשל סיבות מגוונות. גם כאן מרבית המחקר בנושא נעשה אודות מבנים, ופחות אודות מרחבים הכוללים גם שטחים פתוחים. עבודותיו של כרמי בקרית החינוך ע"ש לידי דיוויס או במרכז הנגב מצביעות על התייחסות למבן כעיר בזעיר אנפין. ככלל יחסים אלו בין אדריכלות הבנין הברוטליסטי ועיצוב המרחב הפתוח הסמוך למבנים אלו, מחייבים המשך מחקר, כפי שיעשה בפרויקט זה.

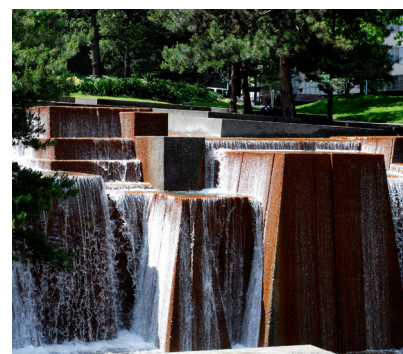
Peter & Elison Smithson, Robin Hood Gardens, London, 1972, Wikipedia

Churchill garden estate, London

Peter Walker, Riverside Plaza, Minneapolis, 1970

Lawrence Halprin, Keller Fountain Park, Portland, 1970, Wikipedia

צבי הקר, אלדר שרון ואלפרד נוימן, בית עיריית בת ים, 1963, ויקיפדיה

4. טיפולוגיות של שטחים פתוחים

חללים פתוחים, בין אם עירוניים או שמחוץ לערים מאופיינים בטיפולוגיות מגוונות. Stanley et al מיינו אותם לפי קטגוריות שונות וביניהם קנה המידה, שימושים, ועקרונות מנחים.

פרק זה סוקר בקצרה את ההיסטוריה של יצירת שטחים פתוחים עירוניים ובעיקר בתקופה המודרנית. חלקו השני של הפרק עוסק בטיפולוגיות השונות של שטחים פתוחים עירוניים, והשלישי יעסוק בשיח העכשווי אודות חשיבותם של שטחים פתוחים עירוניים ולא דווקא מתוך הגישה החברתית. לסיום, נדון בהיסטוריה של תכנון שטחים פתוחים בישראל ובתל אביב עד למחצית המאה ה-20.

מגורים	קנה מידה של ביניים	קנה מידה עירוני	שרותי תחבורה
כניסות וחניות	תחנות מעבר ושער העיר	נמלי אוויר וים, תחנות רכבת וחניות	
סמטאות הולכי רגל ושבילים	חלל הרחוב	שדרות מרכזיות	רחובות
חצרות פנימיות	כיכרות שכונתיות	כיכרות גדולות	כיכרות
אזורי משחק בתיים	מתקני משחק וגני משחק	אצטדיונים, חגורות ירוקות וחופים	חללי נופש
אזורים נטושים בין בנינים	מגרשים ריקים ואזורי מעבר	אלמנטים טבעיים ואזורים חצי פראיים	חללים מקריים
גינות פרטיות	גנים מוסדיים, פארקים קטנים ובתי קברות	פארקים וגנים פורמליים	גנים ופארקים
גני מטבח וחקלאות זעירה	מרעה, שטחים משותפים וגינות קהילתיות	מטעים ושדות	מרחבים יצרניים

חלל אפור	
חלל ירוק	
חלל אפור/ירוק	

טבלה 8: טיפולוגיה של שטחים פתוחים עירוניים, סטנלי וחוב

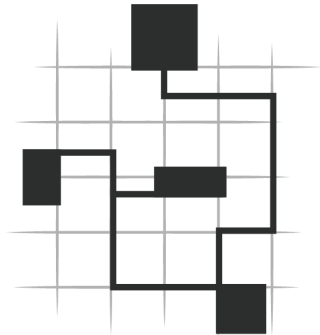
חלוקה מפורטת יותר של מודלים לתכנון שטחים פתוחים מציגות מרואני ועמית-כהן. החלוקה שלהן מבוססת על גישות שונות לתכנון: חלקן מבוססות על סטנדרטים ומודלים אבסטרקטיים אשר משוללים זיקה לאתר, אחרות מבוססות על התנאים הקיימים באתר. מיון השיטות מדגיש את קנה המידה, המרחב, והשימושים השונים (ראה טבלה 9).

מחקרנו יבחן מה מהמודלים הללו אומץ בתל אביב בין שנות ה-50 לשנות ה-70.

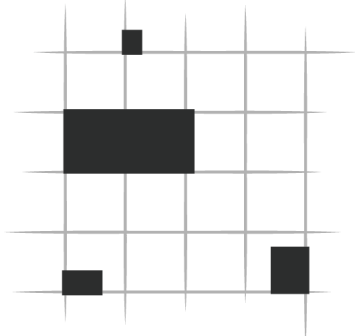
את פרישת השטחים הפתוחים בערי ישראל בחנה האדריכלית טלי חתוקה עם צוות מעבדת המחקר שבראשותה. הסקירה הגדירה שלושה מודלים עיקריים של פרישה ובחנה כל אחד מהם בהיבטים של אתגרים והזדמנויות בשלושה תחומים: תפקוד, עיצוב וניהול.

פישול	מרכז	רישות	
התאמה פרוגרמטית וגיאוגרפית	מגוון רחב של שימושים באתר אחד: מאפשר לקבוצות שונות לפעול זו לצד זו	קישור בין חלקי העיר ובין שימושים שונים: חיזוק הזיקה בין המקום לאוכלוסייה המתגוררת בסמיכות	תפקוד: הזדמנות
בזבוז משאבי קרקע ותשתיות כפולות	קונפליקטים בין אוכלוסיות שונות	קונפליקטים בין קבוצות משתמשים שונות	תפקוד: אתגר
מגוון, התאמה לצרכי הסביבה הקרובה	מובהקות עיצובית	מגוון שטחים פתוחים ויצירת מנעד מרחבים בין הפרטי לציבורי. העיר כמערכת אקולוגית	עיצוב: הזדמנות
ניתוק, העדר תפיסה תכנונית מובהקת ושפה אחידה	פיתוח מגוון תוך יצירת מערכת אחת הוליסטית	יצירת תכנית נוף אסטרטגית לעיר, המתייחסת להיבטים אקלימיים, חברתיים ופיזיים	עיצוב: אתגר
זמניות וגמישות בעיצוב המרחב הציבורי	מוקד עירוני. חיזוק לכלכלה העירונית והתיירות, כלי למיתוג העיר	יום נופי מובהק לעיר: שימוש תדמיתי בנוף העירוני כדי לגייס הון פוליטי	ניהול: הזדמנות
סדר יום אקלקטי המעצב את יחסי הכוח בין קבוצות חברתיות בעיר	יכולת צמיחה והתפתחות מוגבלת לאורך זמן	עלויות תחזוקה גבוהות: מחויבות של הרשות לקידום סדר יום מרחבי לאורך זמן	ניהול: אתגר

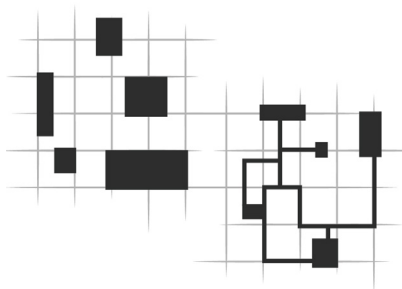
טבלה 10: מודלים של פרישת שטחים פתוחים עירוניים בישראל, חתוקה וחוב

רישות

מרכז

פישול

5. הערכת שטחים פתוחים עירוניים

בעוד ששטחים פתוחים עירוניים נתפסו בעבר כתורמים בעיקר לחווית העירוניות של תושבי העיר וסביבותיה, הרי שבשנים האחרונות התרחבה העדשה להערכת הסביבה העירונית גם בהיבטים של אספקת שירותים סביבתיים מגוונים, מיתון של תופעות אקלימיות וסביבתיות ועוד. בבסיס הגישה עומדת ההכרה שהעיר היא מערכת אקולוגית בדומה למערכות נוספות שמחוצה לה, ושיש לבחון את שרותי המערכת האקולוגית בעיר בדומה לאופן בו בוחנים אותה בשטחי יער, בתה, מקווי מים ושטחי בור. הגישה, בוחנת את השירותים שמספקת הסביבה לאדם בחלוקה לשלוש קטגוריות:

- שרותי אספקה של תוצרים חומריים כגון מזון, מים, עץ לבניה ועוד.
 - שרותי ויסות של הסביבה הביוטית והא-ביוטית עבור האדם כמו בקרת אקלים, מניעת שטפונות וסחף, האבקה ועוד.
 - שרותי תרבות המעשירים את חיי האדם בדרכים לא חומריות כמו הנאה, לימוד, אמונה ועוד.
- הערכת שרותי המערכת האקולוגית של הסביבות העירוניות התפתחה בשנים האחרונות במקביל לעלייתן של הערים כצורת המגורים הדומיננטית עבור תושבי כדור הארץ. לשטחים הפתוחים העירוניים תרומה חשובה באספקה של שירותי מערכת אקולוגיים לתושבי העיר.
- הדוגמאות הבאות מציגות חלק ממגוון שרותי האספקה, הויסות ושרותי התרבות שנמדדו והוערכו (במדדים פיננסיים) בערים שונות:
- פסיפס בתי הגידול העירוניים עשיר ומגוון ותורמתו לשימור המגוון הביולוגי רבה. לשטחים הפתוחים העירוניים כמו לפארקים ולגנים ולצמחיה בעיר בכלל תרומה בהקטנת אי החום העירוני, בצמצום בצריכת אנרגיה מדלקים מאובנים ובצמצום בפליטת הפחמן. לשטחים הפתוחים העירוניים חשיבות בניהול הנגר העירוני, במניעת הצפות, ועם תכנון מושכל בניצול הנגר כמשאב נופי עירוני אם על ידי יצירת גופי מים או בשימוש הנגר להשקית עצי הרחוב וצמחית הגנים הציבוריים. בנוסף, לצמחיה העירונית יכולות מוכחות בשיפור איכות האוויר ולשיפור הבריאות בקרב האוכלוסיה העירונית המגיעה לשטחים הפתוחים לצורכי ספורט ונופש. לסיום, לשטחים העירוניים הפתוחים תרומה רבה לאספקת שרותי תרבות לתושבי העיר. תרומתם היוזואלית, חברתית, פסיכולוגית ותרבותית של שטחים אלו לא תסולא בפז. חלקם, מנכיחים את חווית הטבע בעיר שאובדנה נחשב לאחת מבעיות המאה ה-21. בשנות הקורונה, הגבלת התנועה במרחב העירוני העצימה את חשיבות השטחים הפתוחים העירוניים עבור תושבי ערים כמקום מפלט.

Figure 1. Ecosystem services provided by green and blue infrastructure: (a) regulation of micro-climate, (b) noise reduction, (c) food production, (d) carbon storage and sequestration, (e) habitat provision, (f) run-off retention and water filtration, (g) recreational and cultural values, and (h) air purification (image modified from Macrovector/FreePik).

שרותי המערכת האקולוגית

המונח "נוף עירוני היסטורי-נע"ה, Historic Urban Landscape-HUL הוגדר לראשונה בשנת 2005 במזכר וינה כמערכת מרחבית בה מתקיימים יחסים מורכבים בין מבנים, שטחים פתוחים ואתרים ארכיאולוגיים לבין התשתית הטבעית והטכנולוגית של המרחב כגון טופוגרפיה, קרקע, צמחיה (UNESCO, 2005) המונח אומץ על ידי הוועידה הכללית ה-31 של אונסק"ו (2011) והיווה את הבסיס לפיתוח גישת הנע"ה לשילוב, שימור וניהול מורשת תרבותית בערים, במדינות ובנהלים לפיתוח עירוני בר-קיימא. הגישה נוסחה כמסמך המלצה, "חוק רך" (שאינו מחייב) המומלץ למימוש מדינות העולם. ההמלצה אינה באה להחליף גישות שימור קיימות אלא להוסיף כלי לשילוב מדיניות ושיטות שימור הסביבה הבנויה ביעדים הרחבים יותר של פיתוח עירוני ביחס לערכים המסורתיים בהקשרים תרבותיים שונים (UNESCO, 2019).

אליבא מסמך אונסק"ו משנת 2011:

"סעיף 8: הגדרה: הנוף האורבני-היסטורי הוא אזור אורבני שנוצר מריבוד תכונות, ערכי תרבות וערכי טבע במהלך ההיסטוריה. הנוף האורבני-היסטורי מרחיב את המושג "מרכז היסטורי" או "מכלול", והוא כולל הקשרים אורבניים רחבים ואת סביבתם הגיאוגרפיים.

סעיף 9: הקשרים רחבים אלו כוללים בעיקר את הטופוגרפיה של האתר, את הגיאומורפולוגיה שלו, את ההידרולוגיה ואת תכונותיו הטבעיות, וכן את סביבתו הבנויה ההיסטורית וזו העכשווית גם יחד, את התשתיות מעל לפני הקרקע ומתחתיה, את השטחים הפתוחים ואת הגנים, את דפוס שימושי הקרקע שלו ואת הארגון המרחבי, תפיסות ויחסים חזותיים, ואת כל המרכיבים הנוספים של המבנה האורבני. אלו כוללים גם מיומנויות חברתיות ותרבותיות, ערכים, תהליכים כלכליים וממדים לא מוחשיים של מורשת, הקשורים למגוון ולזהות.

סעיף 10: הגדרה זו היא הבסיס לגישה כוללת ומשולבת לזיהוי, להערכה, לשימור ולניהול נופים אורבניים היסטוריים, במערכת כוללת של פיתוח בר קיימא".

מרכיבי רצף הנוף העירוני ההיסטורי

א. **טיפולוגיות** פיזיות כגון רחובות, שדרות, שבילים, גנים ומעברים להולכי רגל, וטיפולוגיות ויזואליות כמו מבטים, מסדרונות חזותיים, וציוני מקום בנוף-Landmark.

ב. **הרצף** התכונות, הארכיוניות והערכים שנוצרים כתוצאה מחיבור הטיפולוגיות.

ג. **הרקמה** העירונית שנוצרת ומושפעת ממרכיבי רצף הנע"ה כמכלול.

ד. **מרכיבים שאינם מוחשיים** הקשורים לכל רמות הנע"ה שייחקרו, ובהם מקומות עם זיכרון קהילתי משותף, מסורות ומיומנויות חברתיות, תרבותיות, וטכנולוגיות, נרטיבים ורישומים מן ההיסטוריה וכל מה שתורם לזהות ולרוח המקום.

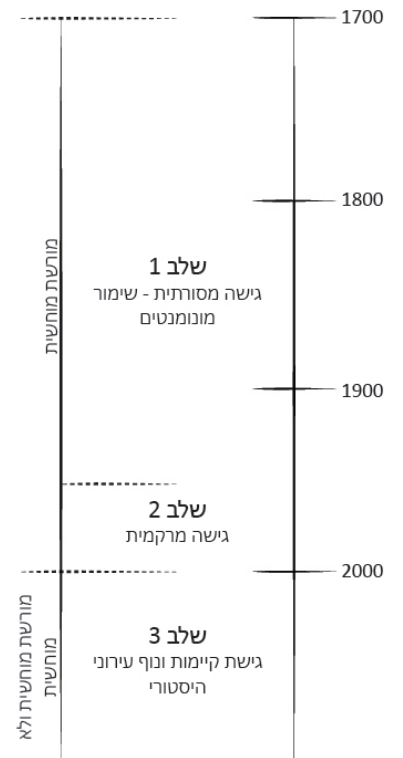
6.1 האבולוציה של גישות שימור שטחים פתוחים ונוף עירוני היסטורי

הגישה המודרנית לשימור מבוססת על ההכרה שהמורשת התרבותית היא משאב בעל ערך, שלא ניתן להחליפו או להעתיקו. המושג "מורשת" (Heritage), מגלם בתוכו "ערכים" ו"ירושה" שיש להעבירם לדורות הבאים. מהם נובעות החובה והאחריות המוסרית לטיפול במורשת (אלף, 2009). מושג המורשת מכיל מגוון נרחב של ערכים. מורשת יכולה להתייחס למגוון משאבים: מוחשיים, בלתי מוחשיים, ניידים, או בלתי ניידים, טבעיים, תרבותיים, דיגיטליים, עירוניים או כפריים. מורשת יכולה להתייחס גם למשאבים שהקשרם ההיסטורי הוא חברתי, פוליטי, אסתטי, מדעי, כרונולוגי, אקולוגי, כלכלי ועוד (Bandarin, Roders 2019).

אמנות השימור הבין לאומיות משקפות את גישות השימור והתפתחותן מראשית המאה ה-20 ומהוות בסיס להסכמה בין לאומית ביחס לתפיסות, מונחים ודפוסים של שימור. סקירה היסטורית של האמנות וההסכמים הבין לאומיים מציגה את השפעתן של דיסציפלינות תרבותיות, חברתיות, וכלכליות כלל עולמיות על תהליכי ניהול השימור, התוויות מדיניות ודרכי הפעולה במדינות השונות (עמית-כהן, 2012).

גישות השימור הנהוגות כיום מבוססות על ראייה מערכתית משולבת, והן שונות במהותן ממגמות השימור המסורתיות שהיו נהוגות ועד לתחילת המאה ה-20 (Siravo, 2014). מקובל לאפיין את שלבי התפתחות שימור המורשת התרבותית והנופית, בשלושה שלבים (מטרני, 2009; Roders, Bandarin, 2019):

- שלב ראשון: עד למחצית הראשונה של המאה ה-20 רווחה הגישה המסורתית שהתמקדה בשימור מונומנטים.
- שלב שני: מהמחצית השנייה של המאה ה-20 ועד לראשית המאה ה-21 התגבשו ערכי התרבות והמרחב והגישה המרקמית.
- שלב שלישי: מתחילת המאה ה-21 הופיעו גישות שימור הוליסטיות ובהן תפיסת הקיימות גישה הנע"ה.

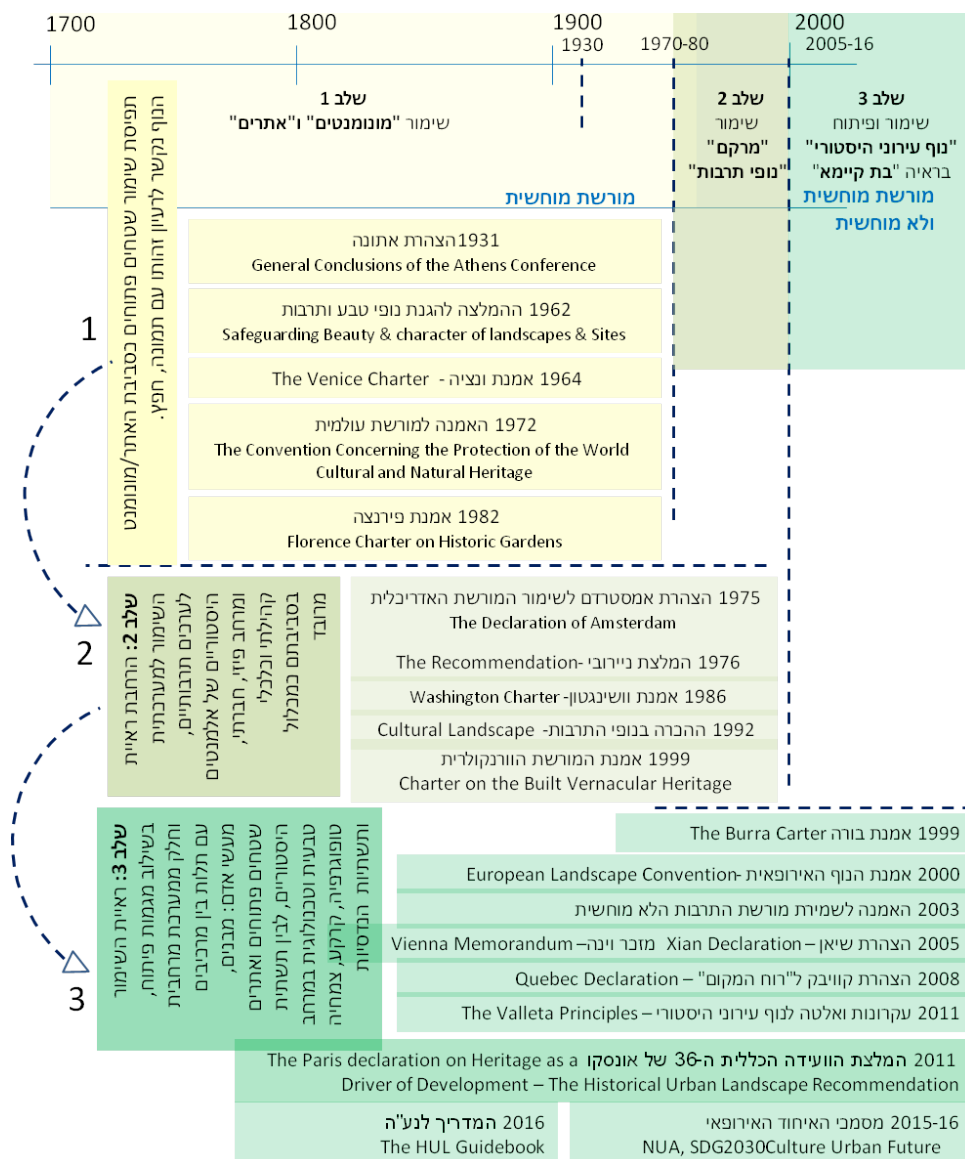

תרשים 4: גישות השימור על ציר הזמן

משימור מונומנט לשימור מרקמי במתחם ורד, העיר העתיקה, באר שבע מתוך ועדת השימור העירונית, 2016, דרגות והנחיות לשימור בעיר העתיקה של באר שבע

הטבלה הבאה מציגה את המאפיינים המרכזיים בשימור נופ השטחים הפתוחים באמנות המרכזיות החל במנת אתונה (1931) וכלה בוועידת פריס מ-2011.

תרשים 5: תרשים התפתחות תפיסות השימור. מתוך עבודת הדוקטורט "המשכיות נע"ה בהתחדשות עירונית" יעל סופר 2024

6.2 גישת הנוף העירוני ההיסטורי (Historic Urban Landscape-HUL) ומושג ההמשכיות

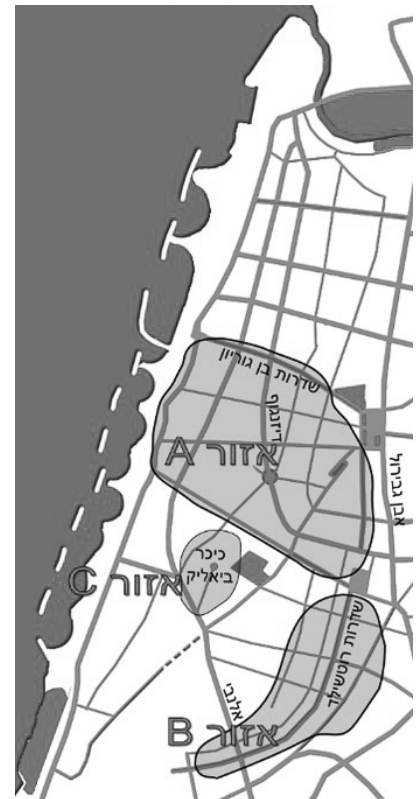
גישת הנוף העירוני ההיסטורי שראשיתה בתחילת שנות ה-2000 מבוססת במידה רבה על התיאוריה והפרקטיקה של תחומי השימור והתכנון העירוני מתחילת המאה ה-20 ועד ימינו. המלצת אונסק"ו לנוף העירוני ההיסטורי (2011) קובעת כי: "The historic urban landscape is the result of a historic layering of cultural and natural values and attributes". הגישה, מבוססת על התפיסה שנופים עירוניים אינם ישויות סטטיות קפואות בזמן אלא זירות דינמיות שבהן העבר מתכנס להווה תוך שמירת ההמשכיות בזמן ובמרחב של מרכיבים מוחשיים ולא מוחשיים.

המשכיות היא מרכיב בהגדרת מרחב או אזור בו יש ריכוז משמעותי של אתרים, נופים, מבנים או חפצים, המאוחדים על ידי אירועי עבר, או על ידי תכנון או פיתוח פיזי. ההמשכיות עשויה להתבטא גם בהתפתחות עקבית של טיפולוגיות ובהן מוטיבים ופרקטיקות תכנון אדריכליות הקשורות זו בזו באמצעות אסוציאציה או היסטוריה (Whitrap, 2016). לדוגמה, בנייה עממית, וורנקולרית שמתפתחת במשך מאות שנים בקצב איטי ובשינויים קטנים יוצרת חללים עירוניים העונים על צורכי האוכלוסייה (אלף, 2009).

מקור נוסף להבנת מושג ההמשכיות על פי גישת ה-HUL מגיע מתפיסת הקיימות. זו רואה בהמשכיות מרכיב מרכזי בשמירת שיווי המשקל בין מרכיבי הסביבה, המורשת ומגמות הפיתוח. ההמשכיות בהיבטי סביבה פיזיים מתבטאת במערכת הטבעית והבנויה ששמירתן תורמת לאיזון של מערכות עירוניות. דוגמות לתרומת ההמשכיות לשרותי המערכת הסביבתית בעיר הן שמירת המורפולוגיה, מערכות הניקוז העליות והתת קרקעיות, שימוש בתכסית קרקע טבעית, נטיעת צמחייה מקומית המעודדת יצירת בתי גידול לבעלי חיים, עצים וותיקים המספקים צל להקטנת אי החום העירוני, שימוש המשכי במבנים היסטוריים קיימים והתאמתם לצרכים המשתנים (O'Donnell, 2008).

במבט ביקורתי, לצד החשיבות וההגדרה של ההמשכיות כיעד מרכזי בתפיסת הנע"ה, כמו במרכיבים נוספים של הגישה, קיימת עדיין אי בהירות לגבי האסטרטגיות והאופן בו ניתן לממש ולהבליט את תכונת ההמשכיות בתהליכי התחדשות עירונית (UNESCO, 2019, Pérez, Roders, 2020).

המרכז ההיסטורי של העיר תל אביב הוא דוגמה חיה להמשכיות של נוף עירוני היסטורי. ב-"עיר הלבנה" שהוכרזה כ-"אתר מורשת עולמי לסגנון הבין לאומי", ההמשכיות מתבטאת הן ברקמה האדריכלית המתאפיינת בטכניקות בניה ואסטיקה פונקציונאלית שפותחה בבאוהאוס, והן באידיאלוגיות התכנון המודרניות לפיהם הוקמה העיר הלבנה. המודרניזם של שנות ה-30-40 שהיווה את בית הספר לרבים מאדריכלי העיר, ראה בקדמה ובטכנולוגיה כלי למימוש ערים אוטופיות, חופשיות וחילוניות ובמרחב הפתוח זירה שוויונית השווה לכל אדם בכל מקום. כיום, תכנון, ניהול ותחזוקת העיר הלבנה מבקש להמשיך ולבטא ערכים אלו תוך מתן דגש על פיתוח של מרחב ציבורי פתוח הממשיך פיזית ורעיונית את רוח התכנון לפיו נוצר (Gottesman, Hoffmann, 2019). בתל אביב כמו בערים היסטוריות אחרות בעולם דוגמת ונציה, רומא, לונדון, ההמשכיות מבליטה ומחזקת את ייחודיות המקום מחד, ומאידך היא מאפשרת דינמיות ופיתוח בהתאמה לצרכים המשתנים. על פי תפיסה זו הצלחתם של אזורים עירוניים היסטוריים אינה יכולה להתקיים רק על בסיס שימור המורשת כמוזיאון פתוח, אלא היא מחייבת לייצר ולאפשר המשכיות בכל אופני החיים של הקהילות החיות ומבקרות בה (Jokilehto, 2015). ההמשכיות במובן זה מהווה קריטריון ותנאי לתכנון אזורים היסטוריים בערים על פי גישת HUL (Whitrap, 2016).

מרחב העיר הלבנה, ויקיפדיה

כיכר דיזינגוף

בית אנג'ל

<http://townshenda.com/projects/kings-cross-central-2> Townshend Landscape Architects.

בניין וכיכר הגראנרי בקינגס קרוס הוקמו כמחסי תבואה עם שטחי פריקה וטעינת סחורה לצד תעלת ריג'נט. הסבת המבנה לאקדמיה לאומנות וכיכר ציבורית המשלבת מוקד בילוי ופנאי עם בתי קפה תערוכות ואירועים היא דוגמה לאסטרטגיית "סגלול" המאגדת עקרונות שימור, קיימות והחייאת אזורים היסטוריים תוך שמירה על המרקם הנופי של המקום.

King's Cross master plan. Source: Argent St George, King's Cross Overview 2015

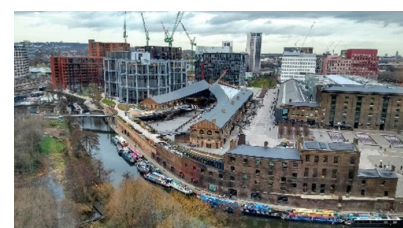
6.3 המשכיות כמושג אדריכלי

בתחום האדריכלות מושג המשכיות מבטא מגוון רחב של עקרונות תכנון שמתבטאים בחומרים, בצורות, במקצבים וביחסים מרחביים המציגים שפת עיצוב עקבית. המשכיות נקשרת פיזית וויזואלית לרצף של מרחבים וטיפולוגיות שונות בשטחים הפתוחים העירוניים ובחללי מבנים. רצפים המשכיים משפיעים על המבטים, התנועה, ותחושת החלל בקני מידה משתנים אזורי, עירוני, מקומי ועד רמת המיקרו של בניין או גינה. המשכיות בזמן עשויה להתבטא בהתפתחות עקבית של טיפולוגיות ובהן מוטיבים ופרקטיקות תכנון אדריכליות מובילות המקושרת על ידי אסוציאציה או היסטוריה (WHITRAP, 2016).

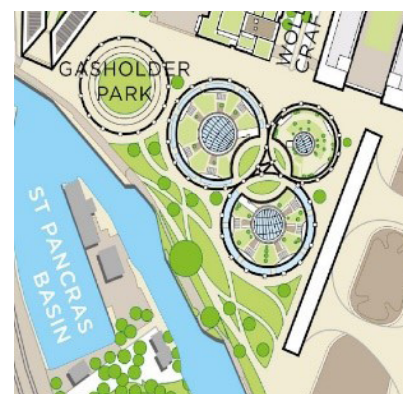
King's Cross master plan. Source: Argent St George, King's Cross Overview 2015

תכניות ההתחדשות של רובע קינגס קרוס בלונדון, הן דוגמה לסביבה עירונית מתחדשת בה עיקרון המשכיות הפיזית והוויזואלית הוא מרכזי. פעולות ההתחדשות החלו ביצירת רצף המשכי של צירי הולכי רגל בין הרובע לעיר המשרת מיליוני מבקרים ותושבים בשנה ברמה עירונית, רבעית ומקומית. הרובע ההיסטורי משלב אתרי מורשת ויקטוריאנים רבים שעברו שימור והתאמה לשימושים עכשוויים. לדוגמה מבני מחסני התבואות עברו תהליך שימור קפדני והם משמשים כיום כאקדמיה לאומנויות. מיכלי גז מיסגרו גנים ייחודיים ומשמשים כתבנית למבני מגורים חדשים.

King's Cross master plan. Source: Argent St George, King's Cross Overview 2015

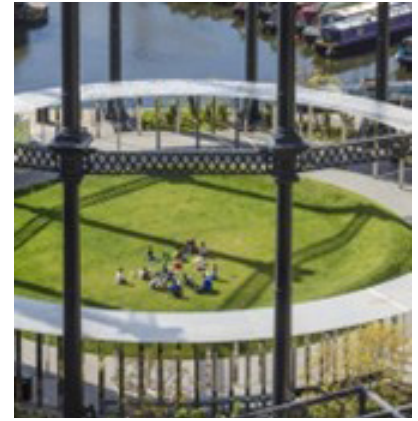
בישראל, מבנה מרכז העיר רמת גן, הוא ביטוי להמשכיות בזמן ובמרחב. בשנת 1921 ריכאד קאופמן הכין את תכנית עיר גנים, לימים רמת גן, בה התמזגו עקרונות עיר הגנים עם גישת התכנון הסביבתי של ג'ס, וציר שטחים פתוחים מרכזי, עבר בעמק וקושר בין מבני הציבור בשדרות. גני העיר מוקמו בפסגות גבעות הכורכר ואלו נקשרו בצירי הולכי רגל אל העמק. כיום לאחר יותר מ-100 שנים מערכת השטחים הפתוחים והמרחב הציבורי שומרת על המשכיות כפי שתכנן קאופמן (מרואני, 2014).

King's Cross master plan. Source: Argent St George, King's Cross Overview 2015

בספרו האיקוני, A pattern language מפרט כריסטופר אלכסנדר (1977) כיצד לזהות ולמשש דפוסי עיצוב בערים, המבטיחים מעבר המשכי בין חללים, אלמנטים ומרחבים. לשיטתו, סביבות מעוצבות היטב צריכות להיות בעלות מבנה ברור ואינטואיטיבי המאפשר ניווט והתמצאות ללא מאמץ. את רעיונותיו מבסס אלכסנדר על ההנחה כי: "שום דפוס אינו ישות מבודדת. כל דפוס יכול להתקיים בעולם רק במידה הנתמכת על ידי דפוסים אחרים: הדפוסים הגדולים שבהם הוא מוטבע, הדפוסים באותו גודל שהקיפו אותו והדפוסים הקטנים יותר המוטבעים בו" (Alexander, 1977).

המשכיות בקנה מידה עירוני, קשורה גם בתהליכי ההתהוות של ערים גדולות והיא יכולה להתבטא במדיניות, טכנולוגיות טיפולוגיות ועוד. היא מסייעת לארגון הפנימי של העיר כתוצאה מהיחסים שנוצרים בין המרכיבים שלה (מרגלית, 2007). הגורמים המרכזיים שמשפיעים על יציבות והמשכיות במערכת עירונית מורכבת, הם אירועים חיצוניים והתרחשויות מקומיות לאורך ההיסטוריה ובהם כלכלה, פוליטיקה, תהליכים דמוגרפיים ושינויי אקלים. אלו עשויים להתבטא באופן איטי לאורך זמן או באופן מידי (Portugali, 1999). אלו ואלו משפיעים על המשכיות או על השינויים במרחב.

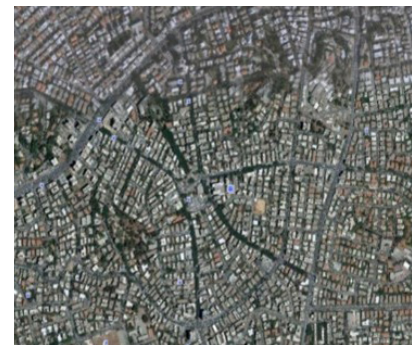

החל משנות ה-60 מושג המשכיות בעיצוב העירוני, קיבל דגש בהקשר לרצף פיזי, וויזואלי, ותחושת, המודגש בספרה של ג'ין ג'קובס בספרה *The death and life of great American cities* (1961). תנועת העירוניות המתחדשת הציבה בראש סדר העדיפות את עיצוב החלל העירוני כמערכת המשכית מקושרת ומרובדת המעודדת עירוב שימושים וחללים המאפשרים אינטראקציה בלתי אמצעית בהיבטי חברה וקהילה (Meeks, Murphy, 2016).

בתחילת שנות ה-2000 עקרונות אלו זכו לפירוט ולפרסום בספריו של יאן. מחקריו על מרחבים עירוניים שפורסמו בספר *New City Spaces* (2001), מדגישים כי סביבות המאופיינות בהמשכיות נוטות לעודד אינטראקציה חברתית ותחושת זהות של מקום (Gehl, Gemzøe, 2001).

מסוף המאה ה-20 שילוב המשכיות בתחום אדריכלות הנוף מושפע במידה רבה השראה מתפיסות תכנון אקולוגיות הרואות בהמשכיות ביטוי למערכת סביבתית מאוזנת בה מתקיימים יחסי גומלין והדדיות בין האדם המודרני לטבע. מקהארג, מחלוצי התכנון האדריכלי בר הקיימא, מספק בספרו, *Design with Nature* (1969), שיטה פרקטית לתכנון מערכת ואזורי המבוסס על מדע האקולוגיה. המשכיות על פי מקהארג, אינה רק ביטוי של מרחב פיזי וויזואלי, אלא יותר ביטוי לקשרי הגומלין בין שכבות מרובדות ותכונותיהן במערכת אחת הוליסטית, בה מתקיים איזון הרמוני בין הסביבה לאדם (Steiner, et al, 2019). רעיונותיו של מקהארג נקשרו לפילוסופיות תכנון סביבתיות של מתכנני הערים גדס וממפורד ובישרו את תפיסת הקיימות המהווה כיום את הפרדיגמה המרכזית בעולם התכנון.

לצד היתרונות הרבים במימוש המשכיות במרחב העירוני, יישומה אינו חף מאתגרים. השגתה דורשת הבנת מערכות טבעיות ואנושיות, הקפדה על חומריות, קני מידה, היררכיה מרחבית ושיתוף פעולה אינטר-דיסציפלינארי בין גורמי תכנון מגוונים והמערכות העירוניות.

6.4 מרכיבי המורשת המוחשית והלא מוחשית בנוף עירוני היסטורי

המאפיינים המורפולוגיים והטופוגרפיים הטבעיים של הנוף העירוני, מהווים את הבסיס הפיזי של המקום, גם בעיר המודרנית. אליהם מתווסף הנוף העירוני הקיים כביטוי לאינטראקציות בין האדם לטבע. יחסי גומלין אלה והערכים שהם מגלמים מניבים מורשת מוחשית ובלתי מוחשית של נוף תרבות עירוני. שמירה ושילוב של מרכיבים מוחשיים היסטוריים ברקמה מתחדשת, מהווה נדבך חשוב בחיזוק רוח המקום.

תרשים 6: מודל ששת השלבים, גישת (2016)
The HUL Guidebook

המרכיבים המוחשיים של הנע"ה מתחלקים לשתי קבוצות. הראשונה כוללת מרכיבים שמקורם במערכות טבעיות ובשנייה, מרכיבים שהם תוצר של הפעילות האנושית במקום. במרכיבים שמקורם בטבע ניתן לכלול: מערכות טבעיות, יחידות נוף, קשרים חזותיים, טופוגרפיה, מערכות זרימה, תצורות מים טבעיות ומבונות, צמחייה ובעלי חיים. מרכיבים שהם תוצר של פעילות אנושית כוללים את ייעודי הקרקע והשימושים שעיצבו את תבניות העיר והגדירו אזורים בעיר, שטחים פתוחים ומבונים, אופי מרחבי, צורה וקנה המידה של מבנים, צורה ויחסי החלל של המרחב הציבורי הבאים לידי ביטוי ברחובות, בכיכרות, במעברים, גנים ועוד. להם נלווים מרכיבים כגון שפת העיצוב, ואלמנטים של פיתוח (O'Donnell, 2008).

מרכיבים לא מוחשיים של הנע"ה בנוף העירוני הציבורי והפרטי מבטאים את האינטראקציות המתמשכות בין אנשים למקום. הם כוללים את הערכים, המסורות והזיכרון המשותף של תרבויות מן העבר או זו המתקיימת בהווה (Bandarin, Roders 2019). ערכים בלתי מוחשיים עשויים לבוא לידי ביטוי במורשת תכנון, גישות וסגנונות הקשורים באישים ואירועים הקשורים במקום ובמקומות המשמשים לאירועים, פסטיבלים, מופעים, עלייה לרגל, טקסי פולחן והנצחה, פרקטיקות מסורתיות, אתרים הקשורים בפעילות סביב צומח מקומי, ואתרי מקור לחומרי יצירה (O'Donnell, 2008). הביטויים הלא מוחשיים ניתנים לתיאור על ידי תצפיות בשטח, שרידים, ראיונות, עדויות ורשומות היסטוריות.

קשרים נפשיים הנוצרים בחוויה של הנוף במרכיבי מורשת מוחשית ולא מוחשית נקראים "נוף אסוציאטיבי". חוויה אסוציאטיבית משותפת אפשרית כאשר הנוף נתפס כמכלול בעל ערכים תרבותיים. המימד האסוציאטיבי של הנוף, מהווה מרכיב בזהות הלא מוחשית של המקום, ומשמש בסיס להערכה ביחס לשמירתם, שיקומם והגדרתם מחדש של נופים (Sopina, Bojanić, 2019).

6.5 כלי תכנון, יישום ושילוב נע"ה ברקמה עירונית מתחדשת

"גישת ששת השלבים" (six-step HUL approach) שפותחה על ידי אונסק"ו, מציעה תבנית בסיסית ליישום גישת נע"ה ברקמות עירוניות מתחדשות (Ginzarly, 2018, UNESCO, 2011b) (Roders, Bandarin, 2019). סדר ביצוע השלבים אינו קבוע בהכרח, אלא מהווה חלק מתכנית כוללת (Pérez, Roders, 2020).

המלצות נע"ה מדגישות שיטות עבודה מקומיות כמפתח ליישום מוצלח של הגישה (Roders, Bandarin, 2019). נכון לשנת 2018 נמצאו כ-160 ערים המיישמות את המלצת נע"ה במדיניות תכנון ובפעילויות כגון סדנאות, הדרכות, תיעוד מקרי חקר דוחות ופרסומים (Roders, Bandarin, 2019).

בנוסף לששת השלבים המתוארים, גישת הנע"ה מציעה ארבעה כלים עיקריים למימושה (Roders, Bandarin, 2019):

- **כלים למעורבות אזרחית** נועדו לחזק ולעודד בעלי עניין שונים לזהות ערכים מרכזיים באזורים עירוניים. מטרת הכלים האלו היא לייצר דיאלוג בין-תרבותי ולאפשר למידה מקהילות על ההיסטוריה, המסורות, הערכים, הצרכים והשאיפות שלהן. זאת במטרה להתוות תהליכי תכנון משתפים - לפתח חזון, להגדיר יעדים ולהגיע להסכמה על פעולות לשמירת ערכי מורשת מקומיים בפיתוח בר-קיימא על ידי גישור ומשא ומתן בין אינטרסים וקבוצות שונות.
- **כלי ידע ותכנון** נועדו לסייע בהגנה על השלמות והאותנטיות של תכונות המורשת העירונית. עליהם להכיר בחשיבות התרבותית ובמגוון, ולספק מעקב וניהול השינויים לשיפור איכות החיים והמרחב העירוני. כלים אלו כוללים מיפוי של מאפיינים תרבותיים וטבעיים, והערכות ההשפעה חברתית וסביבתית על מנת לתמוך בקיימות ובהמשכיות בתכנון ובעיצוב של סביבות היסטוריות משתנות.
- **מערכות רגולטוריות** כוללות החלטות והנחיות בנושאי מדיניות, פעולות וצווים לניהול מרכיבים מוחשיים ובלתי מוחשיים של המורשת העירונית, כולל ערכיהם החברתיים והסביבתיים. על מערכות הרגולציה להכיר במערכות מסורתיות ולחזק אותן לפי הצורך.
- **כלים פיננסיים** אמורים לשפר אזורים עירוניים תוך שמירה על ערכי המורשת שלהם. זאת באמצעות תמיכה בייצור הכנסות שמקורן במסורות מקומיות. בנוסף למימון ממשלתי, יש לקדם השקעות פרטיות ברמה המקומית, ולתמוך במודלים של שותפויות ציבוריות-פרטיות.

6.6 גישת נע"ה בתיאוריה ובפרקטיקה

דו"ח אונסק"ו שהתפרסם במרץ 2019, בדק את יישום ההמלצה בחמישים וחמש מדינות החברות בארגון ומצא כי יותר מ-70% מאתרי המורשת העולמית ממוקמים בערים. בין מסקנות הדו"ח, נמצא כי מרבית המדינות החברות באו"ם רואות בגישת נע"ה כלי רלוונטי לניהול שינוי באזורים עירוניים היסטוריים העומדים בפני אתגרים עולמיים עכשוויים, וכי יישום ההמלצה הכרחי ליישוב הדרישות הסותרות של שימור מורשת ופיתוח עירוני בר קיימא. ביישום הגישה, נדרש לפיתוח חומרי הדרכה, כלים ותעודף צרכים. בנוסף, יש צורך בהפצת שיטות עבודה בינלאומיות בגישת נע"ה, מחקרים, ושיתוף ניסיון בין ערים. (סעיפים 77-84, UNESCO, 2019).

סקירה שיטתית (Pérez, Roders, 2020) ב-140 פרסומים מכתבי עת אקדמיים הנוגעים לנושאי HUL, בין השנים 2008 ו-2019, בדקה עד כמה ההמלצה של אונסק"ו משנת 2011 ויישומה בתהליך ששת השלבים, מובנים בקהילה האקדמית. ממצאי הסקירה מראים שהמושג **Historic Urban Landscape** נמצא בשימוש במחקר מאז 2008. מרבית המחקרים שפורסמו היו תיאורטיים והתייחסו למושג ולגישת הנע"ה. פחות מחקרים עסקו במחקר בוחן ורק מעט הדגימו באופן מעשי את הגישה. נתונים אלו לדברי החוקרות משקפים את הצורך של התחום האקדמי לבחון את ההמלצה במחקרים מעשיים ולא רק לשקף את משמעותה באופן תיאורטי.

סוגיה מרכזית בסקירה התמקדה בשאלה עד כמה ששת השלבים המוצעים נלקחים בחשבון בעת יישום גישת HUL. על פי החוקרות, זיהוי של שלושה שלבים או יותר באופן מקושר מראה שנעשה ניסיון ליישם את הגישה בהתאם לרוח ההמלצה. ממצאי הסקירה הראו כי שלושת השלבים שהיו בשימוש הגבוה ביותר הם, עריכה של סקרים, מיפוי והערכת הרגישות של ערכי המורשת ותעודף פעולות השימור והפתוח ביחס אליהם (שלבים 1, 3, 5). לעומת זאת מעט ערים, ניסו ליישם שלבים המכוונים להסכמה עם בעלי עניין, שיתוף האזרחים, שילוב המידע למסגרת רחבה יותר של פיתוח והתחדשות עירוניים והקמת שותפויות פרטיות וציבוריות לניהול משותף (שלבים 2, 4 ו-6). עם זאת, במרבית המאמרים הייתה הסכמה לגבי החיוניות של שלבים אלו ליישום מלא של הגישה (Pérez, Roders, 2020). מכאן שכדי לממש שלבי שימור ופיתוח לפי גישת HUL קיים צורך ברור להמשיך ולפתח כלים שיסיעו לרשויות למימושם.

סוגיה מרכזית בסקירה התמקדה בשאלה עד כמה ששת השלבים המוצעים נלקחים בחשבון בעת יישום גישת HUL. על פי החוקרות, זיהוי של שלושה שלבים או יותר באופן מקושר מראה שנעשה ניסיון ליישם את הגישה בהתאם לרוח ההמלצה. ממצאי הסקירה הראו כי שלושת השלבים שהיו בשימוש הגבוה ביותר הם, עריכה של סקרים, מיפוי והערכת הרגישות של ערכי המורשת ותעדוף פעולות השימור והפתוח ביחס אליהם (שלבים 1, 3, 5). לעומת זאת מעט ערים, ניסו ליישם שלבים המכוונים להסכמה עם בעלי עניין, שיתוף האזרחים, שילוב המידע למסגרת רחבה יותר של פיתוח והתחדשות עירוניים והקמת שותפויות פרטיות וציבוריות לניהול משותף (שלבים 2, 4 ו-6). עם זאת, במרבית המאמרים הייתה הסכמה לגבי החיוניות של שלבים אלו ליישום מלא של הגישה (Pérez, Roders, 2020). מכאן שכדי לממש שלבי שימור ופיתוח לפי גישת HUL קיים צורך ברור להמשיך ולפתח כלים שיסיעו לרשויות למימושם.

6.7 מקומה של גישת נע"ה ביחס למגמות תכנון עולמיות במאה ה-21

בעשור האחרון, מסמכי מדיניות תכנון בין לאומיים, המתגבשים תחת גופי התכנון של אונסק"ו והאו"ם, משלבים בין גישת הנע"ה ובין במגמות התכנון הכלל עולמיות: האג'נדה לפיתוח בר-קיימא עד 2030 (SDG- Sustainable Development Goals), והאג'נדה העירונית החדשה (NUA- New Urban Agenda).

דו"ח אונסק"ו (2019) ממליץ לחזק את האינטגרציה של מדיניות נע"ה עם האג'נדה לפיתוח בר קיימא 2030, ואג'נדה עירונית חדשה. הדו"ח קורא ליישם את ההמלצה ככלי דחוף והכרחי ליישוב קונפליקטים בין שימור מורשת, פיתוח עירוני וחיזוק עירוניות בת קיימא. לשם כך נידרש לבסס גישה פרקטית ולפתח חומרי הדרכה, כלים, ויכולת תעדוף של הצרכים בערים השונות (UNESCO, 2019, 82, 83). טבלה 11 מציגה את מקומה של גישת ה-HUL כחלק מיעדי אג'נדות התכנון הבינ"ל המקודמות כיום באו"ם.

הועדה ה-36 של אונסק"ו לנושא נופים עירוניים היסטוריים - 2011 סעיפי מבוא וסעיף 3	האג'נדה לפיתוח בר-קיימא יעד 11 2030 (SDG) - 2015 Make cities and human settlements inclusive, safe, resilient and sustainable	האג'נדה העירונית החדשה 2016 (New Urban Agenda- NUA) סעיפים 37,38
סטנדרט בינ"ל לשילוב שימור וניהול מורשת תרבותית בערים וישובים עם מדיניות ונהלים לפיתוח עירוני בר-קיימא סעיף 3 מורשת אורבאנית, על מרכיביה המוחשיים והלא־מוחשיים, היא משאב חשוב בשיפור איכות החיים באזורים אורבאניים. מורשת זו תומכת ביצרנות כלכלית ובלכידות חברתית בסביבה גלובלית משתנה. מאחר שעתידי האנושות תלוי בתכנון אפקטיבי וביהול של המשאבים, השימור הופך אסטרטגיה להשגת איזון על בסיס בר קיימא בין צמיחה לאיכות החיים האורבאנית	עד שנת 2030 יש לספק גישה אוניברסאלית למרחבים בטוחים ונגישים, ירוקים וציבוריים עד שנת 2030, יש לשפר את תכנון מגמות העירור ברמה בין לאומית, ואת האפשרות לתכנון וניהול משותף, משולב ובר קיימא תוך חיזוק המאמצים להגנה ולשמירה על המורשת התרבותית והטבעית בעולם	סעיף 37, מתחייב לקדם מרחבים ציבוריים כוללים, בטוחים, נגישים, ירוקים ואיכותיים, כאזורים רב-שימושיים לאינטראקציה חברתית המאפשרת רווחת הציבור, כלכלה דינמית, ביטוי ודיאלוג תרבותי בין מגוון רחב של אנשים ותרבויות, במטרה להבטיח בניית חברה שלווה, מכילה מקושרת ומשפת סעיף 38 מתחייב למינוח בר קיימא של המורשת הטבעית והתרבותית, מוחשית ולא מוחשית בערים, באמצעות מדיניות עירונית ואזורית משולבת והשקעות לשמירה וקידום תשתיות תרבותיות, המדגישות את תפקידם בשיקום והחייאת האזורים העירוניים, וכדרך לחיזוק ההשתתפות החברתית והקהילתית האזרחית

טבלה 11: גישת נע"ה ביחס לאג'נדות התכנון העולמיות

6.8 גישת הנע"ה בישראל

סקירת מסמכי מדיניות בנושאי תכנון אסטרטגי וכוללני מצביעה על כך שגישת נע"ה מקבלת ביטוי חלקי בהנחיות ארציות ומקומיות, אם כי עדין קיימים פערים גדולים ביחס ליישומן ברמות המקומיות. החל משנת 2015, רוב התכניות הנידונות בוועדות המקומיות והמחוזיות שבהן אתרים היסטוריים מלוות ביועצי שימור ובאדריכלי נוף, אך נראה כי במקרים רבים נושא השימור הנופי "נופל בין הכיסאות". בנוסף, השונות בהרכבי וועדות התכנון המקומיות, וההיכרות המועטה בקרב מתכננים עם הגישה הצעירה יחסית, גורמים לכך שהמימוש בפועל של ההנחיות נמצא בראשית דרכו.

המסמך המנחה לשילוב שימור בתכניות כוללניות (מנהל התכנון, 2018), מהווה כיום את הבסיס העדכני להכנת תכניות כוללניות ברשויות מקומיות. המסמך מתייחס למגוון נושאים הנוגעים לנע"ה, בכללם נרטיבים מרכזיים, סוגי מרקמים, אתרי מורשת, מרחבים נופיים, מסדרונות חזותיים, קו רקיע, צירים, צירי מבט, צירים היסטוריים והגדרת אתרים נוספים ומתחמים רלוונטיים.

המדריך להקצאת שטחים לצרכי ציבור לתכנון המרחב הציבורי הפתוח (מנהל התכנון, 2018) תומך בתפיסת הנוף ההיסטורי בהנחיה לזיהוי ושמירת המצאי הקיים אך הוא לא מגדיר התייחסות מיוחדת למורשת. לפיו: "המרחב הציבורי הפתוח צריך להתבסס בראש ובראשונה על זיהוי ה-י"ש" - על ערכי הטבע והנוף שקיימים באזור (חורשות, ואדיות וכו...). ועל אותם מרחבים פתוחים שקיימים בפועל וזמינים בסביבה הבנויה כמו גנים, שדרות, טיילות ורחובות משולבים. כל אלה ישמשו כנקודת מוצא לגיבוש תפיסת המרחב הציבורי הפתוח, תוך כדי שמירה על המצאי הקיים ואיכויותיו ככל האפשר, שיקומו ושילובו בשלד המרחב הציבורי הפתוח".

העיר תל אביב יפו מהווה דוגמה לרשות מקומית שהחלה לממש את גישת הנע"ה. התרשים מרכז מספר דוגמות למימוש הגישה על ידי עיריית תל אביב בהיבטי הכרזה וניהול, הנחיות מדיניות, מחקר והנגשת הידע.

עבודה זו של מיפוי והערכה של מרחבים נופיים שהוקמו בעיר בין שנות ה-50 וה-70 מהווה חלק בקידום יישום הגישה בתל אביב.

הכרזה וניהול

העיר הלבנה

המרכז ההיסטורי הוכרז כאזור מורשת עולמי. כולל שימור מבנים ואתרים בסגנון הבין לאומי עם החייאה והתחדשות נופית בהיבטי תרבות, חברה, כלכלה וסביבה

הנחיות מדיניות

שימור ופיתוח

מתחמים המוגדרים להתחדשות בתכנית המתאר דרשים להכנת תיק תיעוד מרקמי

מחקר

תיעוד נופי

מחקרים במימון העירייה עוסקים במרחב ההיסטורי הפתוח: הגינות הפרטיות בעיר הלבנה, "גינות הבלוק" ומרחבים נופיים בין שנות ה-50-70

הנגשת ידע לציבור

אתרים, תערוכות, סדורים

הרצאות

אתר העירייה ואתר ה-GIS, תערוכות, סדורים והרצאות מטעם בבית ליבלינג - מרכז העיר הלבנה

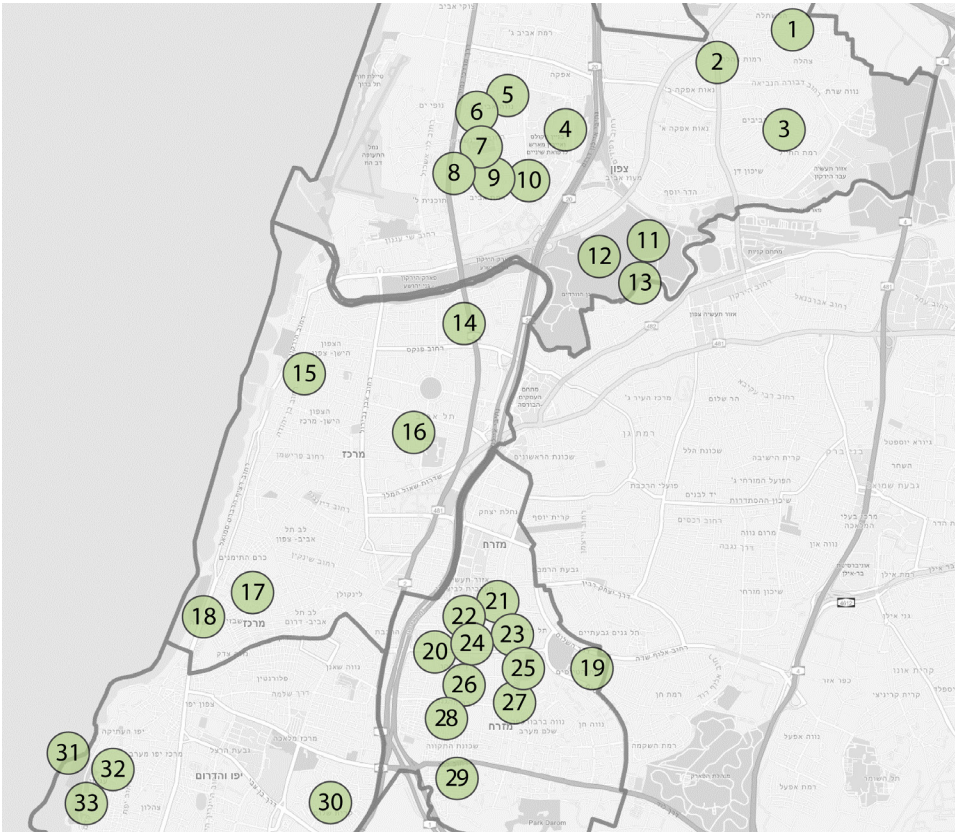
תרשים 7: דוגמות למימוש גישת HUL בעיר תל אביב-יפו

חלק ג: המחקר

בית יד לבנים, תל אביב, אדריכלים: ישראל לוטן וצבי תורן, ארכיון אדריכלות ישראלית

7. רשימת מרחבי החקירה

שם המרחב	אזור	רבע	אפיון	שנות תכנון, הקמה	גודל בדונם	מתכנים	סגנון
1 גן יהודה	צפון	2	גן שכונתי	1958	5	קרוון	פסטורלי מקומי
2 גן שושני	צפון	2	גן שכונתי	1958-1960	80	קרוון	פסטורלי מקומי
3 גן ברלין	צפון	1	גן שכונתי/רובעי	1978-1980	13.5	סגל,מילר	פסטורלי ברוטליסטי
4 לב קמפוס אוניברסיטת ת"א	צפון	1	מרחב נופי	1957-1980	160	יהלום צור	פסטורלי ברוטליסטי
5 שיכון לדוגמה, המרחב הפתוח	צפון	1	מרחב נופי	1959-1963	50	בנט,פרלשטיין ג. גמרמן	פסטורלי פוסט מודרני
6 גן הופיי	צפון	1	גן שכונתי	1966-1973	5.5	יהלום צור	פסטורלי פוסט מודרני
7 גן ברודצקי - קרן ICRF	צפון	1	גן שכונתי	1972,2000	19	יהלום צור	פסטורלי פוסט מודרני
8 חורשת רידינג	צפון	1	גן שכונתי	1955-1959	37	קרוון	חורשה
9 רחבת מרכז מסחרי ברודצקי	צפון	1	רחבה ציבורית	1959	5.5	יהלום צור	מודרניסטי
10 שדרות אבנר	צפון	1	חורשה/טבע עירוני	1955-1959	11	קרוון	חורשה
11 לב פארק ירקון	צפון	1-2	פארק עירוני מטרופוליני	1957-1980	1290	אלחנני, סגל, מילר, דקל, שריג	פסטורלי ברוטליסטי
12 האגם	צפון	1-2	פארק עירוני מטרופוליני	1957-1980	110	סגל,מילר	פסטורלי ברוטליסטי
13 הגן הטרופי	צפון	1-2	פארק עירוני מטרופוליני	1957-1980	25	סגל,מילר	גן ייחודי
14 גינת בית יד לבנים	מרכז	4	גן מבנה ציבור	1965	10	קרוון	פסטורלי מקומי
15 גן העצמאות	מרכז	3	פארק עירוני	1952	110	דקל	פסטורלי מקומי
16 רחבת מוזיאון ת"א, בית המשפט, אריאלה	מרכז	4	רחבה ציבורית	1972	3.5	ישר,איתן	פסטורלי ברוטליסטי
17 גן הכובשים ושדרות הגיבורים	מרכז	5	גן שכונתי	1957	23	מוריה סקלי, ליבנה	פסטורלי מקומי
18 פארק צ'רלס קלור	מזרח	5	פארק עירוני	1974	120	עומר	פסטורלי מקומי
19 פארק אדית וולפסון	מזרח	9	פארק רובעי	1976-1979	110	דקל	פסטורלי ברוטליסטי
20 לב יד אליהו מרחב נופי עירוני היסטורי	מזרח	9	מרחב נופי	1947-1979	500	בן-סירה, קרוון	חורשה
21 כיכר בת ציון	מזרח	9	כיכר מגוננת	1960, 2004	0.5	קרוון	פסטורלי מקומי
22 גן הרפתקאות	מזרח	9	גן שכונתי	1972	4.5	שריג	פסטורלי פוסט מודרני
23 שדרות יד לבנים	מזרח	9	שדרה/גן לינארי	1996, 2006	18	קרוון	מודרניסטי
24 גן לה גארדיה	מזרח	9	גן שכונתי	1968, 1978	7.5	קרוון	חורשה
25 חורשת יגור	מזרח	9	חורשה/טבע עירוני	שנות ה-50	10	קרוון	חורשה
26 שדרות החי"ל	מזרח	9	שדרה/גן לינארי	1945-1960, 2006	22	כהנביץ', קרוון	מודרניסטי
27 גן גונדה	מזרח	9	גן שכונתי	1960, 2003	15	פוקס, קרוון	פסטורלי פוסט מודרני
28 גן התקווה	מזרח	9	פארק עירוני	1954, 1981	54.5	קרוון	פסטורלי מקומי
29 גן השוטר קוממי	מזרח	9	גן שכונתי	1966, 1996	7	קרוון	פסטורלי פוסט מודרני
30 גן תחרין לואיס	דרום	8	גן שכונתי	1957, 1986	15	קרוון	פסטורלי פוסט מודרני
31 גן המדרון ביפו העתיקה	דרום	7	פארק עירוני	1957-1987	8.5	עומר, מנדל	פסטורלי פוסט מודרני
32 גן המוזיאון ביפו העתיקה	דרום	7	פארק עירוני	1960-1967	6	קרוון	פסטורלי פוסט מודרני
33 גן הפסגה ביפו העתיקה	דרום	7	פארק עירוני מטרופוליני	1967-1978	22	עומר	פסטורלי פוסט מודרני

טבלה 12: זמן הקמה עקרי 1950-1960, 1971-1980

הגן מייצג את גני תל אביב שנטעו בשכונות עבר הירקון עם הקמת המדינה, לפי תפיסות התכנון הנופי של שנות ה-50: הקמת מרחב טבעי וחברתי לטיול, מנוחה ופעילויות קהילתיות. הגן מבטא את סגנונו של אברהם קרוון בו משתלבים עיצוב נוף פסטורלי עם פיתוח מינימליסטי ומרכיבי טבע ארץ ישראלים. כיום, הגן מהווה מרחב בר קיימא משמעותי לקהילה המקומית.

נקודות על ציר הזמן

- 1951 תכנון והקמת שכונת צהלה ומערכת השטחים הפתוחים של הכפר שיח מונים. השכונה יועדה למשפחות אנשי קבע בצה"ל.
- 1952 צירוף שכונת צהלה לתל אביב.
- 1958-1953 פיתוח הגן השכונתי - גן יהודה על שם סא"ל יהודה רוזן ז"ל.
- 1967-2022 העברת הכניסה המזרחית לרחוב אהוד, בניית מקלט ציבורי, חידוש הריצוף והספסלים, הרחבת אזורי הישיבה ופיתוח אזור משחק ומתקני כושר.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מרחב הגן נשומר ברובו את מתכונתו המקורית: הטופוגרפיה, הצמחיה שניטעה עם הקמתו, שפת העיצוב, פרטים מקוריים ושימושו כגן השכונתי צהלה.

1. קשרים למערכת השטחים הפתוחים בשכונה.
2. אבן הזיכרון המקורית לזכר סא"ל יהודה רוזן ז"ל.
3. צמחיית עצים ושיחים התוחמת את חלל הגן.
4. מדשאה מרכזית.

תוכנית מפורטת תגפ/333 - שיכון צבא הקבע הדר יוסף, 1:1250. אושר בשנת 1951. תיק: ISA-MOIN-InteriorPlans-000fwsג, ארכיון המדינה

אבן הזכרון, 2022

תצלום אוויר, 1959, מחלקת תצלומי אוויר עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר, 2020, מחלקת תצלומי אוויר עיריית תל אביב-יפו

גן היסטורי רחב ידיים, על שם סעדיה שושני, פעיל מרכזי ביצירת גני העיריבה 1920-1960. הגן מבטא את סגנונו של אברהם קרוון בו משתלבים עיצוב נוף פסטורלי עם פיתוח ייחודי, מינימליסטי ומרכיבי טבע ארץ ישראליים. בתכנון הגן שילב קרוון חורשת אקליפטוסים משנת 1919, נטיעות של עצים ירוקי עד, עצי ארץ ישראל ופיתוח מוקדים ייחודיים כמו בריכת נוי סביב במה, מדשאה מרכזית, רחבות תצפית ופינות מנוחה. כיום, גן שושני הוא דוגמה לפיתוח מקיים ומרחב למעורבות קהילתית.

נקודות על ציר הזמן

- 1919 נטיעת חורשת אקליפטוס המקור בגבעה סמוכה לבאר חקלאית.
- 1958-1959 תכנון ופיתוח הגן כולל עיצוב טופוגרפיה המתבסס על הטופוגרפיה ההיסטורית במקום, גיבון ונטיעות ופיתוח גבעות תצפית, מדשאת אמפי, במה ובריכה, שבילים ופינות ישיבה.
- 1965-1969 הקמת בית כנסת בגבעה המערבית (במקום התצפית לים), ובניית המרכז המסחרי סמוך לרחוב מרכוס.
- 1970-1979 ייבוש הבריכה בשל הצפות.
- 1990-1999 ריצוף מקטעים של שבילים ורחבות כורכר מהודק באבנים משתלבות, הקמת גן משחקים על שם רס"ל אמיר טווילי בחורשת האקליפטוסים.
- 2000-2009 מילוי הבריכה, דילול עצים והחלפת שטחי שיחים במדשאות.
- 2018-2022 קידום והכרזת הגן לשימור בהובלת הקהילה המקומית, מחלקת שימור ומנהל ההמסדה של עיריית תל אביב-יפו.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מרחב הגן שומר ברובו על התכנון המקורי: הטופוגרפיה, צמחיית החורשות והעצים הייחודיים, המדשאה המרכזית, שפת העיצוב ושימושיו כגן שכונתי מרכזי בשכונת רמת החייל. בין פרטי הפיתוח המקוריים עמודי פרגולה יצוקים מבטון, במה בהנחת פלטות דמויות כורכר, שביל חלוקי נחל מהכינרת וריצוף שבילים באבן משתלבת מתחילת שנות ה-60.

1. כניסה מרכזית לגן עם ערוגה מחלוקי נחל.
2. מדשאת אמפי.
3. במה מאבני דרכים ובריכה על באר היסטורית.
4. גבעת תצפית עם פרגולת עמודי הבטון.
5. שביל חלוקים מהכינרת.
6. ריצוף אבן משתלבת דבלטי שנות ה-60.
7. חורשת אקליפטוסים 1919.
8. מבנה בית כנסת.

כניסה מרחוב מרכוס עם ערוגת חלוקי נחל מהכינרת, 2022

גן שושני, 1972, צילום יוסף ליאור, צלם עיריית תל אביב-יפו

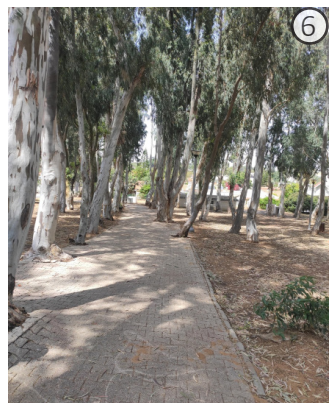
יומן כרמל הרצליה 359, חגיגות הילדים בל"ג בעומר, 1962, ארכיון הסרטים הישראלי, סינמטק ירושלים

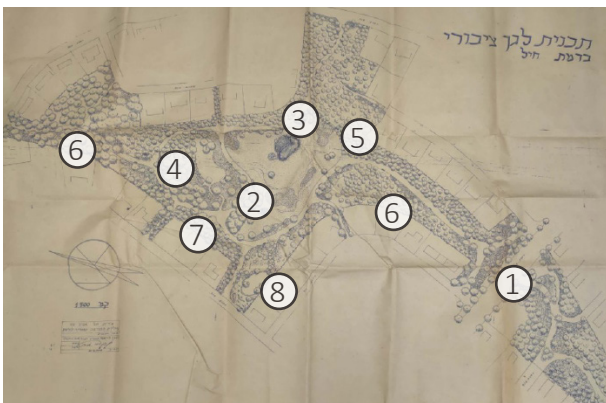
מבנה הפרגולה וספסל עץ, 1972, ארכיון עיריית תל אביב-יפו

שביל החלוקים משולב במדרגות מלוחות שברי דרך עותמנית, 2022

כניסה מרחוב קם לגן. בשביל אבנים משתלבות היסטוריות, 2022

תכנית מקורית גן שושני, 1958, אברהם קרוון, מחלקת הגנים, תל אביב, ארכיון עיריית תל אביב-יפו

הגן הוא דוגמה ייחודית לשילוב אלמנטים ברוטאליסטיים בפארק שסגנונו פסטורלי והוא מייצג את עבודת משרד תכנון נוף בשנות ה-70 (אדר' נוף אורי מילר). הטופוגרפיה בגן מבוססת על רכס הכורכר המקומי תוך ניצול ועיצוב המדרונות לאזורי משחק, רחבת תצפית ואירועים. שפת העיצוב בגן ייחודית ומשלבת בטון, אבן כורכר טבעית, מעובדת ופראית. במהלך השנים הורחב שטח הגן ונוספו בו מדשאות ועצים. כיום הגן מהווה מרחב בר קיימא לקהילה המקומית.

נקודות על ציר הזמן

- 1936 רכישת אדמות שכונות נאות אפקה ממשפחת אבו קישק על ידי יוסף אלישה.
- 1951 אישור תוכנית ל' לשכונות עבר הירקון בתל אביב בה נכלל תוואי רחובות מוצא לשכונות נאות-אפקה.
- 1960-1969 בניית נאות-אפקה א'. הקצאת גבעת כורכר מרכזית לגן השכונתי.
- 1978-1980 תכנון והקמת גן ברלין בסיוע קרן תל אביב לפיתוח.
- 2010 חידוש אזורי ספורט ומשחק.

במהלך השנים הורחב שטח הגן במדשאות ונטיעות עצים, קטעים משבילי הגן שופצו, ועצים שהיו חלק משביל הכניסה הוסרו.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

סגנון הגן ומבנהו, הטופוגרפיה, הצמחייה ופרטי הפיתוח הייחודיים נשמרו ומשקפים ובמידה רבה את התכנון המקורי, ואת שימושיו.

1. כניסות לגן.
2. אמפי ותצפית ברחבה ברוטליסטית. פסל, מתניה אברמסון.
3. קיר תמך ייחודי מכורכר מסותת.
4. מפלס פעילות משחק וספורט.
5. חורשה ושולחנות פיקניק.
6. מדשאה מרכזית.
7. עצים ושיחים בדופן חלל הגן.

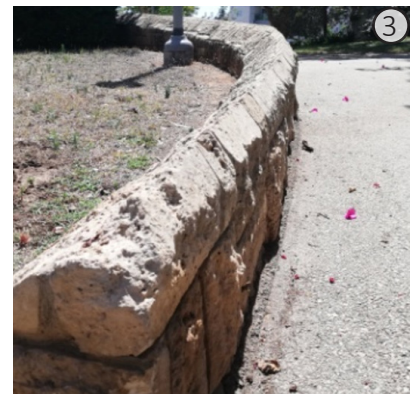
קיר מלווה ורחבת כניסה, 2022

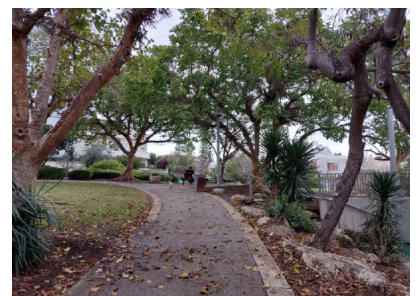
אירוע קונצרט פתוח ברחבה המרכזית בגן ברלין. הקהל משקיף על המופע מראש הקיר התוחם את הרחבה. מקור: הארכיון העירוני תל אביב-יפו, אוסף יוסף ליאור, 1980

פסל אבן מסותת, מתניה אברמסון, 1980, 2022

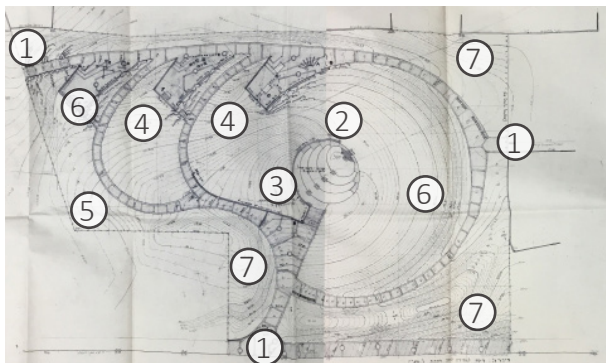
קיר תמך ייחודי מכורכר מקיף את הרחבה ומשמש רקע לשלט הגן, 2022

מבט מהשביל המרכזי מעל המסלעות, 2022

מבט אל המדשאה המרכזית, 2022

גן ברלין, תכנית טופוגרפיה, 1978, משרד תכנון נוף

תצלום אוויר גן ברלין, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

לב קמפוס אוניברסיטת תל אביב מייצג את תפיסת פיתוח המרחב הציבורי של משרד יהלום צור בין שנות ה-50-70. תפיסה זו שילבה בין הגן הפסטורלי המבוסס על גבעות דשא רכות ובין עיצוב מודרניסטי הכולל מערכות אורתוגונאליות עשויות בטון ואבן. עיקרה של התוכנית ביצירת מרחב פתוח וירוק בין בניינים לצורכי תנועת הולכי רגל ושהיה, באמצעות רשת של שבילים ורחבות מרכזיות, מלוות בספסלים, מדרגות ישיבה, ופיסול חוצות. כיום המרחב מהווה חוליה חשובה בציר שטחים פתוחים ובמסדרון האקולוגי העירוני של צפון העיר תל אביב-יפו.

נקודות על ציר הזמן

- 1956 הכרזת ההקמה של אוניברסיטה בתל אביב על קרקעות הכפר הנטוש שיח מוניס שהפך למעברה עם קום המדינה.
- 1958 הכנת תכנית אב לקמפוס האוניברסיטה בידי האדריכל יוסף ויטקובר.
- 1959 הקמת המבנה הראשון בקמפוס - בניין טרובוביץ (כיום הפקולטה למשפטים).
- 1962 הכנת תכנית אב לשטחים הפתוחים של הקמפוס על ידי משרד יהלום צור.
- 1971-1981 ביצוע הדרגתי של המרחבים הנופים בקמפוס.
- 1995 חידוש רחבת הכניסה מרחוב חיים לבנון ובניית הגלריה האוניברסיטאית.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מרחבי לב הקמפוס נשמרו ברובם כפי שעוצבו במקור והם עשירים בפרטים ייחודיים ובצמחייה שניטעה עם הקמתו. מרחבים אלו משרתים בעיקר את קהילת הקמפוס ואת המבקרים בו.

1. כיכר שרייבר.
2. רחבת הכניסה לבית התפוצות.
3. גן קרטה.
4. רחבות הפקולטה למדעי הרוח (גילמן).
5. בניין נפתלי רחבת הכניסה.
6. שדרות גילדוד (כניסה מרכזית).
7. שדרות פדרמן.
8. מעונות הסטודנטים.
9. היכל הספורט.
10. גני הפטיו.
11. הגן הבוטני.

1 הכיכר המרכזית בחזית הספרייה, תחילת שנות ה-70, צילום משה לינר

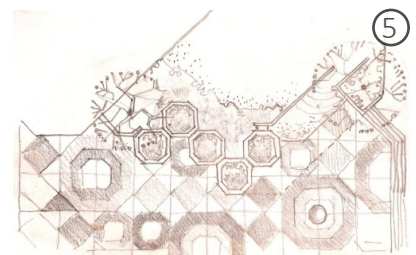
2 מדרגות גרנוליט כאזור ישיבה, אמפי ומעבר, תחילת שנות ה-70, אוסף יהלום צור, ארכיון עזריאל לאדריכלות

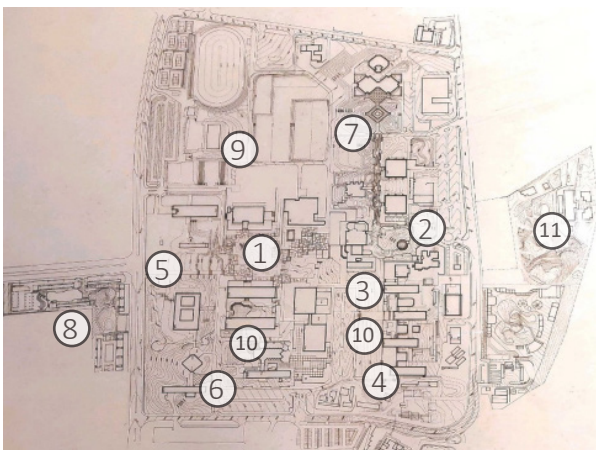
3 שילוב קיר בטון וסלע כורכר פראי בגן קרטה, 2022

4 מבט מבניין מדעי הרוח לנוף אופייני בעיצוב יהלום צור, תחילת שנות ה-70, אוסף יהלום צור, ארכיון עזריאל לאדריכלות

5 תוכנית רחבת הכניסה של בניין נפתלי, אוסף יהלום צור, ארכיון עזריאל לאדריכלות

6 לב קמפוס אוניברסיטת תל אביב, מיקום מרחבים נופיים היסטוריים על רקע תוכנית אב, יהלום צור, 1972, אוסף יהלום צור, ארכיון עזריאל לאדריכלות

7 ציר הכניסה פסל, 1971, גדליה סוחולובסקי

המרחבים הנופיים של "שיכון לדוגמה" (דרום רמת אביב ב') מייצגים את רקמת השיכון הציבורי הייחודית של שיכונני תל אביב שהוקמו בשנות ה-50-70. מרחבי השיכון עוצבו בהשראת הגן הקיבוצי והשיכון המודרני, בהם הופרדו תנועת הולכי הרגל מתנועת הרכב. שכן, רקמת השיכון מספקת חלל ירוק רצוף, מקושר פיזית וויזואלית בין המבנים והרחובות במערכת בת קיימא המשמשת למעבר, לשהיה, וכבית גידול עשיר בצומח ובבעלי חיים. סגנון המרחבים משקף את יצירתם הייחודית של אדריכלי הנוף יהלום צור וזאבליה בשנות ה-50-70 נוף פסטורלי וצורנית מודרניסטית בפרטי פתוח מינימליסטיים מחומרים זמינים וצנועים.

נקודות על ציר הזמן

- 1951 הכנה ואישור תכנית ל' לשכונות עבר הירקון (יצחק פרלשטיין) ובהן שכונות רמת אביב א', ב' וג'.
- 1958 תכנון שיכון לדוגמה (פרלשטיין, בנט). תכנון נופי יהלום צור וגמרמן.
- 1963-1959 בניית ופיתוח השיכון.
- 1964-1966 נטיעות וגינון מרחבי השיכון.
- 2020-2022 תכנון וביצוע פרויקטי התחדשות עירונית פינוי בינוי ברחוב אנדרסן, עיבוי בינוי ברחובות איינשטיין ובארט.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מרבית המרחבים בשיכון שמרו על אופיים במהלך 60 שנות קיומם ובהם עצים וותיקים, שיחים, מדשאות ופרטי פיתוח מקוריים.

1. רחוב הופיין- חלל הרחוב עם שדרות עצים, חנייה וחצרות משותפות.
2. גן הופיין- גן ציבורי עם חורשה, שטחי משחק ומערכת שבילים.
3. חצר רב קומות- גן מודרניסטי בשטח פרטי פתוח של תושבי בניין הופיין 2.
4. הרחבה ציבורית בארט- הרחבה בסגנון מודרניסטי כמרכז שכונתי קהילתי.
5. רחוב בארט- חלל הרחוב עם שדרות עצים, חנייה וחצרות משותפות.
6. גן ציבורי בארט- מדשאה שכונתית, שבילים ונטיעות.
7. גן ציבורי איינשטיין אנדרסן- חורשה, שביל מרכזי, מדשאה ומפרץ לחניית רכבים.

מבט מרחוב איינשטיין לכיוון שיכון לדוגמה רמת אביב, 1960, אוסף וילי פולנדר. הארכיון העירוני, עיריית תל אביב-יפו

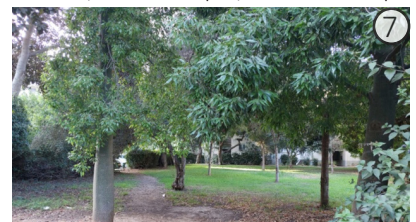
שביל כניסה יצוק בגרנוליט בהירה ומדשאה בשיפוע מתון, שטח פתוח פרטי ברחוב הופיין 2022, 2

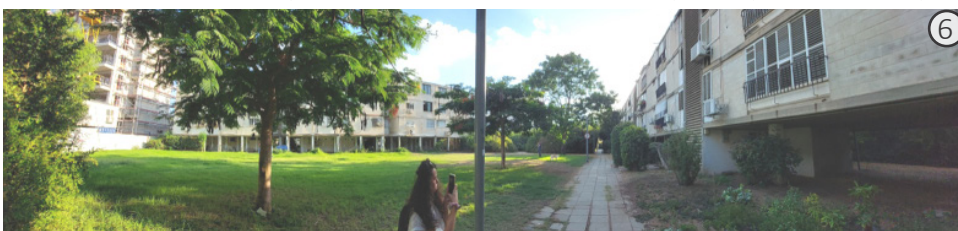
רחבת בארט לצד מבנה שיכון לשימור בתכנון זרחי רכטר, 2022

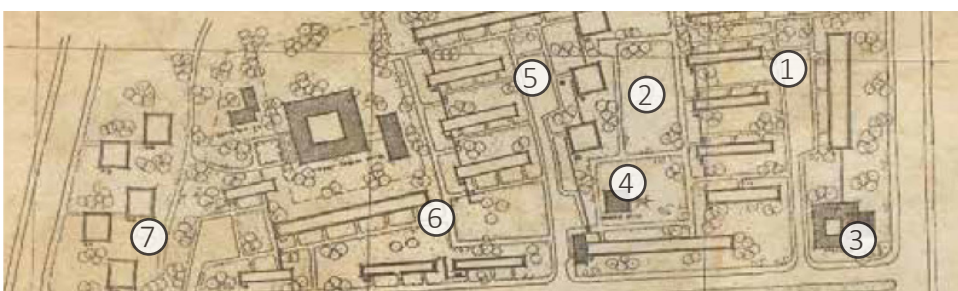
פתח לעץ עם חיפוי חלוקי נחל לבנים - פרט מקורי של יהלום צור, בגן ציבורי בארט, 2022

גן ציבורי איינשטיין אנדרסן, 2022

חלל מרכזי בין מבני שיכון - המדשאה המרכזית של שיכון לדוגמה בגן ציבורי בארט, 2022

מקטע אזור 'שיכון לדוגמה', משרד השיכון, 1963

גן הופיין בשיכון לדוגמה מייצג את השילוב הייחודי של חורשות העצים שניטעו בעיר בין שנות ה-50-70 וגן שכונתי בסגנון מודרניסטי סמוך למבני מגורים. טופוגרפיית הגן עוצבה כמפלס ביניים בין מבני השיכון, ובאופן ייחודי, קירות התמך שבו שולבו במבני המגורים. כיום הגן מספק בית גידול טבעי ומרחב בר קיימא, ייחודי המשמש את הקהילה המקומית.

נקודות על ציר הזמן

- 1965-1960 • פיתוח קירות וערוגות הגן עם נטיעות שיחים ועצים. עם השנים שטח שתוכנן למשחק בחלקו הדרומי של הגן הפך לשטח פתוח ללא מתקנים.
- 2005-2000 • הוספת רמפות לנגישות, חידוש מתקני המשחק והחלפת ריצוף מקור באבן משתלבת והוספת שבילים המשנים את שפת העיצוב במקום.

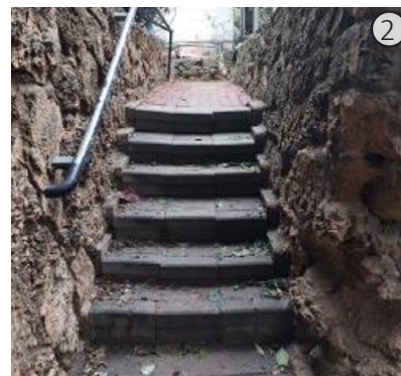
היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

גן הופיין עבר מעט שינויים לאורך 60 שנות קיומו. בגן נותרו מרבית עצי החורשה שניטעו בו, קירות אבני כורכר, ערוגות אורתוגונליות עם עצי וושינגטוניה, מהלכי מדרגות במעבר בין הבנוי לפתוח וחללי משחק.

1. כניסות מרכזיות לגן.
2. גיוון מודרניסטי ומעברים בין חצרות נחלת הכלל לגן.
3. שטחי משחק.
4. קיר תמך מכורכר לאורך כל מפלס הגן והמגורים.
5. חורשה.

1 צילום היסטורי של הקיר סמוך לכניסה מרחוב איינשטיין. במקור, הקשר בין המדשאה לרחוב היה פתוח ומזמין למעבר ושהיה

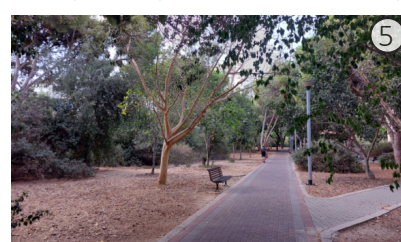
2 מעבר בין מפלס מגורים לגן, 2022

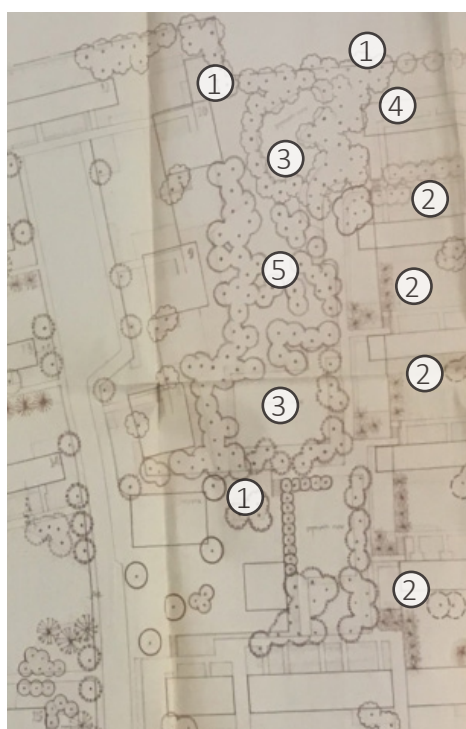
3 מגוון עצים במרחב הגן כחורשה וקבוצות מגדירות חללים לשטחי משחק, 2022

4 קיר אבני כורכר פראיות בדופן מגורים גן, 2022

5 גן הופיין, 2022

תכנית מקור על רקע מקטע מתוך תכנית מפעל חיסכון לבנין שיכון לדוגמה, תוכנית נטיעות כללית, יהלום צור, ארכיון שפ"ע, עיריית תל אביב-יפו

גן הופיין על רקע תצלום אוויר 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

הגן מהווה חלק ברקמה נופית ייחודית של השיכונים ההיסטוריים ברמת אביב. הגן תוכנן ברוח הגן הקיבוצי במרחב ירוק למעבר ושהיה והוא קושר בין שימושי השכונה הציבוריים: רחובות, מרכז מסחרי, מבני ציבור והמגורים. הגן משקף את סגנון עבודתם של יהלום וצור בשנות ה-60-70 שכלל שינויי טופוגרפיה וצמחיה עשירה עם מדשאה מרכזית. חידוש הגן בתחילת שנות ה-2000 הוסיף נדבך נופי בסגנון פוסט-מודרני.

גן ברודצקי, 2022

נקודות על ציר הזמן

- 1954 עם הקמת שכונת רמת אביב א', שטח הגן היה שדה בור עם שדרת ברושים ודרך חקלאית.
- 1967-1972 תכנון ובניית בית אבות משען וחלקו המערבי של הגן.
- 1980-1989 נטיעת חורשה במזרח הגן.
- 1997-2000 תכנון מחודש לגן כגן הנצחת תורמים של קרן ICRF בידי אדריכל הנוף יעקב פוקס והוספת אזורי משחק, פרגולה, גזיבו מזרקה ברחבת הכניסה.
- 2022 החלפת קירוי הגזיבו ופרגולת הכניסה ותוספת נטיעות עצים בשטחי הגן.

חנוכת גן ברודצקי לאחר התרומה של ה-ICRF 2005

מזרקה וריצוף רחבת הכניסה, יעקב פוקס, 2022

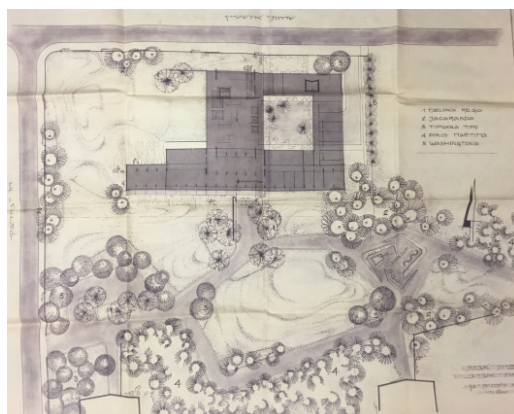
היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

על אף השינויים הרבים שבוצעו בגן, חלקו המערבי שומר על המבנה הטופוגרפי, תוואי השבילים וחלל המדשאה המרכזית בגן המוקף בצמחיית עצים ושיחים שניטעו במקומו.

1. חלל הגן המרכזי, גבעות הדשא במרכז, שבילים צמחיית העצים והשיחים בחלל הגן ושוליו.
2. פרגולת גזיבו לשיקום ושיחזור.
3. כניסה לגן מרחוב ברודצקי, רחבה עם מזרקה ופרגולה.
4. שבילי הגן כצירים מקשרים בין שימושי המרחב השכונתי.

מזרקה, פרגולה וריצוף רחבת הכניסה, יעקב פוקס, 2022

תכנית כללית - גן ברודצקי 1967, יהלום, צור, ארכיון שפ"ע, עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר גן ברודצקי, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

גן ברודצקי, שנות ה-70 מתוך: רמת אביב א תיק תיעוד מרקמי, 2018, רונאל אדריכלים

חורשת רידינג היא דוגמה ייחודית לטיפולולגית החורשות שניטעו בשנות ה-50-70 בתל אביב על ידי מחלקת הגינות. בשטח הפתוח המרכזי של ליבת השכונה. מרחב החורשה מבטא את תפיסת התכנון לפיהם המרחב הפתוח קושר בין שימושי הציבור והמגורים בשכונה. כיום בזכות אופייה האקסטנסיבי, החורשה מהווה זירה דינמית למימוש מגמות סביבתיות וקהילתיות בנות קיימא. קיוסק היסטורי שנבנה עם הקמתה, חודש בשנת 2023.

נקודות על ציר הזמן

- 1948 שטחים חקלאיים של הכפר שייח מוניס.
- 1951 אושרה תכנית ל' לשכונות עבר הירקון (יצחק פרלשטיין) ובהן שכונות רמת אביב.
- 1957 תכנון שכונת רמת אביב א' (פרלשטיין, בנט). תכנון נופי יהלום צור.
- 1961-1973 נטיעת החורשה במספר שלבים.
- 1968 בניית קיוסק הגן.
- 2000-2005 הוספת מתקני משחק ושביל אופנים.
- 2014 הגדרת שכונת רמת אביב א' בתכנית מתאר תא/5000 כמרקם בנוי לשימור ואתר טבע עירוני.
- 2015 התחדשות קיוסק הגן.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

החורשה מהווה חלק חשוב בציר מרחבים פתוחים אזורי, שכונתי ופנים שכונתי. בעת הקמתה, נשמרו פני השטח ההיסטוריים עם קרקע חדירה המשהה ומחלחלת מי נגר. אלו מהווים כיום בית גידול לצמחיה ולבעלי חיים מקומיים. במהלך השנים החורשה שמרה על אופייה המקורי כמרחב למפגש חברתי ופעילות לא פורמאלית לצד איזורי משחק.

1. צמחיה: עצי חורשה בוגרים, שיחים ועשבונים חד שנתיים.
2. פני קרקע וטופוגרפיה טבעיים.
3. מערך שבילים מקשר רחובות, מבני ציבור מסחר שירותים ומגורים.
4. קיוסק קפה שכונתי.
5. מרחב החורשה מבטא תפיסת התכנון ששאבו את השראתה מרעיונות עיר גנים, והשיכון המודרניסטי בשנות ה-50-70.

תכנית רמת אביב א', חוברת פרס ישראל רוקח של העיר תל אביב-יפו למפעלי הנדסה, 1958

תצלום אוויר חורשת רידינג, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר משנות ה-50 של שכונת רמת אביב א', מקור פרסום משרד השיכון

דגם נטיעת החורשה בנוי מקבוצות עצים בדומה לנטיעת חורשות קק"ל ובהם: אשל הפרקים, מכנף נאה, פיקוס חלוד, סיסם הודי ועצי סיגלון

עצי מכנף נאה בחורשת רידינג, 2022

שבילי עפר ופני שטח טבעיים בחורשת רידינג, 2022

קיוסק הגן לאחר התחדשות, 2023

רחבה ציבורית בסגנון מודרניסטי, מעבודותיהם הראשונות של יהלום וצור במרחב האורבני. תכנון הרחבה כלל את החיבור למערכת השבילים השכונתית, מעבר תחתי עם גשר בין המבנים, פאטיו מגונן, ונטיעת עצים פיסוליים ובהם צאלון, אלמוגן וסיסם. עם השנים, הוחלפה מדשאה שקישרה ישירות בין הרחוב למרכז בשיחים. כיום כמו בעבר, המרכז המסחרי והרחבה מהווים חלק מרכזי, חיוני ופעיל בליבה העירונית של השכונה.

נקודות על ציר הזמן

- 1948 שטחים חקלאיים של הכפר שיחי מוניס.
- 1951 אושרה תכנית ל' לשכונות עבר הירקון (יצחק פרלשטיין) ובהן שכונות רמת אביב.
- 1957 תכנון והקמת מרכז מסחרי ברודצקי (פרלשטיין, בנט, יהלום צור).
- 1968 בניית קיוסק הגן.
- 2014 הגדרת שכונת רמת אביב א' בתכנית מתאר תא/5000 כמרקם בנוי לשימור ואתר טבע עירוני.
- 2015 טיפוח גן בוסתן קהילתי והשבת מיני צומח מקומיים למרחב השדרה.

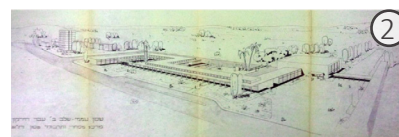
היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מרחב הרחבה נשמר במידה רבה דומה למקור: צמחיית העצים ופרטים ייחודיים כגון הגשר והמעבר לחורשת רידינג, קירות תמך ממרצפות, ערוגות ואבני שפה מבטון. קירות הכורכר ברחבה, מהווים פרט המאפיין את המפגש בין המרחב הפתוח לבינוי.

1. רחבת כניסה מרחוב ברודצקי.
2. רצף חללים ציבורי בסגנון מודרניסטי.
3. פרטי פיתוח מקוריים באריחי בטון ואבן כורכר.
4. שיחים ועצים בוגרים משנות ה-50.
5. כניסה למבנה קופת חולים.
6. רחבה ומפלס כניסה בית לפידות.
7. מעבר רציף לכוון חורשת רידינג.
8. קולנוע תמוז לשעבר.
9. פטיו בחלל מסחר ובילוי.
10. חנייה.

מרכז ברודצקי ברמת אביב, 1957, רודי ויסנש' טין. הצלמניה פרי-אור, הספרייה הלאומית

פרספקטיבה, אדריכל רוברט בנט, ארכיון עיריית תל אביב-יפו

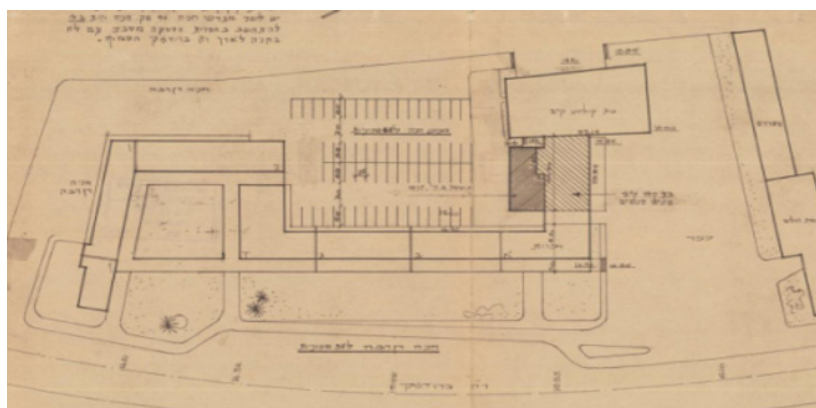
קירות מאריחי בטון, פרט ייחודי לתל אביב משנות ה-50, 2022

מעבר רציף בין מפלס חורשת רידינג והמרכז המסחרי בתכנון רוברט בנט, 2022

רחבת המרכז המסחרי ברחוב ברודצקי, 1958

תכנית גגות וחניה הכוללת פיתוח נוף עקרוני - סימון ערוגות, מדשאות, שבילים ורחבות, מקור ארכיון עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר מרכז מסחרי ברודצקי, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

שדרת אבנר הינה חורשה המהווה חלק מרקמה ירוקה רצופה ומקשרת שתוכננה ברוח הגן הקיבוצי על ידי אדריכלי הנוף יהלום וצור. השדרה מהווה ציר תנועה מרכזי הקושר בין אוניברסיטת תל אביב לשכונה, מבני הציבור, המגורים והמסחר בה. בדומה לחורשות שנטעו בעיר בשנות ה-50-70 על ידי מחלקת הגינון, פני שטח השדרה נותרו במצבם הטבעי, והם מהווים בית גידול לצמחיה ובעלי חיים מקומיים. כיום השדרה מהווה אתר טבע עירוני וגן בוסתן קהילתי בר קיימא.

נקודות על ציר הזמן

- 1948 שטח המרכז שימש לחקלאות הכפר שייח מוניס.
- 1951 אושרה תכנית ל' לשכונות עבר הירקון (יצחק פרלשטיין) ובהן שכונות רמת אביב.
- 1957 תכנון שכונת רמת אביב א' (פרלשטיין, בנט). תכנון נופי יהלום צור.
- 1959 נטיעת שטח גן שדרות אבנר. טיפוח מדשאה לצד בית ברודצקי.
- 1968 בניית קיוסק הגן.
- 2014 הגדרת שכונת רמת אביב א' בתכנית מתאר תא/5000 כמרקם בנוי לשימור ואתר טבע עירוני.
- 2015 טיפוח גן בוסתן קהילתי והשבת מיני צומח מקומיים למרחב השדרה.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

בחורשה נשמרו פני הקרקע ההיסטוריים, עצי החורשה, תוואי דרך חקלאית היסטורית, תוואי השבילים שנשללו עם נטיעת החורשה וכניסה למבני הציבור לשימור - בית ברודצקי ומבנה הקיוסק. במרחב השדרה קיימים פרטים ייחודיים מקוריים ובהם קירות תמך וערוגות מאבני שפה מבטון ומכורכר.

1. צמחיה: עצי חורשה בוגרים, שיחים ועשבונים חד שנתיים.
2. פני קרקע וטופוגרפיה טבעיים.
3. דרך עפר היסטורית ומערך שבילים מקשר רחובות, מבני ציבור מסחר שירותים ומגורים.
4. רחבת כניסה לבית ברודצקי.
5. קיוסק שכונתי עם שרידי מסלעת כורכר.
6. פרטי פיתוח ייחודיים מבטון וכורכר לשנות ה-50 בתל אביב.
7. מעבר מרחוב חיים לבנון.

ערוגה, מאבן שפה מבטון, בכניסה לבית הספר מכיוון השדרה, ייחודי לשנות ה-50, 2022

דרך העפר ההיסטורית, התוותה את תוואי השדרה ונותרה במצבה המקורי עד היום, 2022

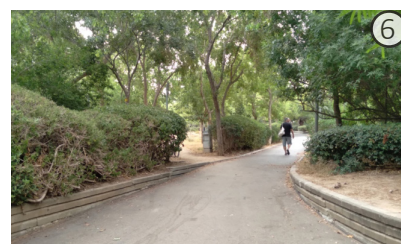
ספריה קהילתית ומרחב שהיה ברחבה מול בית ברודצקי, 2022

קיוסק היסטורי ושרידי מסלעת כורכר בחלק מהכניסה לבית ברודצקי, 2022

קיר אבן כורכר טבעית בגבול השדרה ובית ברודצקי, 2022

כניסה לשדרת אבנר מרחוב ברודצקי דרך קירות תמך היסטוריים מאבני שפה, 2022

נטיעות חורשה צעירות בשדרות אבנר, בין דרך חיים לבנון ורחוב ברודצקי, תצלום אוויר, 1959

תצלום אוויר שדרות אבנר, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

לב פארק הירקון מייצג פארק מטרופוליני, פסטורלי, ישראלי, המבוסס על מרחבי דשא נרחבים לשימושים מגוונים לקהל רחב בשילוב חורשות, מקווי מים ומוקדי פעילות ייחודיים. דורות של אדריכלי נוף תכננו את הפארק לאורך עשרות שנים ובהם אברהם קרוון, משרד תכנון נוף, (יוסף סגל בשיתוף אדריכל אבא אלחנני) ומשרד גדעון שריג. לב הפארק תוכנן כמרכז פעילות נופש ופנאי עם פרוגרמה עשירה שכללה שייט, שחיה, דיג, משחק, מחנאות, מופעים ואירועים. בפועל פותחו חלק מהשימושים ובהם האגם, הגן הטרופי אמפי וואהל, רחבת בית הקפה, סכר 7 טחנות ושלד השבילים.

נקודות על ציר הזמן

- 1925 **תכנית גדם:** יעוד נחל הירקון עד לשפך לרצועה ירוקה.
- 1950 החלטת הועדה הממשלתית להקמת פארקים ציבוריים על הקמת פארק עם שטח לירידים ותערוכות ב-1750 דונם סמוך הירקון.
- 1951-1953 יעוד פארק הירקון בתכנית שרון ובתכנית מתאר ל"העירונית לפארק ארצי ועירוני לשימור טבע, נופש ותערוכות.
- 1952-1968 נטיעת חורשות ועצים בלב הפארק -ה"בוסתן הלאומי" על ידי מחלקת הגנים בתכנון אברהם קרוון.
- 1964 תחרות תכנון פארק ובחירת תכנית יוסף סגל, "תכנון נוף" ואריה אלחנני.
- 1968-1978 פיתוח הפארק, עיצוב הטופוגרפיה, בניית האגם, הסדרת הנחל ושכר 7 טחנות, הגן הטרופי, האמפי, בית הקפה, אזור המשחק שבילים רחבות נטיעות.
- 1980 בניית פארק הרפתקאות בתכנון גדעון שריג.
- 1988 בניית גן הסלעים ושדרוג הגן הטרופי בתכנון גדעון שריג.
- 2010 שיקום אתר 7 טחנות והסכר בתכנון "תכנון נוף".

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מרבית שטח הפארק נותר כמרחב מגוון או כחורשות. המרכיבים ההיסטוריים בגן נשמרו חלקית וכוללים בעיקר את השלד הטופוגרפי, שבילי מצע עם אבני שפה מבטון, חורשות אורנים, דקלים ופיקוסים, האגם, הגן הטרופי ואמפי וואהל. עם השנים שולבו בפארק אטרקציות שונות ופעילויות מסחריות.

1. כניסה ראשית.
2. אגם ותעלת שייט לנחל.
3. בית קפה ורחבה.
4. גשר, סכר ומפל 7 טחנות.
5. הגן הטרופי.
6. גן הסלעים.
7. אמפי וואהל.
8. אמפי דשא למופעים.
9. אזור משחק.
10. שטח מחנאות.

תכנית כללית של הפארק, 1970, א. אלחנני ונ. כנען אדריכלים, י. סגל אדריכל גנים ארכיון עיריית תל אביב-יפו. אפיק הזרימה המסומן במרכז התכנית לא בוצע ובמקומו עוצבו מרחבי פארק במדשאות וגנים ייחודיים

חורשת דקלים קנאריים משנות ה-50, 2022

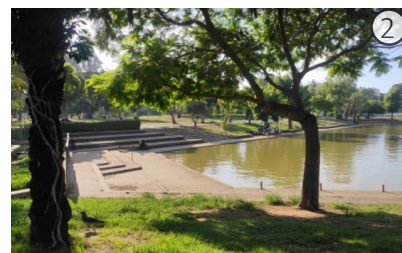
לב פארק הירקון, צילום דובי טל, אלבטרוס, Ynet

גלוייה פארק הירקון, 1983

הכניסה ראשית פארק הירקון, שנות ה-70, צילום בוריס כרמי, אוסף מיתר

האגם בפארק הירקון, 2022

שבילים ראשונים בפארק, תחילת שנות ה-70, צילום יוסף סגל

האגם בפארק הירקון מייצג את תפיסת העיצוב של גופי מים בישראל עד תחילת שנות ה-2000. האגם המלאכותי, הגדול מסוגו בישראל, עוצב בשפה ברוטאליסטית של גדות בטון, ומדשאות בהיקפו. במקור תכנית האגם כללה מגוון פעילויות לשיט, דיג ושחיה והוא תוכנן כחלק ממערך ניקוז נחל הירקון. בפועל בוצעו האגם, תעלה מקשרת לנחל הירקון הסכר והגשר לכיוון 7 טחנות. במהלך השנים בוטלה התעלה המקשרת לנחל והשטחים שבין האגם לנחל סופחו כטבע עירוני ובית גידול לצמחיה ובעלי חיים מקומיים.

אזור האגם בפארק הירקון, 2023, GIS עיריית תל אביב-יפו

נקודות על ציר הזמן

- 1925 תכנית גדס יעוד נחל הירקון עד לשפך לרצועה ירוקה.
- 1952-1968 נטיעת חורשות ועצים בלב הפארק -ה"בוסתן הלאומי" על ידי מחלקת הגנים בתכנון אברהם קרוון.
- 1964 תחרות תכנון פארק ובחירת תכנית יוסף סגל ואריה אלחנני.
- 1969 תכנון ופיתוח האגם.
- 2015 מילוי התעלה בין האגם לנחל ושיקום הקרקע במינים מקומיים.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מבנה האגם, האי וטופוגרפיית הגבעות שעוצבו סביבו נותרו במתכונתם המקורית. סביב האגם קיימים פרטי פיתוח יוצאי דופן כגון רחבות ומדרגות בטון ואבן משתלבת בסגנון ברוטאליסטי שנשמרו אך זקוקים בחלקם לשיקום.

1. אגם מלאכותי לשיט.
2. במקור בית קפה, כיום מזח.
3. אי לציפורים וצמחיית בית גידול לח.
4. רחבה, הצללה ומזנון.
5. תעלת ניקוז ובריכת שחיה שלא בוצעו. כיום אמפי וואהל.
6. במקור אזור דיג ובידור, כיום גדה עם חורשות וטבע עירוני.
7. סכר וגשר 7 טחנות.

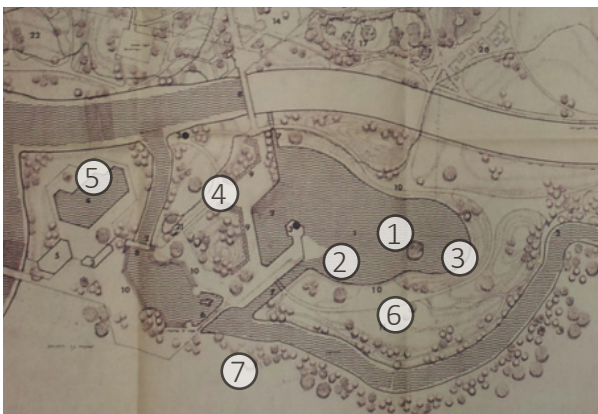
מילוי האגם תחילת שנות ה-70 באדיבות משפחת סגל

מזח משולב בנטיעות עצים, במקור תוכנן למסעדה, 2022

שפת האגם כמוקד משיכה לציפורי מים, פרט בטון סרוק מקורי, 2022

אזור האגם, תכנית שלד הגן, 1973, יוסף סגל, אוסף תכנון נוף, ארכיון עזריאלי לאדריכלות, מוזיאון תל אביב לאומנות

תכנית רעיונית עם פרוגרמה עשירה לאזור האגם, יוסף סגל, תכנון נוף תחילת שנות ה-70. אוסף תכנון נוף, ארכיון עזריאלי לאדריכלות, מוזיאון תל אביב לאומנות

מדרגות בין השביל לאגם בסגנון ברוטליסטי מבטון ואבן משתלבת, 2022

הגן הטרופי מהווה דוגמה לגן נושאי, ראשון מסוגו שהוקם בפארק הירקון. הגן תוכנן כמערכת נופית רב שכבתית של צמחיה טרופית על בסיס חורשת דקלים קנאריים שניטעו בשנות ה-50 על ידי מחלקת הגינון (אברהם קרוון). תכנון הגן על ידי משרד תכנון נופ (יוסף סגל) בשנת-1972 3 כלל בריכות תחומות באבני כורכר, מפלוגי מים, שתילה של מגוון מיני צמחים ועיצוב פרגולות חממה ייחודית. בשנת 1988 חודש הגן בתכנון משרד גדעון שריג.

נקודות על ציר הזמן

- 1925 תכנית גדס יעוד נחל הירקון עד לשפך לרצועה ירוקה.
- 1952-1968 נטיעת חורשות ועצים בלב הפארק ה-"בוסתן הלאומי" על ידי מחלקת הגנים בתכנון אברהם קרוון.
- 1964 תחרות תכנון פארק ובחירת תכנית יוסף סגל ואריה אלחנני.
- 1973 תכנון ופיתוח הגן הטרופי בשטח חורשת עצי דקל על ידי אדריכל הנוף יוסף סגל, משרד תכנון נופ.
- 1988 שינוי מיקום הכניסה, חידוש שבילי הגן ובניית שביל צפ מעץ בגן בתכנון משרד גדעון שריג.
- 2000-2005 פירוק הפרגולה והגשר הצפ.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מרכיבי הגן המקורי שנשמרו הם תוואי השבילים והרחבות, ברכות מים וסלעי כורכר, תעלה לזרימת מים וצמחיה טרופית. שינויים בולטים במבנה הגן המקורי כוללים את פירוק הפרגולה הייחודית, בניית חממת סחלבים שכיום אינה פעילה ושינוי מיקום הכניסה הראשית בשל הקמת מתחם אירועים בסמוך לגן.

1. כניסה מקורית לגן.
2. כניסה עכשווית.
3. בריכה פיסולית ורחבת אבני כורכר.
4. בריכה מרכזית.
5. תעלה לזרימת מים.
6. שבילי מצע בתיחום אבן כורכר מקורית.

תכנית שלד הגן, 1973, יוסף סגל, אוסף תכנון נופ, ארכיון עזריאלי לאדריכלות מוזיאון תל אביב לאומנות

שביל בין צמחיית הגן, 2022

גשר אבני כורכר לצד בריכה לצמחי בית גידול לח, בתכנון יוסף סגל, 2022

חתך ומבט לבריכת סלעי הכורכר, 1973, יוסף סגל, אוסף תכנון נופ, ארכיון עזריאלי לאדריכלות מוזיאון תל אביב לאומנות

הגן הטרופי בפארק הירקון, 2022

פרגולה - קירוי חממה בתכנון יוסף סגל, צילום עינת שריג, 1989, מתוך חוברת גני יהושע, משרד גדעון שריג

השביל הצפ בתכנון משרד גדעון שריג, צילום אתר גני יהושע

גן היקפי למבנה בית יד לבנים שתוכנן על ידי האדריכלים י. לוטן וצ. א. תורן. הגן מבודד את הבניין מהכביש ומהווה תווך מפריד שאינו נגיש לקהל. באי הבית מוזמנים לפסוע בשבילי הגרנוליט הרחבים המובילים אל המבנה, אך לא לחדור אל הגן. הגן הוא פיסת "טבע" ששתל אברהם קרוון על רכס הכורכר המקומי והצמחיה בו מבוססת על מינים המייצגים את מיני העצים, השיחים והפרחים העיקריים המופיעים בנוף המקומי. כיום הגן מהווה אתר טבע עירוני ומרחב פעיל לקהילה המקומית.

נקודות על ציר הזמן

- 1930 המרחב משמש כשטח חקלאי.
- 1949 במרחב מוקם מחנה צבאי. בתכניות העיריה מופיע יעוד השטח לגן.
- 1959 פירוק המחנה.
- 1960 תחרות להקמת בית יד לבנים.
- 1965 חנוכת המבנה והגן.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

סגנון הגן ומבנהו, המסלע, הצמחייה ואלמנטי הפיתוח הייחודיים נשמרו ומשקפים ובמידה רבה את התכנון המקורי.

1. מבנה.
2. רחבה מרכזית.
3. חורשות.
4. גן כלבים.
5. שביל אופניים.
6. מרחב טבע עירוני.
7. אתר ארכיאולוגי.
8. חצר פנימית.

כניסה ראשית, מזרחית, מרחב פנקס

כניסה מערבית, מרחב פנקס, ארכיון לוטן

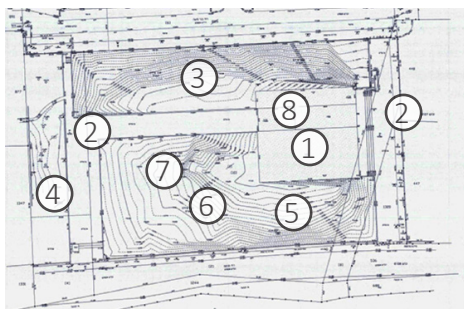
שביל אופניים בשטח טבע עירוני

מחשוף כורכר, חצבים וברוש

מחשוף כורכר על גבי חגורת בטון

תכנית מצב טופוגרפי קיים היום, תיק בנין, בית יד לבנים

תצלום אוויר בית יד לבנים, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

גן עירוני היושב על רכס כורכר וצופה אל הים. הגן מבטא המשכיות תכנונית מתכנית גדס בה הוגדר כשטח לשימור נוף רכס הכורכר החופי, עד היום. עיצוב הגן מיזג בין סגנונות פורמאלי לאורך מבנה מלון, והגן הפסטורלי - האנגלי עם התנאים המקומיים של סמיכות לקו החוף. הגן מהווה עדות לסגנונו הייחודי של אברהם קרוון כאדריכל נוף בעל מעוף וכשרון. שולי הגן ניטעו בחורשות ובמרכזו מדשאה. בגן במת מוסיקה, אזורי משחק, ברכת נוי, חללים אינטימיים וטיילת המשקיפה אל החוף. הגן משמש כאתר טבע עירוני ובו צמחיה ובעלי חיים מקומיים, חורשות אשלים, מקבצי דקלים, צמחיה עמידה לרסס ומדשאות.

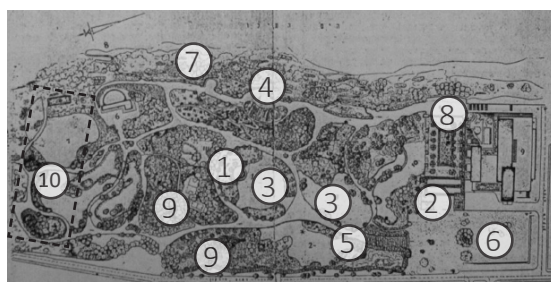
נקודות על ציר הזמן

- 1925 תכנית גדס מיעדת את המרחב לשמורת טבע.
- 1930-1939 הקמת מחנה יונה על ידי הבריטים.
- 1946 פרוגרמה לתחרות לתכנון הגן (התחרות כנראה ולא יצאה לפועל).
- 1950 פרוק המחנה יונה והתחלת הנטיעות.
- 1953 חנוכת הגן בתכנון אברהם קרוון.
- 1956 הקמת האנדרטה של בנימין תמוז ואבא אלחנני לזכר הטייסים אהרן-דוד שפרינצק ומתי סוקניק.
- 1965 חנוכת מלון הילטון שביתרה את השטח לשניים.
- 2009 שיקום הגן בתכנון צבי דקל ומשרד תכנון נוף.

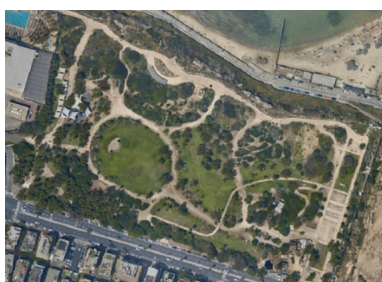
היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

בגן נשמר איזון עדין בין שימור התשתית הגיאולוגית והצמחייה החופית ובין הצרכים הדינמיים של המשתמשים בו. מרכיבי הגן המקוריים נשמרו גם לאחר חידוש הגן ובהם מדרגות, שבילים וסלעי כורכר, במה, בריכת נוי, חללי מנוחה וצמחיה.

1. במת התזמורת הוקמה ב-1952 ושוקמה ב-1992. 6. רחבת כניסה מרכזית.
2. בריכת נוי מעוטרת פסיפס בתכנון ובביצוע של שמעון צבר (1952), שוקמה על ידי טלי שרמן.
3. מדשאה מרכזית.
4. אנדרטה לטייסים.
5. מדרגות כורכר.
7. טיילת המצוק.
8. שדרת דקלים.
9. חורשה.
10. מקום למלון הילטון.

תכנית הגן, ברושור שהוציאה עיריית תל אביב לקראת הפתיחה, 1952, ארכיון עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר גן העצמאות, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

במת התזמורת, צילום מתוך סרט חנוכת הגן 8 נובמבר 1952. https://jfc.org.il/news_/journal/27645-2/93952-2

בריכת הנוי עטורת הפסיפסים ושדרת הדקלים שלא שרדה בראש גרם המדרגות גלוית צבע "תל אביב, גן העצמאות" 1965-1969, צילום: גלויות פלפוט, הרצליה, מתוך ישראל הנגלית לעין

מדשאה מרכזית, מבט לעבר דרום מאזור הבמה, צילום בנו רותנברג, מתוך אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצק, הספרייה הלאומית

רחבת הכניסה המרכזית, מבט לעבר דרום מאזור הבמה, צילום בנו רותנברג, מתוך אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצק, הספרייה הלאומית

טיילת המצוק, מבט לעבר דרום מאזור הבמה, צילום בנו רותנברג, מתוך אוסף מיתר, האוסף הלאומי לתצלומים על שם משפחת פריצק, הספרייה הלאומית

רחבת מוזיאון תל אביב הינה כיכר עירונית מרוצפת, תחומה בשלושה מבני ציבור: מוזיאון תל אביב לאומנות, בית המשפט והספרייה העירונית בית אריאלה. רחבת המוזיאון תוכננה כמרחב למעבר, התכנסות ושהיה כחלק מהבינוי ורצף השטחים הפתוחים שסביבה. (כיכר בית האופרה, גן דובנוב, בואכה כיכר רבין). הסגנון הברוטאליסטי של מבנה המוזיאון מתבטא בפרטי הפיתוח ובחומריות הכיכר, בקירות הישיבה, המדרגות, הערוגות והבמות לפסלים הבנויות מבטון חשוף ומגרנוליט. ברחבה שולבו עצים פיסולים כמו צאלון, זית ותמר בקבוצות והם יוצרים איי צל בכיכר החשופה. לאורך השנים הכיכר מאפשרת התכנסות המונית למחאות ולאירועים עירוניים.

נקודות על ציר הזמן

- 1940 מרחב חקלאי.
- 1950-1959 הקמת מחנה צבאי ונטיעת חורשת אקליפטוסים.
- 1964 תחרות לתכנון המוזיאון.
- 1965 חנוכת בית המשפט בתכנון יעקב וזאב רכטר.
- 1971 חנוכת מוזיאון תל אביב בתכנון יצחק ישר ודן איתן והרחבה בתכנון ליפא יהלום ודן צור.
- 1977 חנוכת ספרית בית אריאלה בתכנון משה לופנפלד וגיורא גמרמן.
- 1999 חנוכת גן הפסלים לפי תכנית של יהלום צור משנות ה-70.
- 2011 חנוכת האגף החדש של המוזיאון בתכנון פרסטון סקוט כהן.
- 2015 חידוש בית אריאלה ע"י משרד האדריכלים מייזליץ כסיף.
- 2022 פתיחת בית הקפה בבית אריאלה.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מבנה הרחבה והאלמנטים המעוצבים בה כמעט ולא השתנו מאז הקמתה. עם זאת התכנסות המונית למחאות, הפגנות ואירועים, שוחקים וגורמים לבליה והרס בעיקר של הערוגות והריצוף ונדרש לשקמם.

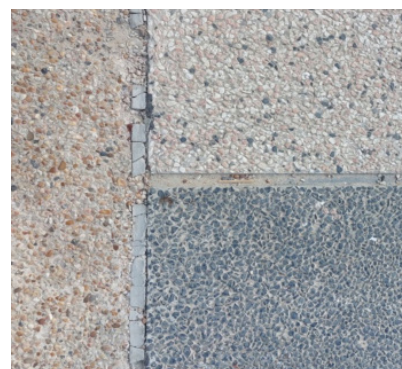
1. רחבת גרנוליט מרוצפת.
2. במות לפסלים.
3. עצים בוגרים.
4. ערוגות בטון מוגבהות.
5. חורשת אקליפטוסים (גן הפסלים).

תצלום היסטורי של הרחבה, 1977, מבט ממזרח, ynet

רחבת המוזיאון, 2021, Simplex

גרנוליט במגוון צבעים ברחבה, 2021

חזית המוזיאון והרחבה, ערוגת הבטון והמדרגות לחניון, מתוך חוברת התערוכה הבניין: 50 שנה, ארכיון עזריאלי לאדריכלות, מוזיאון תל אביב לאומנות

גן הכובשים תוכנן כגן פסטורלי, מינימליסטי על חורבות שכונת מנשיה בהמשך לחורשת הגיבורים שניטעה מדרום בשנות ה-40. הגן מייצג את תפיסות התכנון של אברהם קרוון. עיצוב הגן כלל הצבת אנדרטה לזכר כובשי יפו והסביבה, מדשאה בטופוגרפיה רכה, פרגולה מאבני כורכר ומדרגות מסותתות, הקושרת את הגן לחורשת הגיבורים, שבילי כורכר מהודק, פינות מנוחה ונטיעת עצים ושיחים מתאימים לקרבה לחוף. הידרדרות הגן לאורך השנים הביאה לחידושו בתהליך של שיתוף ציבור ולהוספת שימושי משחק, שבילים ואזורי טבע עירוני. כיום, הגן מהווה מרחב מעבר ושהיה לאוכלוסיית דרום תל אביב.

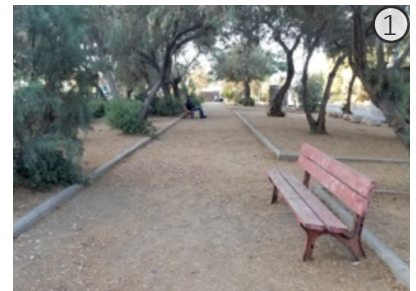
נקודות על ציר הזמן

- 1949-1940 הקמת גן בשטח פתוח בשכונת מנשיה (לעתיד חורשת הגיבורים).
- 1949-1948 הריסת מרבית בתי השכונה.
- 1949 נטיעת שדרת אשלים בשדרת הגיבורים.
- 1957 פתיחת גן הכובשים בתכנון אברהם קרוון וטקס חנוכת האנדרטה לזכר מגני יפו ותל אביב במלחמת העצמאות, מעשי ידי האמן מיכאל קארה.
- 2002 חידוש הגן על ידי מחלקת שפ"ע תל אביב יפו בתכנון משרד מוריה סקלי.
- 2022-2021 תכנון התחדשות הגן 1:1 אדריכלות נוף ועיצוב אורבאני. תכנון שטח התארגנות לתחנת רכבת קלה ברחוב הכרמל.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

בגן נשמרו האנדרטה והמדשאה סביבה הכוללת עיצוב הטופוגרפיה, תיחום באבן שפה מגיר, עצים רבים, עמודי הפרגולה ומדרגות אבן הכורכר בחורשת הגיבורים, ספסלים מקוריים ומבנה מחסן היסטורי.

1. חורשת הגיבורים: עצי האשל, ערוגות שיחים, ספסלים משנות ה-50.
2. הציר הוויזואלי והפיזי מקשר בין השדרה לגן (במקום בו עומדת תחנת האוטובוס).
3. פרגולה: עמודי הכורכר. מדרגות כורכר הצופות ומקשרות את השדרה לגן ולרחבת האנדרטה.
4. הספסלים המקוריים שכנראה הועברו משדרת הגיבורים לגן הכובשים.
5. המדשאה המרכזית סביב האנדרטה.
6. מתחם האנדרטה, רחבת הכורכר, עצי תמר ומסלעת אבני חוף.
7. מבנה בגן (כנראה מחסן).

קטלוג ספסלים, ארכיון דני קרוון.
ספסל בשדרה, אוסף וילי פולנדר, ארכיון עיריית תל אביב-יפו

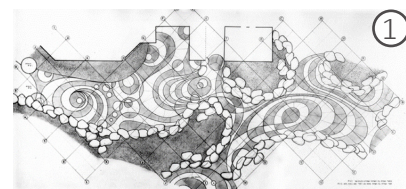

תצלום אוויר גן הכובשים, 1959, עיריית תל אביב-יפו

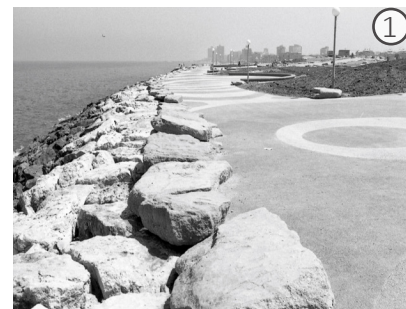

תצלום אוויר גן הכובשים וחורשת הגיבורים, GIS, 2021, עיריית תל אביב-יפו

גן צ'ארלס קלור הוא פארק חוף עירוני בדרום תל אביב. תכנון הגן, מיזג את עקרונות עיצוב הגן הפסטורלי-האנגלי עם פארק חופי מקומי ומרכז בילוי עירוני. הגן מהווה דוגמה לסגנון המאפיין את גני ישראל ותל אביב בשלושת העשורים הראשונים להקמת המדינה ובפרט את עבודתו הייחודית של אדריכל הנוף הלל עומר. על אף השינויים לאורך השנים, סגנון הגן, מבנהו, הצמחייה ואלמנטי הפיתוח משקפים את התכנון המקורי, ההיסטורי, ומשרתים בהווה את צרכי העיר והסביבה.

הלל עומר, תכנית ריצוף גן צ'רלס קלור, 1973, אמנון שביט, "שירה ונוף - מה נשאר?"

צילום יוסף ליאור, ארכיון עיריית תל-אביב

נקודות על ציר הזמן

- 1947 שכונת מנשיה.
- 1948 התחלת הריסת שכונת מנשיה.
- 1962 תחרות בינלאומית לתכנון המרחב.
- 1971 תרומה להקמת הגן מאת צ'רלס קלור.
- 1974 חנוכת הגן בתכנון הלל עומר.
- 1980 חנוכת הדולפינריום בקצה הצפוני של הגן.
- 1980-1989 חידוש חלקים מהגן על ידי משרד תכנון נוף.
- 1983 חנוכת בית גידי- מוזיאון האצ"ל במרכז הגן.
- 2018 הריסת מבנה הדולפינריום.
- 2019 השלמת חידוש הגן על ידי משרד ברידא מעוז.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

במשך השנים נשמרו במרחב הגן טיילת הגרנוליט, מסלעת הים, המדשאות והצמחייה, אך חלקים מהפארק שוטחו לטובת אזורי משחק, המדשאות התרחבו והצמחייה צומצמה.

1. טיילת חופית מגרנוליט.
2. מרחבי דשא ונטיעות.
3. חלון לים.
4. מסלעות כורכר.

תצלום אוויר, 1986, ארכיון עיריית תל-אביב

תצלום אוויר פארק צ'רלס קלור, Simplex, 2020

פארק אדית וולפסון הינו דוגמה יוצאת דופן לפארק רובעי המשרת את תושבי מזרח תל אביב, רמת גן וגבעתיים. עיצוב הפארק משלב את סגנון הגן הפסטורלי עם מרכיבי פיתוח ייחודיים בבטון חשוף בסגנון הברוטאליסטי שהיה מקובל בתקופה זו בתכנון מבני ציבור בעולם ובישראל. הפארק משקף את העשייה של משרד "תכנון נוף" בשנות ה-70 ואת שיתוף הפעולה של דקל עם הפסל דני קרוון. תכנון הפארק התבסס על גבעת כורכר, ממנה קיימת תצפית נדירה לרחבי גוש דן ושולבו בו גבעות טופוגרפיה מעוצבות, שבילים עם אזורי ישיבה, רחבות כניסה, אגם מגרשי ספורט, אזורי משחק, מבני שירותים והפסל הסביבתי - "עיר לבנה" של קרוון.

נקודות על ציר הזמן

- 1949-1940 מרחב חקלאי ובו מספר שקמים.
- 1951 הפארק מופיע כשטח פתוח בתכנית K לרובע המזרח.
- 1970 סכמת בועות ראשונית לתכנון הפארק - משרד תכנון נוף.
- 1976 חנוכת הפארק.
- 1978 תכנון הכיכר הלבנה - דני קרוון.
- 1988 חנוכת הכיכר הלבנה.
- 1981 הוספת חניות.
- 2010 הפיכת האגם לבריכה אקולוגית.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

הפארק משמר ברובו את מבנהו המקורי, סגנונו ומרכיבי הפיתוח הייחודיים.

1. מערכת שבילים ורחבות.
2. פרטי פיתוח מבטון חשוף בסגנון ברוטליסטי.
3. שקמים ועצים בוגרים אחרים.
4. מרחב פתוח לפעילויות מגוונות.
5. מגרשי ספורט מעוצבים בסגנון הברוטליסטי.
6. בריכה אקולוגית.

התכנית הכללית של פארק וולפסון, משרד תכנון נוף

תצלום אוויר פארק וולפסון, 2020, Simplex

לב שכונת יד אליהו מתאפיין ברצף מרחבי נופי, עירוני, היסטורי, משנות ה-50-70. שכונת יד אליהו תוכננה בסוף שנות ה-40 (יעקב בן סירה), לפי תפיסת תכנון השיכון הציבורי המודרני בו המרחב הפתוח, הופרד מתנועת כלי הרכב ושימש כמרחב ירוק חברתי קהילתי. רקמת השכונה "מרושתת", בשדרות, גנים ציבוריים, חורשות, כיכרות, מעברים וחצרות משותפות. מרחבים אלו תואמים את גישות הקיימות והעירוניות המתחדשת ומעודדים אינטראקציה חברתית וקהילתית. פיתוח גני השכונה החל בשנות ה-50 ונמשך עד תחילת שנות ה-200 והוא מתאפיין במגוון סגנונות: מודרני-מינימליסטי, פוסט מודרני ועכשווי בר קיימא.

נקודות על ציר הזמן

- 1940 מרחב השכונה שימש לחקלאות הכפר סלמה. בשנות ה-40 שלטון המנדט הבריטי הפקיע את אדמות השכונה ממשפחת זבלאווי לטובת שיכונים מודרניים כפתרון למשכנות העוני במזרח העיר.
- 1946 הקמת השיכון הראשון בשכונה לפליטי מגפת הדבר.
- 1947 הקמת המרחב הנופי הפתוח הראשון בשכונה בשדרות החי"ל.
- 1947-1970 הקמת שיכונים על פי תכנית מתאר K לשכונת יד אליהו כולל פיתוח המרחב הציבורי על ידי מחלקת גנים תל אביב, אברהם קרוון.
- 1975-2005 פיתוח הדרגתי של גנים ציבוריים בשכונה במימון קרן תל אביב לפיתוח.
- 2010 תכנון וקידום תהליכי התחדשות עירונית במרחבי השכונה.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

רקמת לב שכונת יד אליהו משקפת את התכנון המקורי הכולל מעברים ושבילים במערכת רציפה להלכי רגל, קשר אדריכלי חללי ועיצובי בין המבנים למרחב הפתוח, טופוגרפיה ומורפולוגיה היסטוריים, צמחיה היסטורית מגוונת - בגנים, בשדרות, בחורשות ובשטחי טבע עירוני.

1. ציר שטחים פתוחים ציבוריים היסטורי.
2. שרידי ברושים מן התקופה החקלאית טרם הקמת השכונה.
3. כיכרות משולבות למסחר שכונתי ומבני ציבור.
4. חצרות משותפות עם מעברי הולכי רגל ציבוריים.
5. רשת מעברים להולכי רגל.
6. כיכר בת ציון.
7. גן ההרפתקאות.
8. שדרות יד לבנים.
9. חורשת אורנים קנאריים - לה גרדיה.
10. שדרות החי"ל.
11. חורשת יגור.
12. גן גונדה.

תצ"א, 1949 תצ"א, 1967 תצ"א, 2021

תכנית כללית - גן ברודצקי 1967, יהלום צור, ארכיון "שפע", תל אביב-עיריית יפו

יד אליהו 1945, שיכון טורי מרקמי חד קומתי וברקע שיכונים בני 4-3 קומות, אתר מאבק הדיור הציבורי

עזי פיקוס היסטוריים בגן ההרפתקאות, 2022

שדרות יד לבנים, 2022

אורנים קנאריים בחורשת לה גרדיה, 2022

נטיעות בוסתן ועשבייה חד שנתית אתר טבע עירוני בחורשת יגור, 2022

גן גונדה, צילום יוסף ליאור 2003

כיכר בת ציון מהווה כניסה לשכונה מכיוון רחוב יצחק שדה וממנה מתחיל רצף של שטחים פותחים היסטוריים לאורך ציר תנועת הולכי רגל ואופניים ממערב למזרח. הכיכר תוכננה ככניסה לשכונה ובה מפגש בין רכבים, הולכי רגל ואופניים, מבני ציבור, מסחר ומגורים. גם כיום לכיכר ולסביבתה תפקיד משמעותי בעירוניות ובקהילתיות של צפון יד אליהו.

נקודות על ציר הזמן

- 1940 מרחב הכיכר שימש לחקלאות.
- 1951 שטח הכיכר יועדה כשטח ציבורי פתוח בתכנית מתאר לרובע מזרח תל אביב ותכנית שכונות יד אליהו.
- 1965-1960 שטח הכיכר ניטע בעצי פיקוס.
- 2000 גינון הכיכר במדשאה, עצי זית ופיתוח רחבת התכנסות מול בית הכנסת הסמוך לה.
- 2015 חידוש שביל האופנים כחלק משביל עירוני הקושר את השכונה לשדרות ההשכלה בצפון ולשכונת התקווה בדרום.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

צורת הכיכר המלבנית ועצי הפיקוס הבוגרים הם חלק מהעיצוב המקורי של הכיכר. עצי הברוש מדרום לכיכר הם שריד ייחודי ברקמת העיר לשדרות הברושים והפרדסים שהיו במקום לפני הקמת השכונה.

1. עצי ברוש היסטוריים שריד לחקלאות פרדסים טרם קום המדינה.
2. שבילי הולכי רגל ואופנים בהיקף הכיכר.
3. עיצוב הכיכר במלבן מינימליסטי מגונן במרכזו ובשוליו מיסעות ושבילים.
4. עצי פיקוס השדרה וזית משנות ה-60-70.

תצלום אוויר, 1949, שורת עצי הברוש עם סימון מיקום הכיכר, עריית תל אביב יפו

עצי ברוש היסטוריים בגבול בית הכנסת, שדרות קלמר וכיכר בת ציון, 2022

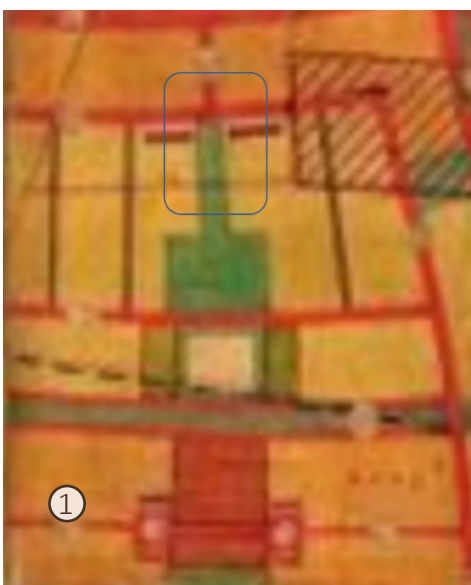
שבילי הולכי רגל ואופנים בהיקף הכיכר, מפות גוגל, 2021

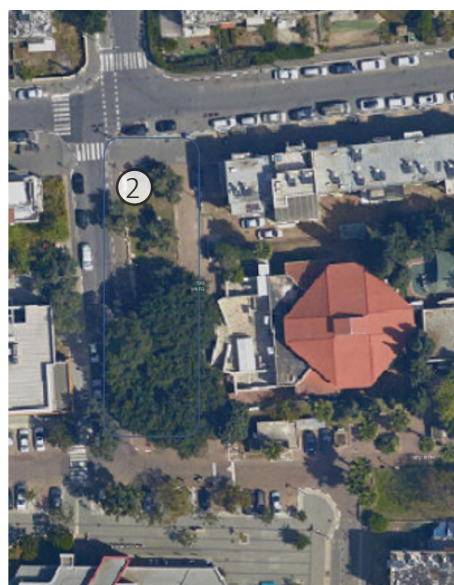
כיכר ביום טקס חנוכת גן כיכר בת ציון, 2003, צילום יוסף ליאור, הקרן לפיתוח תל אביב

כיכר בת ציון, 2022

תכנית K לרובע מזרח, 1951

תצלום אוויר כיכר בת ציון, GIS עריית תל אביב-יפו

גן ההרפתקאות מהווה חוליה בציר השטחים הפתוחים של שכונת יד אליהו. הגן נבנה מבולי עץ כחלק מסדרת גני משחק-גני הרפתקאות ייחודיים שביטאו תפיסת משחק וחוויה אטרקטיבית ואינטנסיבית לילדים בעיר. עם השנים הוחלפו מתקני המשחק בגן, וכיום הגן משמש כגן שכונתי מקומי, אך שומר בשמו את זיכרון מתקני ההרפתקאות שהיו בו.

נקודות על ציר הזמן

- 1940 מרחב הגן שימש לחקלאות. בשנות ה-40 שלטון המנדט הבריטי העביר את שטחי יד אליהו מרשות משפחת זבלאווי לעיר תל אביב לבניית שיכונים מודרניים כפתרון למשכנות העוני במזרח העיר.
- 1951-1957 תכנון שטח הגן כשטח ציבורי פתוח בתכנית מתאר לרובע מזרח תל אביב ותכנית שכונות יד אליהו.
- 1972 שטח הגן פותח כגן ההרפתקאות שכונתי.
- 1980-1985 פירוק מתקני הגן והחלפתם.
- 2010-2020 סלילת שביל אופנים עירוני דרך הגן.

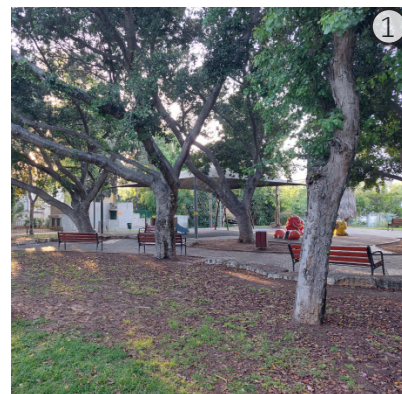
היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

בשמו, הגן משמר באופן לא מוחשי, את הטיפולוגיה של גני ההרפתקאות שהוקמו ברחבי תל אביב בשנות ה-70. בגן נשמרו פני הקרקע ההיסטוריים, שביל הולכי הרגל ואופניים היסטוריים וכן עצי פיקוס, פיטולקה וסוקולנטים.

1. עצי פיקוס ופני קרקע היסטוריים.
2. מקבצי עצים וסוקולנטים משנות ה-70.
3. אזור מתקני המשחק, במקור, מתקני הרפתקאות מבולי עץ שהעניקו לגן את שמו.
4. שביל אופנים והולכי רגל המשכי בין הגן, מבני הציבור והמגורים וציר השטחים הפתחים קירות אבן מכורכר.
5. מקלט ציבורי משנות ה-60.

חנוכת גן ההרפתקאות יד אליהו, 1972, אוסף יוסף ליאור, ארכיון עיריית תל אביב-יפו

עצי פיקוס וותיקים, ומדשאה, 2022

אלמון ושיחים משנות ה-70

חנוכת גן ההרפתקאות יד אליהו, 1972, אוסף יוסף ליאור, ארכיון עיריית תל אביב-יפו

שביל הלכי רגל ואופניים לצד עצי ברוש היסטוריים, 2022

מקטע מתוך מפת הגנים הציבוריים בתל אביב-יפו, 1973, באדיבות ארכיון עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר מתחם גן ההרפתקאות, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

שדרות יד לבנים, סוף שנות ה-90

כניסה מערבית לשדרה מרחוב יגאל אלון

עצי פיקוס חלוד היסטוריים, 2022

שטח השדרה משמש גם את דוכן הפלאפל בפינת רחוב יגאל אלון ושדרת יד לבנים, 2022

מפת קריית יד אליהו תכנית העמדה, 1957

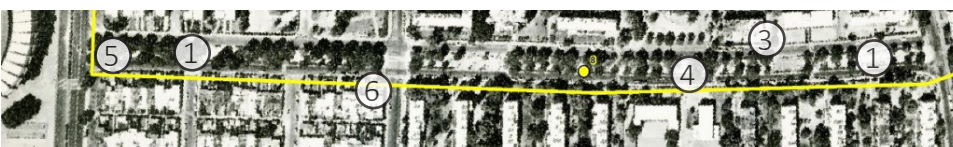
שדרה עירונית במרכז שכונת מגורים, כמעט יחידה במינה מחוץ לגבולות המרכז ההיסטורי של תל אביב. שדרת יד לבנים מייצגת טיפולוגיה נופית ייחודית של העיר תל-אביב וקושרת בין תפיסת התכנון של מרכז העיר לשכונות המזרח. ציר השדרה, החלל ועצי הפיקוס ההיסטוריים הופכים אותה למרחב הליכתי בר קיימא למעבר ושהיה התורם לשמירת אופי השכונה לצד התחדשותה. לאורך השדרה ניטעו עצי הפיקוס, נסללו שבילים להולכי רגל ולאופניים, הוקמו פינות ישיבה ובשנות ה-60 4 מקלטים. בחלקם משמשים כיום כמבני ציבור לקהילה המקומית. השדרה חודשה בשנות ה-80.

נקודות על ציר הזמן

- 1940 מרחב השדרה שימש לחקלאות. בשנות ה-40 שלטון המנדט הבריטי העביר את שטחי יד אליהו מרשות משפחת זבלאווי לעיר תל אביב לבניית שיכונים מודרניים כפתרון למשכנות העוני במזרח העיר.
- 1951-1957 תכנון השדרה על בסיס תואי דרך חקלאית היסטורית בתכנית מתאר לרובע מזרח תל אביב ותכנית שכונות יד אליהו.
- 1966 פיתוח השדרה, ציר הולכי רגל מרכזי מכורכר מהודק, שדרת פיקוסים וספסלי ישיבה.
- 1960-1969 בניית מקלטים ציבוריים במרחב השדרה.
- 1990 פיתוח כיכר תנועה בצומת רחוב גליפולי קטע את רצף השדרה.
- 2005 חידוש השדרה כלל ריצוף הציר המרכזי, הוספת שביל אופניים, ערוגות שיחים ואזורי משחק.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

- מרכיביה ההיסטוריים של השדרה הינם החלל הנוצר מבניה נמוכה למגורים ומבני ציבור, והרצועה הליניארית הפתוחה בין נתיבי התנועה.
1. חתך רחוב השדרה הכולל דופן מבני מגורים וציבור בגובה עד 4 קומות, מדרכות ומרחב פתוח רצוף לינארי להולכי רגל ורוכבי אופניים.
 2. עצי פיקוס חלוד, דתי ושדרות בוגרים.
 3. קשרים לרחובות ומעברים להולכי רגל המצטלבים עם השדרה.
 4. מבני מקלט משמשים כמבני ציבור בשדרה.
 5. מרחב מעורב שימושים בצומת יגאל אלון מול היכל הספורט.
 6. חתך שדרה לשיקום במקום כיכר התנועה.

תצלום אוויר שדרות יד לבנים, 1986, עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר מתחם גן ההרפתקאות, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

גן לה גרדיה מהווה מרכיב מרכזי בציר השטחים הפתוחים של השכונה והוא מייצג את טיפולוגית החורשות שניטעו בשטחים פתוחים בעיר בשנות ה-50-70. לחורשת הגן אופי יערני, ייחודי לרחבי העיר והיא מבוססת כולה על אורן קנרי. במקור שטח החורשה פותח ללא גדרות והכניסה והמעבר התאפשרו בכל שטחו. מיקומו המרכזי בשכונה, הופך אותו למרחב פתוח קהילתי המשלב מבני ציבור, מסחר ומגורים. כיום משולבים בגן מתקני משחק ושבילים אך מרבית שטחו נותר חשוף ומהווה מקום לפעילות משחק לא פורמאלי, בית גידול לצמחיה ובעלי חיים מקומיים ואזור המשהה מי נגר.

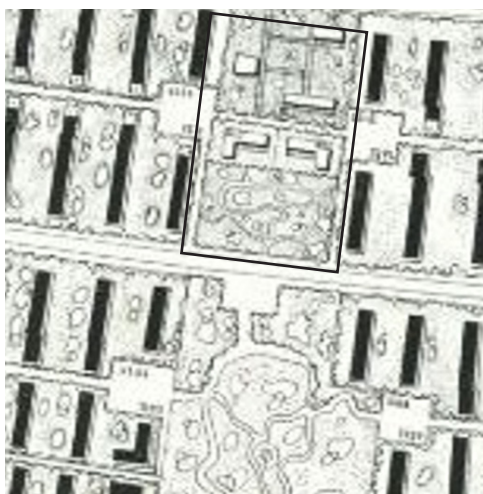
נקודות על ציר הזמן

- 1940 מרחב הגן שימש לחקלאות. בשנות ה-40 שלטון המנדט הבריטי העביר את שטחי יד אליהו מרשות משפחת זבלאווי לעיר תל אביב לבניית שיכונים מודרניים כפתרון למשכנות העוני במזרח העיר.
- 1951-1957 תכנון שטח הגן בתכנית מתאר לרובע מזרח תל אביב ותכנית שכונות יד אליהו.
- 1960 נטיעת חורשת עצי אורן קנארי.
- 1970 פיתוח איזור המרכז המסחרי ברחוב לה גרדיה, צמצם את שטח החורשה והביא לבניית קיר תמך וכניסה מאבני גיר.
- 2010-2020 גידור הגן, פיתוח מדשאה, אזור משחק וגינת כלבים.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

פני הקרקע בחורשה הינם היסטוריים והם מהווים בית גידול לחורשת עצי האורן הקנארי. בכניסה לחורשה פרטי פיתוח היסטוריים בסגנון מינימליסטי ובהם קירות משולבים בטון, חלוקי אבן גיר ומדרגות מסותתות מאבן בעיבוד תלטיש.

1. כניסה לחורשה מכיוון רחוב לה גרדיה, המשכית לציר שטחים פתוחים צפון דרום בשכונה עם מדרגות אבן גיר מסותתות
2. מעבר פנים שכונתי ממערך כניסות ומעבר הולכי הרגל והאופניים השכונתי דרך הגן.
3. שביל אופנים והולכי רגל המשכי בין הגן, מבני הציבור והמגורים וציר השטחים הפתוחים.
4. מקבץ עצי חורשה משנות ה-60.
5. קיר מאבני חלוקי נחל מגיר.
6. מבני ציבור.

שטח הגן והמעבר השכונתי ב"תכנית העמדה" יד אליהו, 1957

תצלום אוויר חורשת לה גרדיה, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

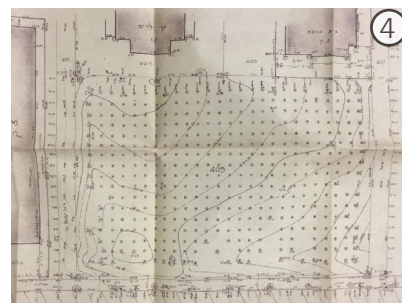
שטח גן לה גרדיה שנות ה-50, אפרת, צ' 2004, הפרויקט הישראלי

כניסה לגן, קיר חלוקי נחל ומדרגות מאבן גיר, 2022

ציר הולכי הרגל והאופנים מצפון לדרום לאור גן לה גרדיה, 2022

מפה טופוגרפית ונטיעות, 1968, ארכיון שפ"ע, עיריית תל אביב-יפו

קיר תמך מאבן חלוקי נחל גיר בין הגן ורחוב לה גרדיה

חורשת יגור מייצגת את הטיפולוגיה של חורשות העיר תל אביב-יפו, שניטעו ברחבי העיר בשנות ה-50-70. החורשה מהווה חלק מציר השטחים הפתוחים של שכונת יד אליהו ודרכה עוברים שבילים שכונתיים הקושרים בין מבני ציבור, מגורים ומסחר. במהלך השנים החורשה טופחה על ידי תלמידי בית הספר השכונתי הסמוך. כיום לאחר שרוב החורשות בשכונה פותחו כגנים, החורשה מהווה אתר טבע עירוני ובית גידול למגוון מיני צומח ובעלי חיים מקומיים, גינה קהילתית ומרחב לפעילות לא פורמאלית.

"אימוץ גינה" על ידי תלמידי בית ספר רוקח ביד אליהו, 1971, אוסף יוסף ליאור, הארכיון העירוני, עיריית תל אביב-יפו

נקודות על ציר הזמן

- 1940 מרחב החורשה שימש לחקלאות. בשנות ה-40 שלטון המנדט הבריטי העביר את שטחי יד אליהו מרשות משפחת זבלאווי לעיר תל אביב לביניית שיכונים מודרניים כפתרון למשכנות העוני במזרח העיר.
- 1951-1957 תכנון שטח החורשה כשטח ציבורי פתוח בתכנית מתאר לרובע מזרח תל אביב ותכנית שכונות יד אליהו.
- 1950-1959 נטיעת חורשה שהתבססה על תוואי השטח והקרקע ההיסטוריים.
- 2010-2020 סלילת שביל אופנים ושביל הולכי רגל דרך החורשה, הקמת גינה קהילתית ובוסתן בשטח המוגדר כטבע עירוני.

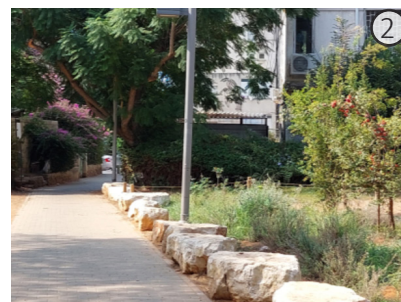
היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

בחורשה עצים בוגרים שניטעו בשנות ה-50-60 וצמחיית טבע עירוני המתבססת על הקרקע הטבעית ההיסטורית במקום. בשולי החורשה, בגבול חצרות הבתים, קירות מקוריים מאבן כורכר.

1. כניסה לחורשה מכיוון רחוב לה גרדיה, המשכית לציר שטחים פתוחים צפון דרום בשכונה.
2. מעבר פנים שכונתי ממערך כניסות ומעבר הולכי הרגל והאופניים השכונתי דרך הגן.
3. שביל אופנים והולכי רגל המשכי בין הגן, מבני הציבור והמגורים וציר השטחים הפתחים.
4. מקבץ עצי חורשה משנות ה-60.
5. קירות אבן מכורכר.

כניסה לחורשה מרחוב לה גרדיה, 2022

מעבר פנים שכונתי דרך חורשת יגור, 2022

שביל הולכי רגל ורכבי אופנים בחורשה, 2022

תצלום אוויר חורשת יגור, עיריית תל אביב-יפו

קיר תמך מאבן כורכר פראית בין החורשה למבנה מגורים ברחוב לה גרדיה

עצי מכנף נאה בחורשת יגור, 2022

שדרת החי"ל היא השטח הציבורי הראשון שפותח בשכונת יד אליהו כבר בשנת 1947. השדרה יחד עם שדרת יד לבנים, היא דוגמה ייחודית לשדרות שתוכננו בשכונות שמחוץ למרכז העיר ההיסטורי. השדרה מהווה ציר מקשר שכונתי רובעי וחלל עירוני ירוק מוצל המדגיש את שילוב מערך התנועה בין מבני הציבור, המגורים והשטחים הפתוחים. בין עצי הפיקוס הוותיקים שולבו בשנים האחרונות ספסלי מנוחה, שביל הולכי רגל ואופניים, פינות משחק. כיום השדרה מהווה מרחב הליכתי בר קיימא התורם לשמירת אופי השכונה לצד התחדשותה.

נקודות על ציר הזמן

- 1940 מרחב השדרה שימש לחקלאות. בשנות ה-40 שלטון המנדט הבריטי העביר את שטחי יד אליהו מרשות משפחת זבלאווי לעיר תל אביב לבניית שיכונים מודרניים כפתרון למשכנות העוני במזרח העיר.
- 1947 תחילת פיתוח השדרה כמרחב נופי פתוח הראשון בשכונה. השדרה המשיכה את שפת התכנון של מרכז העיר, שדרות גאס.
- 1947-1985 פיתוח השדרה על תוואי הקרקע הקיים, ציר הולכי רגל מרכזי מכורכר מהודק, שדרת פיקוסים וספסלי ישיבה.
- 1960-1969 בניית מקלטים ציבוריים במרחב השדרה.
- 1990 פיתוח כיכר תנועה בצומת רחוב גליפולי קטע את רצף השדרה.
- 2010 חידוש השדרה: ריצוף, הספת שביל אופניים, ערוגות שיחים ואיזורי משחק

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מרכיביה ההיסטוריים של השדרה הינם החלל התחום בבניה נמוכה למגורים ולמבני ציבור, והרצועה הפתוחה הליניארית, בין נתיבי התנועה. לאורך הרצועה, נשמרו עצי פיקוס, שבילים להולכי רגל ולאופניים, פינות ישיבה וקשרים לרחובות סמוכים. בשדרה וממוקמים 4 מקלטים משנות ה-60, שבחלקם משמשים כיום כמבני ציבור לקהילה המקומית.

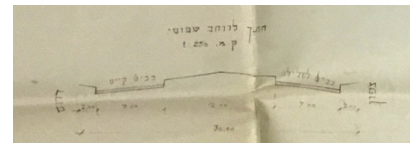
1. חתך רחוב השדרה הכולל דופן מבני מגורים וציבור בגובה עד 4 קומות, מדרכות ומרחב פתוח רצוף ליניארי להולכי רגל ורוכבי אופניים.
2. עצי פיקוס דתי ושדרות, בוגרים.
3. קשרים לרחובות ומעברים להולכי רגל המצטלבים עם השדרה.
4. מבני מקלט משמשים כמבני ציבור בשדרה.
5. מבנה קיוסק בשדרה.
6. חתך שדרה לשיקום במקום כיכר התנועה.

תצלום אוויר שדרות החי"ל, 1964, עיריית תל אביב-יפו

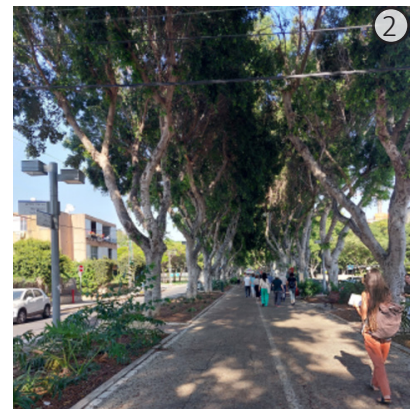
תצלום אוויר שדרות החי"ל, 2023, GIS עיריית תל אביב-יפו

חתך עקרוני, שדרות החי"ל ארכיון שפ"ע, תל אביב-יפו

חלל הרחוב וחתך השדרה בחלקה המערבי, גוגל 2015

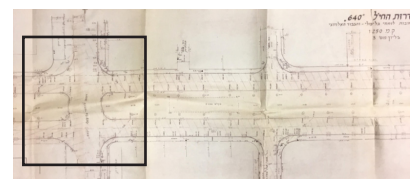
עצי פיקוס שדרות היסטוריים, 2022

מפגש שדרה עם מעבר הולכי רגל, 2022

מקלט ציבורי, 2022

מקטע תכנית שדרות החי"ל, 1961, בקטע רחוב גליפולי, ארכיון שפ"ע, עיריית תל אביב-יפו

גן גונדה מהווה חוליה בציר השטחים הפתחים השכונתי מצפון לדרום בשכונת יד אליהו. הגן מאפיין את תהליך התהוות גני שכונות מזרח העיר. בשנות ה-50-60 מרחבי הגנים ניטעו בחדר רשות על ידי מחלקת הגנים ובהמשך פותחו כגנים שכונתיים עם פרוגרמת שימושים עשירה, במימון הקרן לפיתוח תל אביב. גן גונדה תיפקד כחורשה מהקמת השכונה, והוא פותח בתחילת שנות ה-2000 לגן שכונתי. תכנון הגן שמר על עצי החורשה הוותיקים ועל הקשר הישיר לרחובות, מבני הציבור והמגורים, ללא גדרות. בגן שולבו אלמנטים פוסט מודרניים ובהם גבעת דשא, פרגולה, גזבו, רחבת כניסה מרכזית מכיוון שדרות החי"ל עם אלמנט מים ואזורי ישיבה.

נקודות על ציר הזמן

- 1940 מרחב הגן שימש לחקלאות. בשנות ה-40 שלטון המנדט הבריטי העביר את שטחי יד אליהו מרשות משפחת זבלאווי לעיר תל אביב לבניית שיכונים מודרניים כפתרון למשכנות העוני במזרח העיר.
- 1951-1957 תכנון השדרה על בסיס תואי דרך חקלאית היסטורית בתכנית מתאר לרובע מזרח תל אביב ותכנית שכונת יד אליהו.
- 1950-1959 נטיעת חורשה שהתבססה על תוואי השטח והקרקע ההיסטוריים.
- 2000-2003 חידוש הגן בתכנון אדריכל הנוף יעקב פוקס בתהליך של שיתוף הקהילה, במימון קרן תל אביב לפיתוח.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

מרבית שטח הגן שמר על פני הקרקע ההיסטוריים והם מהווים בית גידול לעצי החורשה שניטעו בה בשנות ה-50 ולצמחייה שניטעה בו בתחילת שנות ה-2000. בגן מרכיבים פוסט מודרניים התורמים לערכיו כגן ייחודי ברחבי העיר.

1. רחבת כניסה מרכזית לגן עלציר בשטחים הפתוחים מכיוון שדרות החי"ל.
2. כניסה משנית כחלק ממערך כניסות ומעבר הולכי הרגל והאופניים השכונתי דרך הגן.
3. מעבר וקשר המשכי בין הגן, מבני הציבור והמגורים וציר השטחים הפתחים.
4. מקבץ עצי חורשה משנות ה-50.
5. פרגולה.
6. גזיבו בסגנון פוסט מודרני.

רחבת כניסה מרוצפת עם מזרקה - מכיוון שדרות החי"ל, 2022

כניסה ממעבר מערבי לגן, שבילי הגן הם חלק משביל אופנים החוצה את השכונה מצפון לדרום, 2022

מעבר מוטה הולכי רגל, צפוני לגן כחלק ממערך התנועה השכונתי, 2022

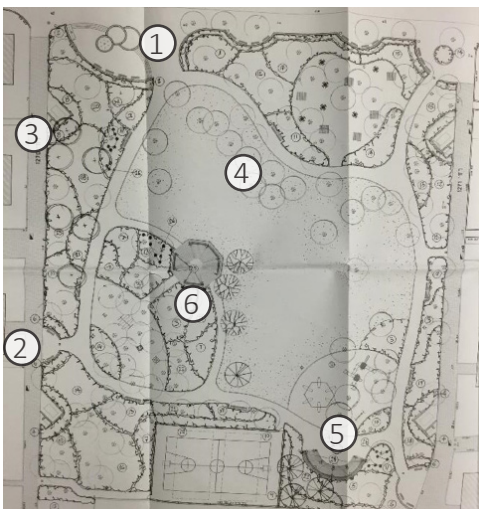
החורשה לפני פיתוח הגן, צילום יוסף ליאור, סוף שנות ה-90, ארכיון קרן תל אביב-יפו

גזיבו, צילום יוסף ליאור, ארכיון קרן תל אביב-יפו

פרגולה, צילום יוסף ליאור, ארכיון קרן תל אביב-יפו

תכנית גן גונדה, 2003, יעקב פוקס אדריכלי נוף בע"מ, ארכיון שפ"ע תל אביב-יפו

תצלום אוויר גן גונדה, 2019, GIS עיריית תל אביב-יפו

גן ציבורי בדרום מזרח תל אביב. הגן מבוסס על חורשות עצים הנטועות במרחבי דשא, ומהווה דוגמה לסגנון הפסטורלי המקומי של אברהם קרוון בשנים הראשונות להקמת מדינת ישראל.

נקודות על ציר הזמן

- 1939-1930 מרחב חקלאי.
- 1935 הקמת שכונת התקווה.
- 1948 סיפוח השכונה לתל אביב.
- 1954 חנוכת הגן בתכנון אברהם קרוון לציבור.
- 1978 הצבת הקונכייה האקוסטית בתכנון האדריכל צבי הקר.
- 1981 חידוש הגן בתכנון אדר' הנוף חיים כהנוביץ'.
- 2020-2029 הוספת מתקני משחק לגן.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

הגן הנוכחי שומר על תשתית הצמחיה - חורשות ומרחבי דשא, שהוותה מרכיב תכנוני מרכזי בפיתוח השטחים הפתוחים בתל אביב משנות החמישים ואילך, שלד השבילים המקורי וכן את מגמת השדרוג של מרחבים אלו החל משנות השמונים שכללה הכנסת פעילויות מגוונות לשטחי הגן.

1. מערכת השבילים.
2. חורשות.
3. מרחב פתוח לפעילויות מגוונות.
4. במה וקונכייה אקוסטית.

מרחב פתוח וברקע חורשות, בחזיתם שיחים שלא נשמרו, ארכיון עיריית תל אביב-יפו

קונכייה אקוסטית, צבי הקר, 1978, צילום הנרי הוטר, אוסף אדריכל צבי הקר

תצלום אוויר גן ההתקווה, 1959, עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר גן התקווה, 2016, GIS עיריית תל אביב-יפו

אקסונומטריה המתארת את הנטיעות בגן, על פי תכנית קרוון, שנות החמישים, ארכיון שפ"ע

גן שכונתי בלב שכונת עזרא. ראשיתו בחורשה ובגינה שניטעו במחצית שנות ה-60 לזכרה של השוטרת יונה קוממי בת השכונה שנהרגה במהלך פעילותה המשטרתית בשנת 1965. בבסיס הגן חורשת מכנפים נאים, פיקוסים ומעט זיתים, צפופים בשוליים ודלילים במרכז. הללו מהווים מרכיב תכנוני מרכזי בפיתוח השטחים הפתוחים בתל אביב בתקופה זו. כ-30 שנה לאחר הקמתו, חודש הגן על ידי אדריכל הנוף חיים כהנוביץ' ובתמיכת קרן תל אביב לפיתוח.

נקודות על ציר הזמן

- 1940 שטח ההצפה של נחל האילון.
- 1966 נטיעת הגן.
- 1996 חידוש הגן על ידי אדריכל הנוף חיים כהנוביץ' ובתמיכת קרן תל אביב לפיתוח.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

הגן שומר על תשתית החורשות מימי הקמתו ואת מגמת הכנסת פעילויות מגוונות לשטחי הגן משנות ה-90.

1. אנדרטה.
2. חורשה מדושת.
3. חורשות.

תכנית חידוש הגן, כהנוביץ', 1996

תצלום אוויר גן השוטר קוממוי, 2005, עיריית תל אביב-יפו

גן שכונתי עם חורשות וצמחיה דקורטיבית בשוליו. במרכזו מדשאת אמפי טבעי פתוח. הגן מוקף בשכונות מגורים ובחזית הדרומית שלו מרכז מסחרי. הגן מהווה חלק מרשת של שטחים ירוקים שכונתיים וחלק מציר ירוק המוליך מקריית שלום ליפו העתיקה.

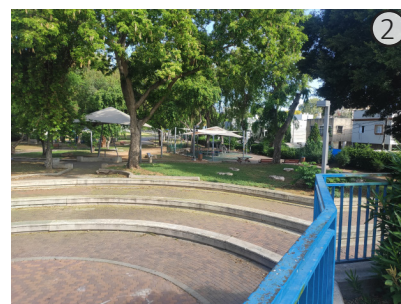
נקודות על ציר הזמן

- 1959-1950 • הקמת שכונת קרית שלום.
- 1957 • נטיעת הגן.
- 1989-1980 • חידוש הגן על ידי אדריכל הנוף חיים כהנוביץ' במימון קרן קתרין לואיס, קרן גיל דיוויס וקרן תל אביב לפיתוח.

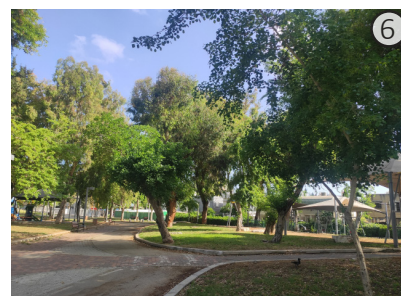
היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

הגן שומר על תשתית החורשות שהיוו מרכיב תכנוני מרכזי בפיתוח השטחים הפתוחים בתל אביב החל מראשית המאה העשרים וכן את מגמת השדרוג של מרחבים אלו בשנות ה-90 שכללה הכנסת שימושים רבים לגן תוך הפרדת שימושים באמצעות שבילים. בנוסף נשמרו תוואי שבילי הגן ההיסטוריים העוברים בשוליו ומהווים את הקשר לציר השטחים הפתוחים האזורי.

1. במה.
2. אמפי דשא.
3. מדרגות ישיבה.
4. פינות משחק לגילאים שונים.
5. מדשאות.
6. חורשות.
7. מבני קהילה (מקלט, סניף בני עקיבא).

פינת ישיבה

תצלום אוויר גן קתרין לואיס, 1957, עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר גן קתרין לואיס, 1995, GIS עיריית תל אביב-יפו

תכנית קרית שלום, 25 שנות שיכון, עמ' 22

גן ציבורי בצפונה של יפו, נטוע על שרידי רכס הכורכר ושרידי המבנים של העיר העותומאנית. הגן בנוי ממערכת שבילי הליכה בין טרסות ושרידי מבנים ארכיאולוגיים מתקופות שונות. צמחיית הגן מקומית ומאוקלמת, מותאמת ברובה למדרון הפונה לקו ראשון של החוף. בשנות ה-80 בוצעו בגן פעולות שימור למרכיביו המקוריים ונוספו בו תאורה וריצוף בשבילים וברחבות הכניסה. הגן מהווה דוגמה לסגנונו הייחודי של אברהם קרוון וכן לפעולות שימור גנים ייחודית במרחב הציבורי שבוצעה לפי תכנון משרד סעדיה מנדל.

נקודות על ציר הזמן

- 1940 בינוי עירוני צפוף של העיר יפו.
- 1949 הרס מבני העיר העותומאנית.
- 1959-1950 הקמת הגן (אברהם קרוון).
- 1989-1980 שיקום הגן (סעדיה מנדל).

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

הגן שומר על שלד השבילים והצמחייה המקורית. בגן פרטי קירות ומדרגות מכורכר וריצופים בעלי איכות ייחודית.

1. מערכת השבילים.

2. קירות כורכר.

3. צמחייה המותאמת לקו החוף.

גן המדרון, שנות ה-60, גליה באדיבות ישראל דורי

גן המדרון, צילום יוסף ליאור, עיריית תל אביב יפו

קירות כורכר

מבט מרצף העלייה השנייה אל הגן, 2021

תכנית כללית לגן המדרון עם סימון הקירות והשבילים הקיימים בגן מ-1957 לצד שבילים, קירות ומדרגות שתוכננו או חודשו בשנת 1987 על ידי משרד סעדיה מנדל, אוסף סעדיה מנדל, ארכיון המרכז לחקר המורשת הבנויה בטכניון.

תצלום אוויר גן המדרון, 1959, עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר גן המדרון, GIS, 2021, עיריית תל אביב-יפו

גן למעבר ולשהיה בצפונה של יפו, בדרך אל גן הפסגה ואל אתרים נוספים. בגן שולבו שרידים ארכיאולוגיים ממבנים סמוכים עם חורשה המורכבת ברובה ממינים מקומיים ומאוקלמים המותאמים לסביבת גידול חופית. ביניהם: עצי אלון, אשל, דקלי וושינגטוניה ותמר, זית ועצי פיקוס וחרוב בודדים. שבילי הגן מרוצפים באבן גיר ובאבנים משתלבות. במרכז החורשה רחבה מרוצפת. שני גרמי מדרגות אבן גיר מסותתת מלווים את הירידה מגן הפסגה למתחם החמאם ותיאטרון יפו.

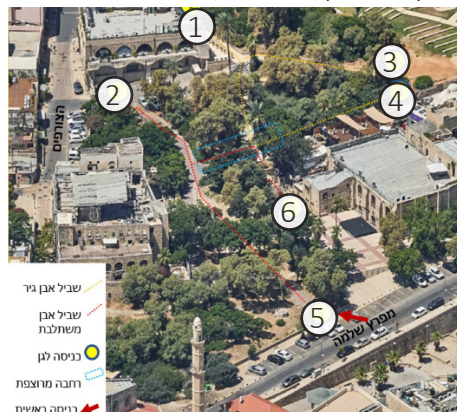
נקודות על ציר הזמן

- 1940 בינוי עירוני צפוף של העיר יפו.
- 1949 הרס מבני העיר העותומאנית.
- 1950-1959 הקמת הנטיעת חורשה וסלילת שביל כורכר (אברהם קרוון).
- 1960-1969 תכנון הגן (הלל עומר) כחלק ממכלול הגנים הציבוריים ביפו העתיקה בתכנית מנדל יער ופרנקל.

היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

הגן שומר על שלד הצמחיה המקורית, השבילים, הרחבות והקשרים לגנים ולרחובות הסמוכים.

1. חורשה סמי אקסטנסיבית.
2. קירות תמך, מסלעות, שבילים מרוצפים באבן, ומבנים היסטוריים.

תצלום אוויר גן המוזיאון, 2020, Simplex

מקטע מתוך תכנית האב ליפו העתיקה - יער מנדל פרנקל אדריכלים, שנות ה-60. תכנית גן המוזיאון הוכנה על ידי הלל עומר. בתכנית מופיעים שבילים רחבות מבנה הקשתות והמדשאות. התכנית מבוססת על עצי החורשה שניטעו בשנות ה-50. אוסף יער אדריכלים, ארכיון המרכז לחקר המורשת הבנויה בטכניון

תצלום אוויר יפו העתיקה, 1967, עיריית תל אביב-יפו

תצלום אוויר גן המוזיאון, 2021, GIS עיריית תל אביב-יפו

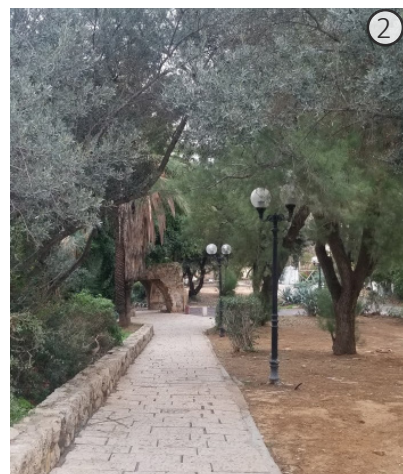
עצי אשל ואזדרכת במדשאה התחתונה סמוך לרח' מפרץ שלמה, 2021

עץ חרוב בודד בין האלונים בשטח קרקע חשוף במרכז החורשה, 2021

קבוצת אשלים במדשאה מול חצר תיאטרון יפו, 2021

גן עירוני ואטרקציה תיירותית לאומית ובין לאומית, המשמש לתצפית לטיול ולאירועי תרבות. הגן תוכנן כמכלול המחובר לכיכר קדומים שבביל היקפי עם ערוגות צמחיה, פינות ישיבה ורחבות. בין הגן לכיכר נבנה "גשר המשאלות" למעבר ולתצפית על העיר והים. הגן משלב שרידים ארכיאולוגיים של חורבות ומונומנטים, במרחב שסגנונו פסטורלי. בגן מדשאות נרחבות, שיחים ועצים בקבוצות ובודדים, אמפי תיאטרון למופעים, שבילים, ספסלים ופינות שהייה עם מבטים לנוף. בגן ממוקמים פסלים ורצפת פסיפס כחלק מהמרחב האומנותי של יפו העתיקה.

נקודות על ציר הזמן

- 1940 בינוי עירוני צפוף של העיר יפו.
- 1949 הרס מבני העיר העותומאנית.
- 1952-1948 חפירות על ידי כנסיית סנט פיטר ומשלחת מטעם אוניברסיטת לידס.
- 1955 חפירות בראשות יעקב קפלן ועיריית תל אביב-יפו.
- 1961 הקמת החברה לפיתוח יפו העתיקה.
- 1969-1960 תכנית אב (עומר, מנדל, יער ופרנקל).
- 1966 אישור תב"ע 606 לשיקום ושימור רובע האומנים ביפו העתיקה.
- 1975-1970 השלמת פיתוח גן הפסגה.
- 1975-1973 הצבת הפסל "שער האמונה" (דניאל כפרי).
- 2008-2006 חידוש מתחם התיאטרון (אמפי תירוש).
- 2021 פתיחת אזור החפירות של שער רעמסס המתועד בין המאות ה-12-17 לפנה"ס.

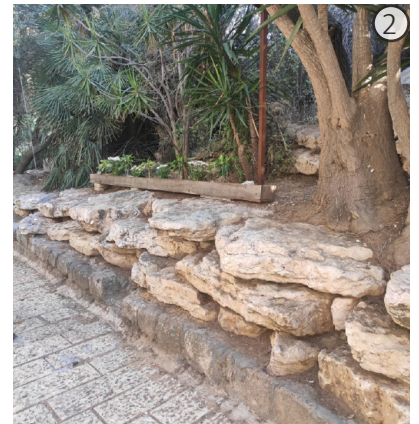
היבטים ומרכיבים בגן בעלי חשיבות נופית היסטורית

בגן נשמרו שלד הנטיעות והצמחייה, שרידי מבנים היסטוריים ומרחבים מדוברים להכנסות, שבילי האבן, רחבת התצפית, האמפי תיאטרון, קירות התמך, המסלעות, גשר המשאלות ומהלך השביל והרחבות המובילים לכיכר קדומים.

1. שלד הנטיעות והמדשאות.
2. קירות תמך, מסלעות, שבילים מרוצפים באבן, ושרידים ממבנים היסטוריים.
3. קשר לכיכר קדומים בגשר המשאלות ושביל עם ערוגות ורחבות לשהיה.

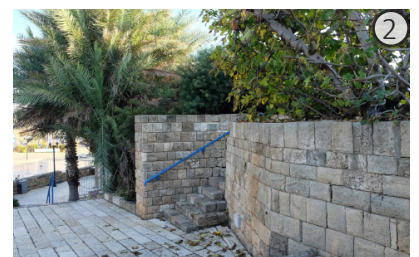
עצי תמר ודקל במדשאות מתחם שער רעמסס

מסלעות מאבני כורכר, אבן חופית ואבני גיר

קירות תמך נמוכים כפתרון להפרשי מפלים, משולבים באלמנטים כגון ערוגות, קירות ישיבה, מעקות ועוד. 2021

קיר אבני כורכר מסותתות

מדשאה בשיפוע כחלק מנוף הגן, 2021

קיר תמך נמוך מגשר בין השביל לגבעת הדשא, 2021

תצלום אוויר יפו העתיקה, 1978, עיריית תל אביב-יפו

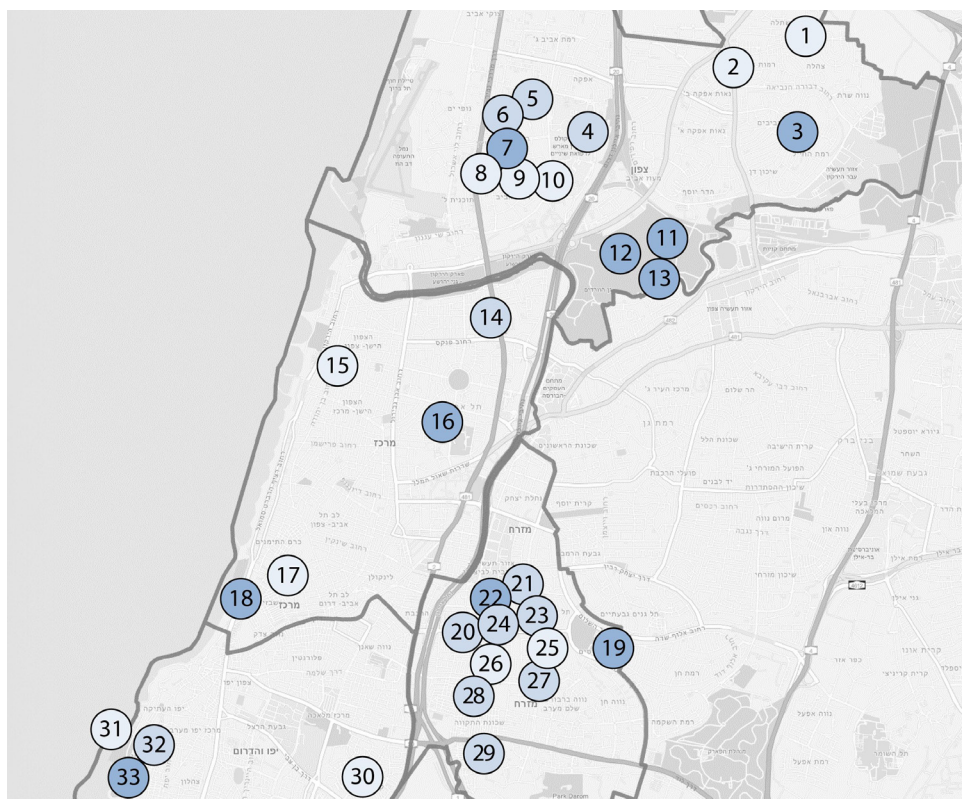
תצלום אוויר יפו העתיקה, 2020, Simplex

תכנית האב למרחבים הפתוחים ביפו העתיקה, עומר, מנדל, יער שנות ה-60, אוסף יער אדריכלים, ארכיון המרכז לחקר המורשת הבנויה בטכניון

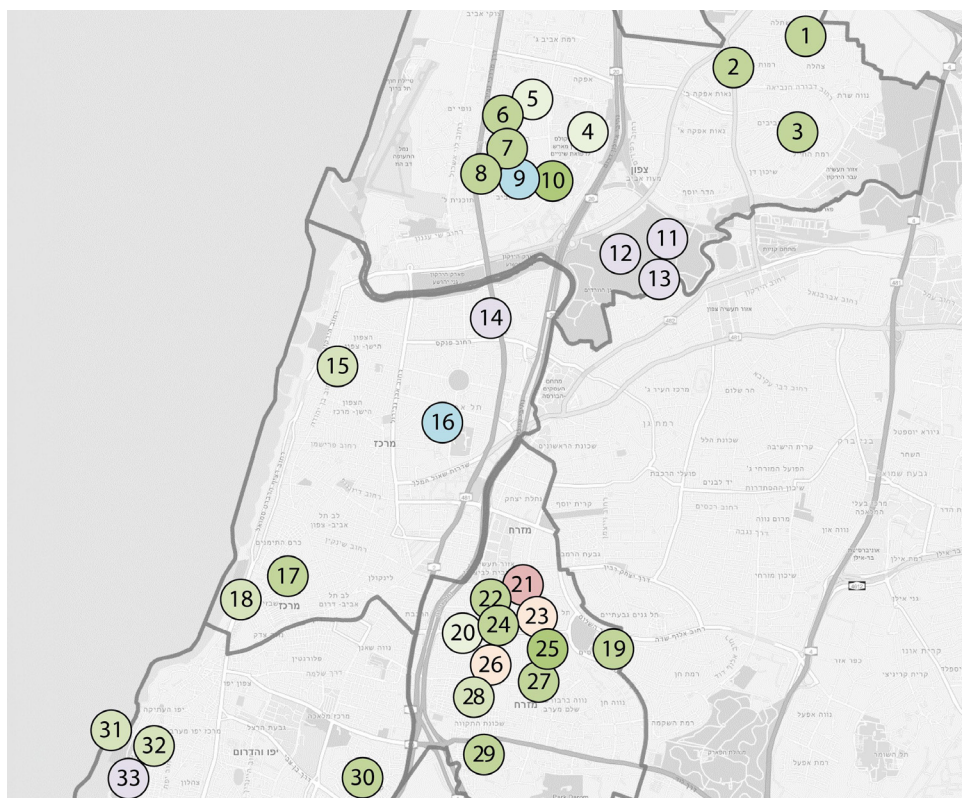
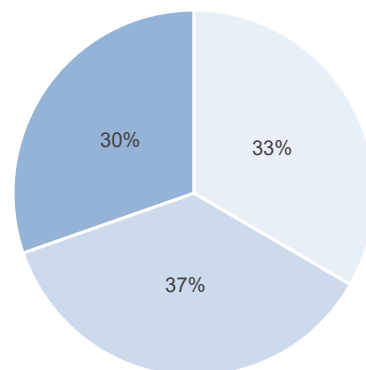
8. סיכום ממצאי המחקר

8.1 מאפיינים כלליים של מרחבי החקירה

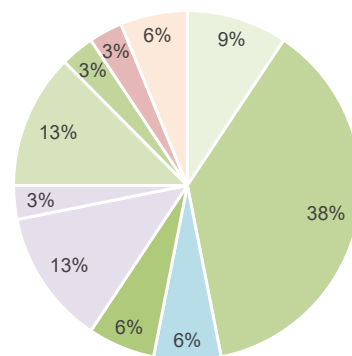
זמני הקמה

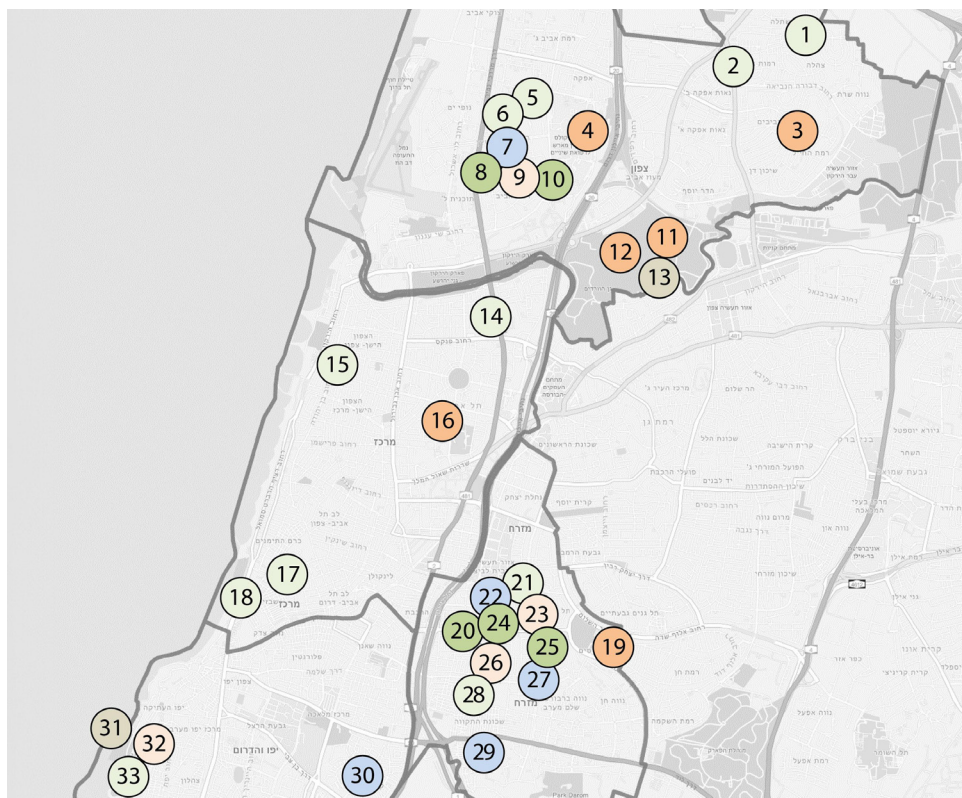
- 1950-1960
- 1961-1970
- 1971-1980

סוגי מרחבים

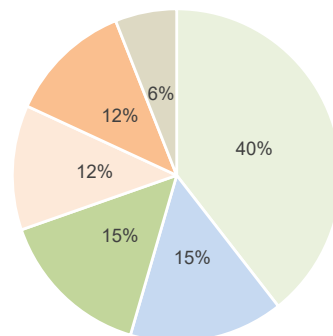
- 12 גן שכונתי / רובעי
- 3 מרחב נופי
- 2 רחבה ציבורית
- 2 חורשה / טבע עירוני
- 2 פארק מטרופוליני
- 5 פארק עירוני
- 2 כיכר מגוננת
- 2 שדרה, גן ליניארי

סגנונות

- 11 שילוב סגנונות פסטורלי ומינימליסטי, עם מרכיבי טבע מקומי
- 4 סגנון מודרניסטי, מינימליסטי
- 6 ברוטליסטי שילוב סגנון פסטורלי עם מרכיבי פיתוח
- 5 חורשה אקסטנסיבית
- 2 גן ייחודי / בוטני / ארכיאולוגי
- 5 במקור סגנון פסטורלי / מודרניסטי / אקסטנסיבי כיום שילוב של סגנון פסטורלי ומרכיבי פיתוח פוסט מודרניים

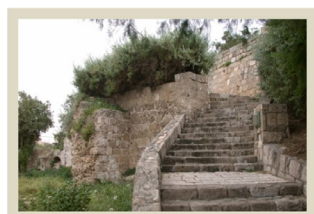
פסטורלי - פוסט מודרני

חורשה

פסטורלי מקומי

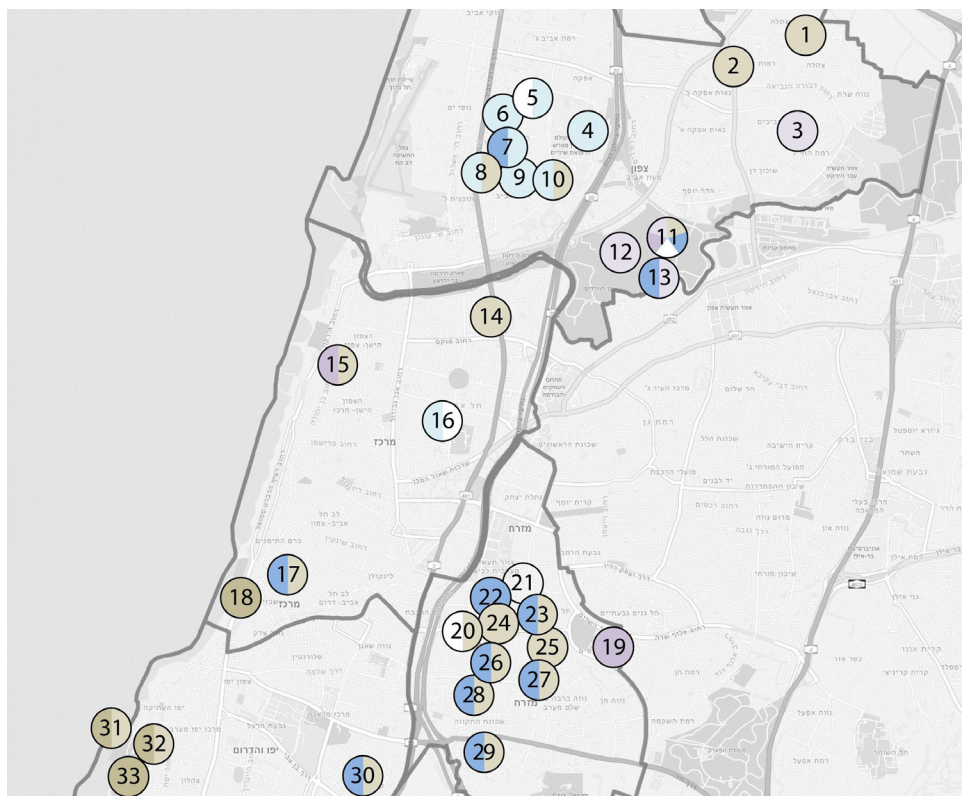
גן ייחודי

מודרניסטי

פסטורלי - ברוטליסטי

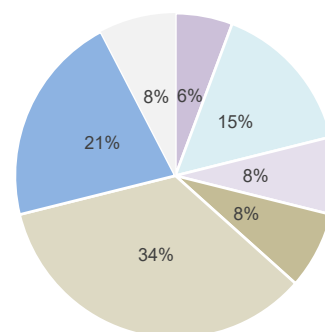
מתכננים

אדריכלי נוף

- דקל
- יהלום צור
- מילר, סגל
- עומר
- קרוון
- אחר: ג. גמרמן / בהנביץ' / מוריה סקלי / פוקס / שריג

אדריכלים ומתכנני ערים

- איתן / אלחנני / בן סירה / בנט, פרלשטיין / ישר

שימת המרחבים מצפון לדרום:

1. גן יהודה
2. גן שושני
3. גן ברלין
4. לב קמפוס אוניברסיטת ת"א
5. שיכון לדוגמה, המרחב הפתוח
6. גן הופיין
7. גן ברודצקי - קרן ICRF
8. חורשת רידינג
9. רחבת מרכז מסחרי ברודצקי
10. שדרות אבנר
11. לב פארק ירקון
12. האגם
13. הגן הטורפי
14. גינת בית יד לבנים
15. גן העצמאות
16. רחבת מוזיאון ת"א, בית המשפט, אריאלה
17. גן הכובשים ושדרות הגיבורים
18. פארק צ'רלס קלור
19. פארק אדית וולפסון
20. לב יד אליהו מרחב נוף עירוני היסטורי
21. כיכר בת ציון
22. גן הרפתקאות
23. שדרות יד לבנים
24. גן לה גאדיה
25. חורשת יגור
26. שדרות החי"ל
27. גן גונדה
28. גן התקווה
29. גן השוטר קוממי
30. גן קתרין לואיס
31. גן המדרון ביפו העתיקה
32. גן המוזיאון ביפו העתיקה
33. גן הפסגה ביפו העתיקה

אורי מילר
2019-1937

יוסף סגל
2008-1924

אברהם קרוון
1968-1902

ליפא יהלום
2006-1913

דן צור
2012-1926

הלל עמר
1990-1926

המרחב הנופי ההיסטורי בין 50-70 מהווה עדות למקומם של השטחים הפתוחים בעיר בשני העשורים הראשונים להקמת מדינת ישראל כאשר לצד הבנוי האינטנסיבי של העיר, לא נפקד מקומם של השטחים הפתוחים מהתכנון.

המרחבים שזוהו במחקר משתרעים כל פני כ-1000 דונם (לא כולל פארק הירקון) המהווים כ-11% מכלל השטחים הציבוריים הפתוחים בתל אביב-יפו (8870 דונם לפי מסמך העיריה). מרחבים אלו הנם מרחבים פעילים, מהווים אבן שואבת לקהילה שזהותה המקומית שזורה בהסטוריה של מרחב לאורך שנים רבות. מרחבים אלו מהווים מוזיאון חי להתפתחותה של העיר ויש להדגיש את חשיבותם, לשלב אותם ברקמות המתחדשות תוך שמירה מלאה או חלקית של המרחבים. כמרחבים דינמיים, חלק מהמרחבים הנם אתרי טבע עירוניים התורמים למגוון הביולוגי, בעוד אחרים תורמים לנהול נגר ולעידוד עירוניות, והליכתיות.

שטח בנוי
גנים וחורשות בתכנון
גנים וחורשות

מפת הגנים הציבוריים בתל אביב יפו 1973 ובה סימול שדרות, גנים, חורשות אזורי משחק וגני הרפתקאות קיימים ומתוכננים. מקור ארכיון עיריית תל אביב-יפו

עירוניות, גן התקווה, תומר פולטי

פעילות קהילתית, גן שושני

הליכתיות, גן צ'רלס קלור

בית יד לבנים, טבע עירוני

מרחבים אלו מהווים חלק בלתי נפרד מהרקמה הבנויה של העיר תל אביב. בחלקם מהדהדת האדריכלות המקיפה אותם (רמת אביב, רחבת המוזיאון וקמפוס ת"א) באחרים, הם מייצגים דימוי נופי פסטורלי העומד בניגוד למודרניזם העירוני (גן העצמאות מול מלון הילטון).

הגדלת אזור יד אליהו

שיכון לדוגמה, מבנה מגורים לשימור בתכנון זרחי רכטר. צילום 2022

תכנית חזית וחתכים תכנית מרכז ברט - שיכון לדוגמה, ה. בנט, 1963. ארכיון מנהל הנדסה, עיריית ת"א

גן העצמאות ומלון הילטון, ויקיפדיה

ריצופים, קירות ערוגה ושיבה מארחי בטון בפרטים מקוריים של יהלום צור. צילום 2022

חבה ציבורית בסגנון מודרניסטי תוכנית סביבה מרכז ברט - שיכון לדוגמה, רבנט, 1963. ארכיון מנהל הנדסה, עיריית תל אביב.

8.2 התפתחות סגנונית

שנות ה-50-60:

גנים בסגנון פסטורלי-מקומי-

מאופיינים בעיצוב השטח על בסיס הטופוגרפיה הקיימת. שימוש בעצים ושיחים מאוקלמים לצד מינים מקומיים המקיפים מדשאה מרכזית. עיצוב מקורי של מרכיבים שונים כמו שבילים, קירות תומכים ועוד. שימושי הגן היו בעיקר למנוחה, לטיול, להתכנסות ומעט למשחק. (גן העצמאות, גן שושני, גן הכובשים, גן התקווה).

גנים ורחבות בסגנון מודרניסטי-

מאופיינים בעיצוב מינימליסטי ובסדר אורתוגונלי. מרכיבי הפיתוח עשויים ברובם בטון התוחם ערוגות לעצים לשיחים ולמדשאות. המרחבים שמשו בעיקר להתכנסויות קהילתיות וביטאו את אימוץ המודרניזם בתל אביב כעיר בעלת זיקה לאירופה ולמערב (רחבת המרכז המסחרי ברודצקי ובארט, גן הופין וגן רב הקומות בשיכון לדוגמה).

שנות ה-60-70:

גנים בסגנון פסטורלי עם מרכיבי פיתוח ברוטליסטים-

מאופיינים בעיצוב טופוגרפי מודגש, שימוש בעצים ושיחים מאוקלמים המקיפים מדשאה מרכזית. עיצוב מרכיבי פיתוח מבטון חשוף בגיאומטריות שונות. שימושי הגן היו בעיקר למנוחה, לטיול, להתכנסות ולמשחק (לב פארק הירקון פארק וולפסון, וגן ברלין).

רחבות ציבוריות בסגנון ברוטליסטי-

מאופיינות במרחבים מרוצפים ובמרכיבי פיתוח מבטון חשוף בגיאומטריות שונות, בשילוב ערוגות לצמחיה. הגנים אימצו את המרכיבים הארכיטקטוניים שלצידם ושילבו בין הבנוי והפתוח (רחבת מוזיאון תל אביב, רחבות בקמפוס אוני' תל אביב).

שנות ה-80:

ניצנים של פוסט-מודרניזם בעיקר במרחבים אשר עברו שיקום וחיידוש-

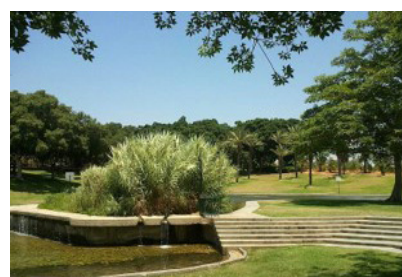
מאופיינים בריבוי ריצופים, מתקני משחק ואלמנטים במגוון סגנונות וחומרי גמר שונים. פרוגרמת השימושים עשירה באזורי משחק, מתקני ספורט ורחבות התכנסות. (גן גונדה ביד אליהו, חיידוש גן ברודצקי באמצעות קרן ICRF).

גן התקווה, 1954, אברהם קרוון. צילום יוסף ליאור, ארכיון עיריית תל אביב-יפו

שיכון לדוגמה, ל. יהלום ד. צור, 1961. אוסף יהלום צור, ארכיון עזריאלי לאדריכלות, מוזיאון תל אביב לאומנות

פארק וולפסון. 1978 בתכנון סגל ודקל. צילום 2022

תכנית פוקס, 1997: הוספת אלמנטים בסגנון פוסט מודרני לשלד הקיים המקורי של הגן. בצילום ריצופים בשביל ההיקפי וגזיבו בראש הגבעה. צילום, פברואר 2022

8.3 אפיון סגנון המתכננים

בגנים ובמרחבים ניתן להבחין בסגנונות ובטביעת ידם של המתכננים.

גני קרוון שנות ה-50-60:

סגנון פסטורלי-מקומי-

מורפולוגיה: עיצוב טופוגרפי על בסיס השטח הקיים.

צורניות: קווים מעוגלים וטבעיים.

חומריות: עיצוב מקורי למרכיבי פיתוח באבן טבעית, מסותתת, בטון יצוק ומתועש בקירות,

פרגולות, רחבות, שבילים ואלמנטי מים.

צמחיה: שימוש בעצים מאוקלמים לצד מינים מקומיים מדשאה מרכזית, שימוש בשיחיות ליצירת חללים, מבטים, ומגוון מרקמים בכל חלל הגן, שימושי הגן היו בעיקר מנוחה, טיול, התכנסות ומעט משחק.

חברה וקהילה: כניסות מרובות, דפנות פתוחים ורציפים לתנועה, מרחבים אינטראקטיביים.

גנים מיצגים: גן שושני, גן המדרון ביפו, גן העצמאות, גן הכובשים, גן בית יד לבנים, גן יהודה.

אברהם קרוון 1968-1902

צילומים: גן התקווה 1954, גן שושני 1959

חורשות-

מורפולוגיה: עיצוב טופוגרפי על בסיס השטח הקיים.

צורניות: נטיעות בקבוצות או בגרید.

חומריות: עיצוב מינימאלי לשבילים, כניסות וקירות תמך בשולי החורשה.

צמחיה: שימוש בעצים מאוקלמים נשירים וירוקי עד לצד מינים מקומיים מחטניים ועצי פרי

שימושי הגן פעילות לא פורמאלית.

חברה וקהילה: דפנות פתוחים ורציפים לתנועה.

גנים מיצגים: חורשות בגן שושני, חורשת רידינג, חורשת שדרות אבנר ברמת אביב, חורשת יגור

וגן לה גרדיה ביד אליהו, גן המוזיאון ביפו ועוד.

צילומים: חורשת רידינג ושדרות אבנר ברמת אביב א', חורשת גן לה גרדיה ביד אליהו

גני יהלום וצור שנות ה-50-60:

רחבות בסגנון מודרניסטי-

רחבות ציבוריות מבוזזות בשילוב גיזון מדשאות ועצים.

מורפולוגיה: פילוס המרחב והשלימה לחלל אדריכלי של מבני ציבור ומגורים.

צורניות: קווים אורתוגונאליים, חללים מוגדרים בקירות נמוכים ומבנים.

חומריות: שימוש בבטון מתועש - אריחים ואבני גן בריצוף ובקירות לערוגות ולישיבה, בשילוב אבן מסותתת.

צמחיה: מדשאות, שיחי נוי מאוקלמים, עצי צל כגון סיסם הודי ועצים מפוסלים ובהם דקל תמר, זית, אלמוג וצאלון לציון המרחב הציבורי.

חברה וקהילה: רחבות ציבוריות שנועדו להתכנסות, שהיה ואינטראקציה קהילתית לצד מוקדי ציבור, שירותים ומסחר.

מרחבים מייצגים: רחבות מרכז מסחרי ברודצקי ברמת אביב א', רחבת בית בארט, גן רב הקומות ברחוב הופייין בשיכון לדוגמה, רמת אביב ב', גן מוזיאון תל אביב.

ליפא יהלום למעלה ודן צור למטה, שנות ה-70. תיק תעוד מרקמי רמת אביב א' ונאל אדריכלים

סגנון פיתוח מודרניסטי ברחבת בארט, שיכון לדוגמה 1965 צילום 2022

סגנון פיתוח מודרניסטי ברחבת המרכז המסחרי, ברודצקי 1959. צילום 2022

גנים בסגנון פסטורלי לפי תפיסת "הגן הקיבוצי"-מרחבים פתוחים להתכנסות, טיול שהייה ומשחק לא פורמלי-

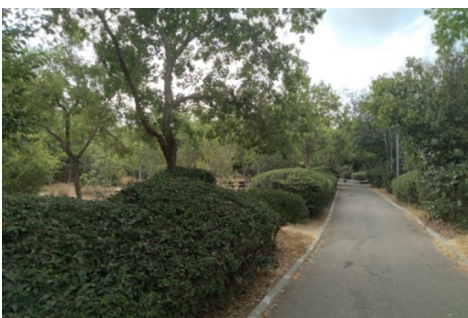
מורפולוגיה: טופוגרפיה מקומית.

חומריות: מינימליזם ופשטות בפיתוח שביים מבטון לצד קירות אבן טבעית או אריחי בטון.

צמחיה: נטיעות עצים ושיחים בקבוצות, בודדים וחורשות בשילוב של מחטניים ועצים מאוקלמים. מדשאות לצד מבני ציבור ומגורים.

חברה וקהילה: תפיסת "הגן הקיבוצי" הדגישה את חשיבות המרחב הציבורי כמרחב לתנועה, מעבר מפגש והתכנסות קהילתית בשכונות העירוניות החדשות שקמו לאחר הכרזת המדינה.

גנים מייצגים: שדרות אבנר ברמת אביב א', גן הופייין, גן בארט וגן אנדרסן בשיכון לדוגמה ברמת אביב ב'.

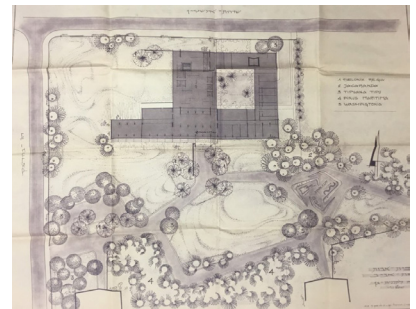
סגנון פסטורלי עם מורפולוגיה מקומית בשדרות אבנר ברמת אביב א' 1960. צילום 2022

סגנון פסטורלי עם מורפולוגיה מקומית בגן אנדרסן, בשיכון לדוגמה. צילום 2022

גני יהלום וצור שנות ה-70:

גנים בסגנון פסטורלי עם מרכיבי פיתוח ברוטליסטיים- מורפולוגיה: עיצוב הקרקע לטופוגרפיה של גבעות מלאכותיות. חומריות: שימוש בבטון חשוף לעיצוב מקורי של מרכיבי פיתוח בריצופים וקירות לערוגות ולישיבה. פיתוח פרטי גרנוליט, ובטון יצוק וסרוק בשילוב אבן טבעית. צמחיה: שימוש בעצים מאוקלמים לצד מינים מקומיים, גינון שיחים ומדשאות בערוגות מוגבהות או באזורים תחומים. שימושי הגן: מעבר, מנוחה והתכנסות. חברה וקהילה: דפנות פתוחים וריצופים לתנועה. גנים מיצגים: גן ברודצקי - קרן ICRF, מרחב קמפוס אוניברסיטת תל אביב, גן פליכובסקי ברמת אביב ב'.

סגנון פסטורלי עם שבילים ואזור משחק בסגנון ברוטליסטי בתכנית גן ברודצקי ובית אבות משען ברמת אביב א' שנות ה-70. מקור: אוסף יהלום צור, ארכיון עזריאלי

אזור משחק לילדים בסגנון ברוטליסטי בשיכון פליכובסקי, מקור: אוסף יהלום צור, ארכיון עזריאלי

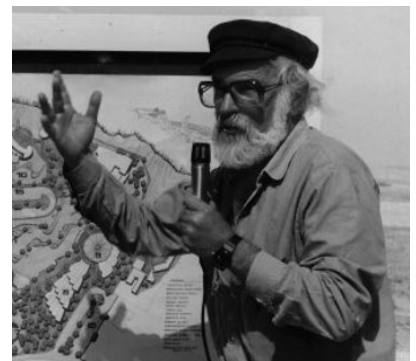
לב קמפוס אוניברסיטת תל אביב שנות ה-70. מקור: אוסף יהלום צור, ארכיון עזריאלי

יוסף סגל, המרכז לחקר המורשת הבנויה, הטכניון

גני סגל, דקל ומילר שנות ה-70:

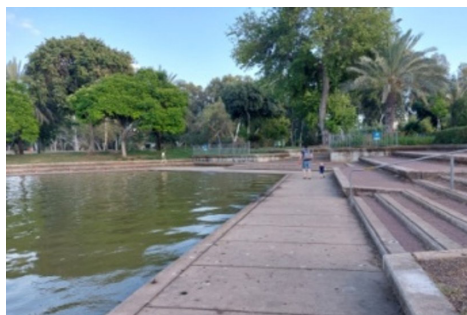
סגנון פסטורלי עם מרכיבי פיתוח ברוטליסטיים- מורפולוגיה: עיצוב הקרקע בגבעות על בסיס המורפולוגיה הטבעית. צורניות: שילוב בין גיאומטריה מעוגלת בקרקע, צמחיה ואבן טבעית לגיאומטריה של קוים ומצולעים חופשית במרכיבי בטון. חומריות: עיצוב מקורי למרכיבי פיתוח בבטון יצוק ובאבן מסותתת בשבילים קירות, רחבות, שבילים ערוגות ואלמנטי מים. צמחיה: שימוש בעצים מאוקלמים לצד מינים מקומיים, גינון שיחים ומדשאות בחלל הגן ובשוליים. שימושי הגן: מעבר, מנוחה, התכנסות, משחק ואומנות. חברה וקהילה: ריבוי כניסות, מרחבים אינטראקטיביים. גנים מייצגים: דקל: פארק אדית וולפסון, סגל: פארק הירקון, גן טרופי האגם, מילר: גן ברליון.

צבי דקל, המרכז לחקר המורשת הבנויה, הטכניון

גן אדית וולפסון

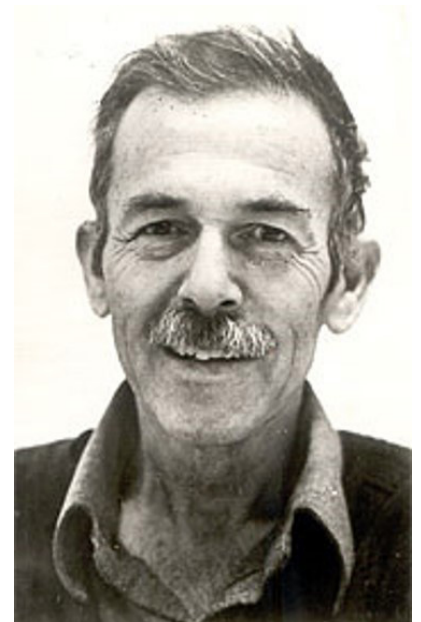
האגם בפארק הירקון

אורי מילר, באדיבות משפחת מילר

גני עומר, שנות ה-70:

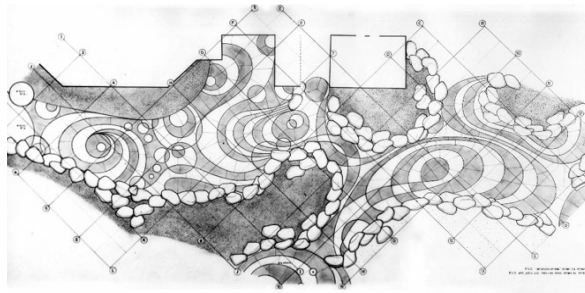
סגנון פסטורלי אומנותי-
מורפולוגיה: עיצוב טופוגרפי על בסיס השטח הקיים.
צורניות: שילוב בין מעוגל לגיאומטריה חופשית.
חומריות: עיצוב מקורי עשיר בחומרים צבעים ושילוב מוטיבים אומנותיים.
צמחיה: שימוש בעצים ושיחים מאוקלמים פורחים נשירים וירוקי עד לצד מינים מקומיים.
שימושי הגן: טיול, מנוחה משחק, אירועי תרבות.
חברה וקהילה: דפנות פתוחים ורציפים לתנועה, התכנסות.
גנים מיצגים: גן צ'ארלס קלור, גן הפסגה ביפו, המשך פיתוח בגן התקווה.

הלל עומר, אתר לקסיקון הספרות העברית
החדשה

גן הפסגה ביפו, 2022

מקטע תכנית גן צ'ארלס קלור

8.4 מרכיבים היסטוריים מוחשיים ולא מוחשיים לשמירה ולשילוב ברקמה העירונית המתחדשת

מרכיבים מוחשיים טבעיים ובנויים:

טופוגרפיה, מסלע וקרקע בבית גידול וכתשתית נגר וחלחול. צמחיה טבעית מקומית כמו עצי שקמים, שיזף עשבוניים חד שנתיים. שרידים היסטוריים כגון שדרות ברושים בגבול חלקות חקלאיות, עצי בר כמו שקמים ושיזף, איקליפטוסים. צמחיה היסטורית שניטעה בהקמת המרחבים או היתה קימת, כגון חורשות, שיחיות מדשאות כחלק מחלל הגן.

מבטים ומסדרונות נופיים. אלמנטים בנויים פרטי אבן ובטון אבני כורכר לבניית קירות, מסלעות ומדרגות, מדרכים מכורכר מהודק. יציקות בטון חשוף ובגמר גרנוליט, קורדרוי, מוחלק ועוד בקירות, במשטחי ריצוף ובמדרגות, פרגולות, ריהוט גן, במות, בריכות ופסלים. שימושים כגון קיוסק בשדרה, מעברים ציבוריים וסמי ציבוריים.

עמוד לפרגולה מכוכר גושני. קרוון, גן הכובשים

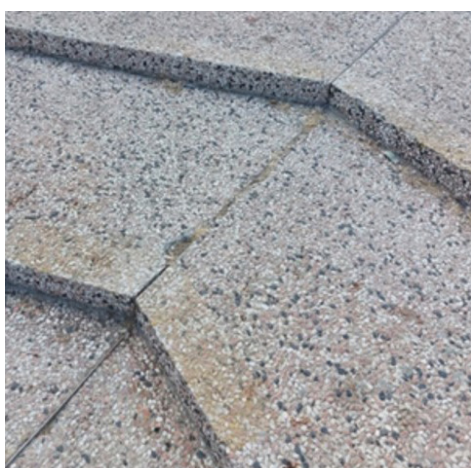
עצי אקליפטוס היסטוריים גן הפסלים, מוזיאון תל אביב

עצי שקמים היסטוריים פארק וולפסון

קיר אבן, קרוון, גן המדרון

ריצוף גרנוליט רחבת המוזיאון

עצי ברוש היסטוריים בגבול בית הכנסת, שדרות קלמר וכיכר בת ציון. יד אליהו 2022

מרכיבים בלתי מוחשיים:

סיפורים וזיכרונות שיטות בניה דוגמת השימוש במרצפות ואבני גן מבטון לבניית קירות תמך בשנות ה-50.

אישים ומורשת תכנון הקשורים בהסטוריה של תל אביב ושל עיצוב הגנים בה (קרוון, עמר, סגל, דקל, יהלום וצור, שריג, כהנוביץ ועוד).

גישות תכנון המשלבות בשכונות עירוניות את רעיונות "עיר גנים", ה"גן הקיבוצי" ו"הפרחת השממה בייעור וחורשות". מאפיינים לגישות אלו הם רצף שטחים ציבוריים בסמוך למוקדי ציבור, מסחר ומגורים עם מערך תנועות רכות. כניסות ודפנות פתוחות למרחבים פורמליים ולא פורמלים כגנים חברתיים.

מאפייני תקופת ההקמה, כלכליים וחברתיים דוגמת עושר פרטים בתקציב מצומצם, ריבוי מרחבים המזמינים לאינטראקציה חברתית.

שדרת אבנר ברמת אביב כמרחב הליכתי מקשר בין מגורים, מבני ציבור ומרכז מסחרי

שיטות בנית קירות מאבני ריצוף ואבני גן בשנות ה-50. רחבת מרכז מסחרי ברודצקי בתכנון יהלום צור

גן ההרפתקאות בגן אליהו חרוט בזיכרון הקולקטיבי של השכונה, למרות שאינו קיים. צילום, ארכיון דן הדני, הספרייה הלאומית

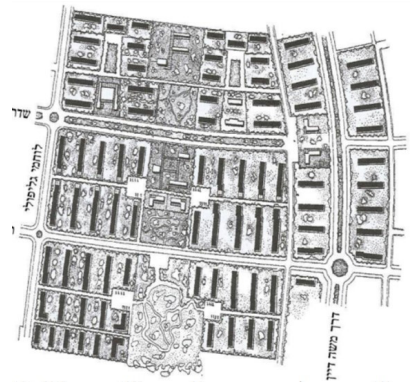
8.5 אתגרים

קנה מידה:

- שמירה על רקמה נופית היסטורית רחבת היקף כמו יד אליהו, רמת אביב א', רמת אביב ב'.
- שמירה על גנים בקנה מידה מקומי כמו גן שושני.

שימור המרחב הסמי ציבורי לאור תהליכי התחדשות עירוניים:

- שינוי קנה המידה כתוצאה מהגבהת המבנים.
- חסימת מבטים ותנועה רגלית כתוצאה מכניסות לחנייה תת קרקעית.
- פגיעה בשימוש בחצרות כנחלת הכלל לטובת שימוש על ידי הדיירים.
- פגיעה ברצף הפתוח בשל בנית קירות תומכים בגבול מגרשים.
- פגיעה בניהול הנגר כתוצאה מבנית מרתפי חניה.

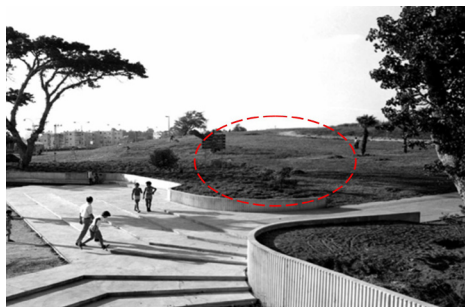
שימושים חדשים:

דינמיות ועירוניות במרחבים היסטוריים, שילוב שימושים חדשים בתוך מרקמים היסטוריים שמעודדים את השימוש במרקם ללא פגיעה בערכים המקוריים.

שיחזור ידע וטכנולוגיה:

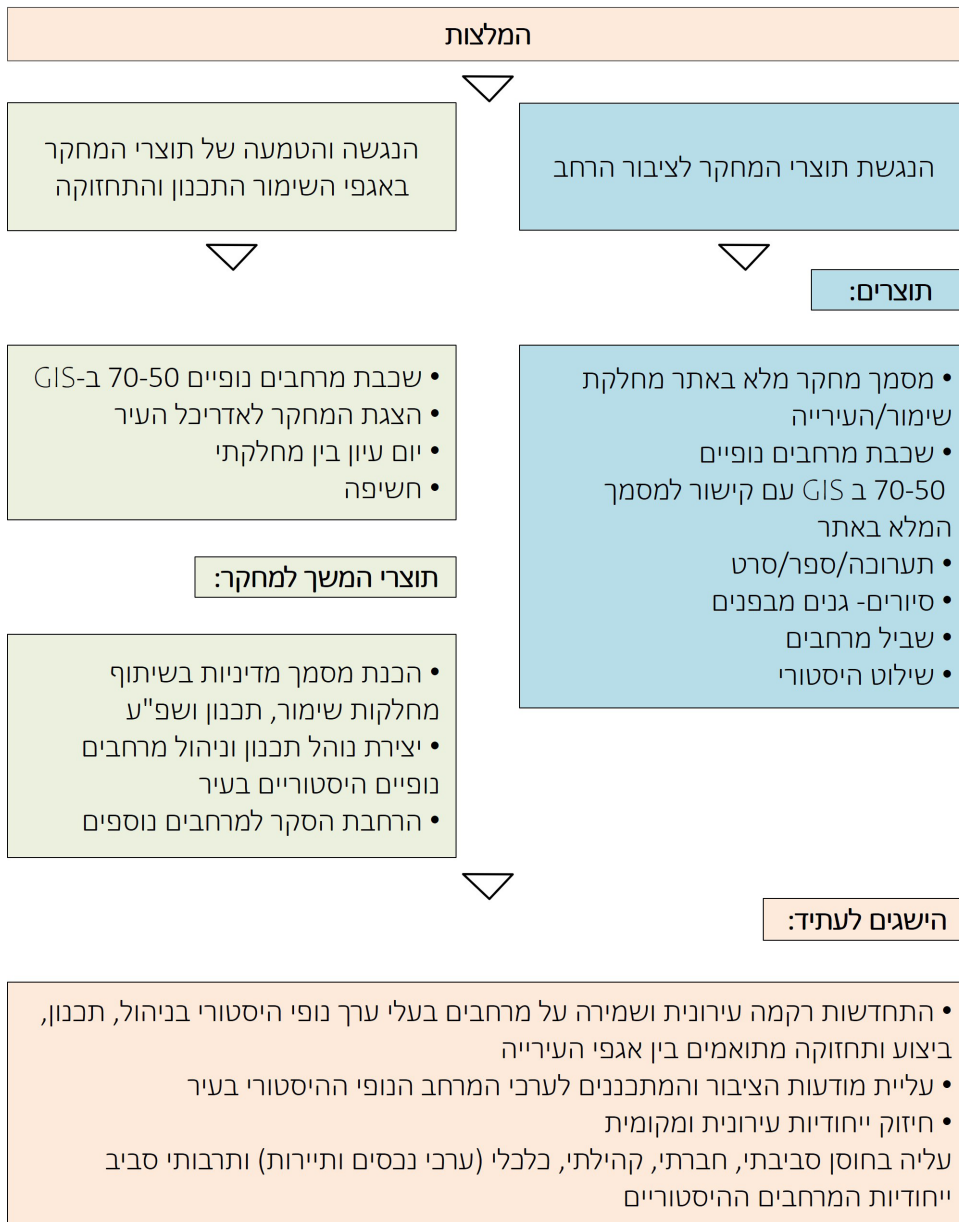
קירות האבן של קרוון, משטחי הגרנוליט של יהלום צור.

תקני בטיחות והנחיות נגישות חזקה:

9. המלצות

9.1 יישום המחקר, אגפי תכנון העיר

9.2 המלצות גיבוש מדיניות למרחבים אורבניים היסטוריים

- הכנת מסמך מדיניות תכנון לשמירה, לטיפול ולתחזוקת מרחבים פתוחים היסטוריים.
- הכנת רשימה מוסכמת של מרחבים (כולל הוספת מרחבים נוספים שלא נסקרו בעבודה זו).
- תקצוב של סקר, תכנון, פיתוח ותחזוקה.
- תכנון ופיתוח בליווי והיגוי של הגורמים העירוניים וכן, מתכננים: אדריכל נוף רצוי מתמחה בשימור.
- יועצים: אדריכל שימור, אגרונום, מהנדסים בהתאם לצורך.
- תחזוקה של מרחבים פתוחים היסטוריים.
- התמקצעות: עבודה עם מומחים לטיפול, שיקום ותחזוקה של מרכיבי פיתוח היסטוריים כמו בטון, אבן, מים וצמחיה.